

Med inbetalningskort kan på postkontor, postexpedition eller poststation inbetalas obegränsat belopp. För inbetalning till postombud eller lantbrevbärare gäller viss begränsning av beloppets storlek.

Blanketten ifylles med bläck eller maskin. Radering, överstrykning eller annan ändring av den tryckta eller ifyllda texten får icke göras.

Postgirokontonumret skall anges med tydliga siffror. Då numret anges för hand eller med maskin, skall dess sista siffra alltid komma längst till höger i det inramade fältet, alltså t. ex.

25

Postgirokonto nr				
				2 5

19 26

Postgirokonto nr				
				1 9 2 6

90 07 00

Postgirokonto nr						
						9 0 0 7 0 0

Kvitto lämnas på varje inbetalning.

BYGD OCH
NATUR

Nr 1 Årg. 41 1960

Samfundet för Hembygdsvård

RIKSFÖRBUNDET FÖR BYGDE-
OCH LANDSKAPSVÅRD

Mästersamuelsgatan 3, Stockholm

Tel. 119424, 119444, 119455

Postgiro 8136

Ordf.: Fil. dr John Nihlén.

V. ordf.: Lektor Lorentz Bolin och
Professor Gerda Boëthius

Sekr.: Redaktör Nils Nihlén

★ ★ ★

Byggnadskultur

Råd och anvisningar i byggnadsfrågor
Byggnadskurser anordnas

Väg- och landskapsvård

Planeringar i samband med väg- och
vattenbyggen samt nybebyggelse
Rådgivning och upplysningsverksamhet

Studieavdelning

Anordnar föredrag, kurser o. utställningar
Råd och upplysningar vid uppläggning
av hembygdsstudier

Ungdomsmedlemmar

erhåller ett specialhäfte av
Bygd och Natur för kr 3:– pr år

★ ★ ★

Samfundet utger BYGD och NATUR
tidskrift för hembygdsvård

Red. och ansvarig utgivare: John Nihlén

Redaktionssekr.: Nils Nihlén

Prenumerationspris kr 12:– pr år.

Medlemmar erhåller Bygd och Natur gratis

Glöm ej

HEMBYGDSINSAMLINGEN 3 x 3

3x3 = 3 kronor årligen under tre år 1959–61

Använd Er av inbetalningskortet i detta häfte

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD

Mäster Samuelsgatan 3 Stockholm C

POSTGIRO 90 60 89

Omslagsbilden: foto Håsonbild.

Ekerö kyrka, sedd från den ståtliga åsen. T. v. om kyrkan Asknäs gård. I bakgrunden den gamla farleden i Mälaren. – Foto: W. Pöppel.

Skalderna våra bästa hembygdsvårdare?

Hembygdsrörelsen gjorde en smärtsam förlust genom kyrkoherde Henry Röttorps nyligen timade frånfälle. Han var i teori och praktik en vidsynt hembygdsvårdare, och det är svårt att inom rimlig tid få en ersättare för honom på det vackra Ekerö i Mälaren. Ur den intervju som Stockholms-Tidningen gjorde med honom inte lång tid före hans bortgång vill vi gärna göra några utdrag:

Kyrkoherden på Ekerö sitter i sin prästgård under den väldiga jättelinden och talar om något, varav hans hjärta är fullt. Han har sina vapen slipade till hembygdsdebatt. Han är i anden brin-

ande hembygdsvårdare, men minst av allt en reaktionär sådan.

På Ekerö finns en hembygd som är värd att vårda, både med avseende på landskapsbild och historisk tradition.

Men kyrkoherde Röttorp hävdar att det finns en sådan överallt, där det finns hem och bygd, där människor föds och lever.

Hembygden är inte bara de historiska traditionerna och de gamla minnesmärkena; den är skogen och djurlivet, rävgryten och fåglarna, de gamla gårdarna och mycket annat, säger kyrkoherden. Det är därför man kan kalla författarna och skalderna för våra bästa hembygdsvårdare. De har skildrat och för alltid levandegjort olika miljöer.

Även de färska och tämligen snabbt växande städerna är ofta gynnsamma operationsfält för hembygdsvårdaren. I Sundbyberg drivs till exempel ett livligt hembygdsarbete. Även ett nytt samhälle har behov av att vårda sina traditioner. Det slog mej, när jag en gång hade tillfälle att göra en resa till Amerika med en lastbåt, hur intensivt man där vårda sin 1800-talshistoria.

Den nationalromantiska och rätt mycket på föremålssamlade inriktade gammaldags hembygdsvården har haft sin bästa tid. Nu måste den aktiva hembygdsvården vara saklig, icke ensidigt tillbakablickande utan också framåtseende.

Hembygden blir på ett helt annat sätt ens personliga egendom, om man känner dess föregående och kan ställa in nutiden i dess sammanhang, säger kyrkoherden.

Hur verkar den livliga turismen ur hembygdsvårdarsynpunkt? Direkt nyttig och stimulerande. När människor kommer tillbaka efter sina resor ser de sin hembygd med andra ögon; de har något att jämföra med. Det finns i folket

ett levande emotionellt underlag för en aktiv hembygdsvård. Det är en tillgång som bör tas tillvara.

Vad bensin och motoroljor är för våra dagars trafikliv, det var hö och havre i gamla tider. Det finns mycket att berätta om höbåtarna från Mälarsjöarna som seglade in till Stockholm och lossade sina laster vid Norr Mälarstrand, där Parmmätargatan går ner. Parmen var ett gammalt hömått. Ända in på 1700-talet var dessa segelbåtar råriggade som vikingaskeppen, det var bara drakhuvudena som fattades.

Om man inte seglade, så rodde man. Färden var lång, roddarna blev ofta törs-tiga och krogarna låg tätt efter färdleden. Fylleri och dryckenskap florerade i samband med höresorna.

Efter en biskopsvisitation för jämnt hundra år sen fastslogs i visitationsprotokollet att ångfartygstrafiken, som då var något ganska nytt, motverkat både fylleriet och den sedliga lösaktigheten.

Detta skulle verka helt obegripligt om man inte kände bakgrunden. Höbönderna — inget skällsord — fick inte lika god tid att förfriska sig vid vart och ett av de många förfriskningsställen som kände färdleden, när transporter skedde med ångfartyg.

Hembygdsvård i den moderna betydelsen är en aktuell angelägenhet, som berör inte bara hembygdsvårdande institutioner utan ytterst varje människa. Det får inte bli fråga om en flykt från nuet.

Men nuet blir på ett helt annat sätt människans egendom, om hon förmår ställa det i relation till det förgångna — hon får sin egen tid i perspektiv.

Granåkrarnas problem

Som vi alla vet, håller Sveriges landskap nu på att genomgå en mycket snabb förvandling i olika avseenden. Ett väsentligt led i denna omvandling är de mindre bärkraftiga jordbrukens övergång till skogsbruk.

Åkrarna sås igen eller planteras igen med huvudsakligen gran men också tall. Sådana kulturskogar blir ju inte vidare tilltalande vare sig att se på eller ströva omkring i: märkta som de blivit av de ekonomiska kraven. Men det faller väl inte någon vettig människa in att för den skull motsätta sig förvandlingen. Att ha en avvikande åsikt om räntabiliteten på lång sikt är däremot en annan sak. Men så länge vi inte kan bevisa att den är riktig, får vi finna oss till rätta med fackmännens åtgärder i fråga om skogen och jorden och försöka få ut det bästa möjliga av situationen.

Många finner det bittert att se åkern åter erövrats av skogen, vildmarken. Men det är faktiskt ingen vildmark som kommer i stället för åkern. Granen, som planteras där, har redan hunnit bli en ny kulturväxt som tagits om hand av växtförädlarna och nu håller på att anpassas efter människans krav. Vi får en granåker i stället för potatis- och havreåkern. Den ser bara annorlunda ut och fordrar avsevärt längre tid för att mogna till skörd. För övrigt skulle man också kunna säga att det är åkern som håller på att erövra skogen. De vildvuxna skogarna ersätts av gran- och tallåkrar. Hur nödvändigt detta än är, så är det i alla fall beklagligt, för det blir trist,

ohyggligt trist i sådana marker. Och det är farligt att göra den miljö där man lever trist och olustig. Jorden måste också producera trävnad och trivsel, inte endast materiella värden. Därför ser vi gärna att vi får behålla vad vi kan av de öppna ljusa åkrarna. Men den nya skogslagen säger bestämt ifrån att mark som inte är lämplig för jordbruksändamål ska tas i anspråk för skogen. En närmare granskning av problemet gör emellertid klart att lagen är alltför snävt formulerad. Den borde vara mera smidig, anpassningsduglig till skiftande förhållanden. Detta anser också många av skogsvårdens egna representanter, och saken har nu aktualiserats av 1958 års jordlagsutredning angående jordförvärvslagen som har till syfte att hindra förvärv av fastighet i spekulationssyfte.

Skogsvårdsstyrelsen i Värmland föreslår en kategoriklyvning

Utredningens ledamöter har ställt en rad frågor i samband med denna lag till de olika skogsvårdsstyrelserna i Sverige. Vi citerar här ett utdrag ur Värmlands läns skogsvårdsstyrelses svar på dem. Det berör nedläggningen av de mindre bärkraftiga jordbruken och åkrarnas igenplantering med skog. Skogsvårdsstyrelsen föreslår en kategoriklyv-

Granarna vandrar in över den övergivna fäbodvallen. Till en början erbjuder de en tju-sande anblick. Men snart stängs ljuset ute, och blommorna försvinner. Till sist har vi en skog som alla andra skogar. — Foto: L. Bolin.

ning i två områdesgrupper, som för enkelhetens skull kallas A- och B-områden.

”Till den förstnämnda gruppen”, framhåller skogsvårdsstyrelsen, ”skulle i en kommun kunna hänföras de jordbruksområden, som man ur allmän samhällskunskap anser sig tills vidare vilja behålla som öppen jordbruksbygd. Övriga jordbruk i kommunen skulle tillhöra B-gruppen och inom denna skulle bl. a. utläggning till skog kunna tillåtas efter viss prövning från myndighets sida.

De mellersta och norra delarna av Värmland är i likhet med norrlandslännen av dalgångskaraktär och de öppna jordbruksbygderna är koncentrerade till de ganska smala dalbottarna. Där bor också större delen av befolkningen och utvecklingen går därhän, att alltfler människor flyttar från den rena skogsbygden till dessa öppnare dalstråk med bättre kommunikationer och samhällsliga förmåner i allmänhet. I dessa dalstråk finns som regel den bästa åkerjorden och det är då naturligt, att de i första hand hänföres till A-områdena. Frågan får dock icke ses enbart ur jordbrukssynpunkt utan också ur landskaps- och allmän trivselsynpunkt. Om enstaka gårdar inom dessa områden finge läggas ut till skog, skulle landskapsbilden snart fördystras och trevnaden för befolkningen minska. Dyliga ärenden förekommer då och då hos lantbruksnämnderna, men den nuvarande lagstiftningen ger knappast möjlighet att tillgodose allmänna landskapssynpunkter, även om de erkännes som riktiga.

Ur skogsbrukets synpunkt finns icke så mycket att invända mot den nyss-

nämnda folkflyttningen, om blott vägnätet på skogarna hinner utbyggas i sådan utsträckning, att skogsarbetare och skogspersonal i övrigt snabbt kan taga sig till sina arbetsplatser medelst motorfordon. Emellertid kan man tala om ett optimum härvidlag. Tendensen kan drivas för långt med tidsförluster som följd. Dessutom har vi körarfrågan. Hästen kan icke annat än till viss grad ersättas av traktorer och motorfordon. Tyvärr har minskningen av hästbeståndet redan gått för långt.

Skogsbruket behöver skogshemman

Det gäller sålunda, som förhållandena är inom större delen av detta län, att i tid slå vakt icke endast om de större öppna bygderna utan även om enstaka byar i skogsbygden, som behöver bli kvar som baser och boplatser för skogens arbetare. Beträffande körarna är det nödvändigt, att de har ett mindre stödjelandbruk. Detsamma gäller för de huggare, som arbetar på bondeskogarna, där arbetstillgången är mer variabel än inom storskogsbruket. Även här förekommer emellertid tider av arbetslöshet och ägandet av ett mindre ställe innebär otvivelaktigt en stabiliserande faktor i sådana tider.

Följden av ovan förda resonemang blir, att till en kommuns A-område bör föras icke endast de öppna dalstråken utan även vissa, framförallt ur skogsbrukets synpunkt nödvändiga, skogshemman eller byar.

Närmast till hands synes ligga, att länsstyrelserna i sådana län, som har behov härav, förordnar vilka områden i respektive kommuner, som är att hän-

föra till A-område. Detta skulle föregås av en utredning i saken, som lämpligen borde uppdragas åt lantbruksmyndighet i länet, vilken hade att taga kontakt med representanter för berörda intressen inom respektive kommuner och inom länet.

Nytan med kategoriuppdelningen ligger framför allt däri att såväl länsmyndigheterna som kommunens administration får bättre begrepp om vilka områden man ska koncentrera sig på då det gäller jordbrukets förbättring på lång sikt. - - -"

Skrivelsen är undertecknad av styrelsens ordförande, herr Arvid Andersson, och länsjägmästare Per Brelín.

Att den moderna naturvården ser som en av sina främsta uppgifter att bevara jordens produktiva kraft har givit upphov till den missuppfattningen att naturvården står helt i överensstämmelse med de ekonomiska kraven. Man kan t. ex. få höra den uppfattningen att skogsvården är en form av naturvård. Men så är långt ifrån fallet. Det är en skillnad mellan de båda som mellan natt och dag. Detta betyder emellertid inte att de måste stå i motsatsförhållande till varandra. Naturvårdarna måste erkänna det berättigade i skogsvårdens krav. Och dennas representanter måste gå med på att avsätta en del områden till naturreservat. Helst sådana som är av impedimentartad karaktär och således dess bättre har den sämsta boniteten. Man får lov, som en jägmästare

Även rekreationsområden behövs

Det förslag som här framlagts kan betraktas som en regionplanering på skogens och jordbrukets område. Om det antages, kommer det att få stor betydelse för landskapets gestaltning. Men med denna planering kunde också förernas en annan som hör intimt samman med skogsbrukets utveckling. Som redan framhållits bjuder de planterade och ekonomiserade skogarna inte sådana skönhetsvärden som de naturliga, vildvuxna. Det behövs därför att några områden avsätts för rekreationsändamål, minst ett i varje storkommun, som fritidsreservat.

Att den moderna naturvården ser som en av sina främsta uppgifter att bevara jordens produktiva kraft har givit upphov till den missuppfattningen att naturvården står helt i överensstämmelse med de ekonomiska kraven. Man kan t. ex. få höra den uppfattningen att skogsvården är en form av naturvård. Men så är långt ifrån fallet. Det är en skillnad mellan de båda som mellan natt och dag. Detta betyder emellertid inte att de måste stå i motsatsförhållande till varandra. Naturvårdarna måste erkänna det berättigade i skogsvårdens krav. Och dennas representanter måste gå med på att avsätta en del områden till naturreservat. Helst sådana som är av impedimentartad karaktär och således dess bättre har den sämsta boniteten. Man får lov, som en jägmästare

har uttryckt det, också tänka lite på dekoren. Avsättandet av naturreservat bör därför kunna samordnas med uppdelningen i A- och B-områden. Man skulle rentav kunna kalla dem C-områden.

Reservat för smådjurs- och mikroorganismvärlden

Till behovet av rekreationsområden kommer också kravet på reservat för den genom rationaliseringen hotade smådjurs- och mikroorganismvärlden. När vi löst problemet med specifika besprutningsmedel, sådana insektgifter således som endast dödar en bestämd insekt eller en grupp av insekter, då behöver vi återställa den föröddda smådjurs- och mikroorganismvärlden. Ju fler reservat både i åkermarken och i skogen, desto bättre är det. Vidare bör ödetomterna och fäbodvallarna bibehållas i sitt ursprungliga skick. De är av betydelse för den jämvikt vi behöver upprätthålla och måste räknas in i C-områdena.

Som redan framhållits i en föregående artikel är skogsvårdsstyrelserna och de framsynta skogsbolagen och skogsägarna numera inne på den linjen. En lagstiftning så som den föreslås av Värmlands skogsvårdsstyrelse och helst med den utvidgning som här antytts skulle i hög grad underlätta arbetet för bevarandet av omistliga delar av jordbruks- lika väl som skogsbygden.

Lorentz Bolin

Det gäller att i tid slå vakt om de öppna bygderna.
Foto: Bo Rosén.

Orientering

Från en blygsam start just i början av 1900-talet har den svenska orienteringsporten vuxit till en av våra stora idrottsgrenar — statistiskt den sjätte i storleksordningen — och idag springer varje vår- och framför allt höstsöndag bortåt 25.000 pojkar och flickor i våra svenska marker, från Skåne i söder upp till nordligaste Norrland, och ytterligare kanske ungefär lika många i de övriga nordiska länderna tillsammans. För närvarande vinner dessutom vad vi i dagligt tal kallar orienteringen snabbt terräng i flera av Europas länder, både på öst- och västsidan av järnridån, delvis under något annorlunda former än de vi är vana vid.

Orienteringen är dock alltså i första hand en nordisk tävlingsform, framsprungen ur och utvecklad efter vårt eget kynne, en skogens och de fria vidderens särpräglade idrott, som det gäller för oss att slå synnerlig vakt om.

En skogarnas idrott

En skogarnas idrott . . . Följdriktigt är det i landsdelar med lämpliga märker som orienteringen vuxit sig starkast, men förvånansvärt stort och levande intresse finns också i områden, som vi från skoltidens geografitimmor vill minnas som utpräglade slätt och jordbruksbygder.

En annan avgörande faktor för orienteringens utbredning måste nämnas, nämligen tillgången på goda kartor. Det finns mycket stora arealer med ypper-

liga naturliga betingelser för skogsidrotten, som man kan säga ligger i träda därför att tillgängligt kartmaterial är av så osäker beskaffenhet att det inte kan användas i modernt tävlingssammanhang. Till orienteringsvännernas stora glädje avhjälpes detta i allt raskare takt genom utgivandet av de nya, utmärkta kartorna i fyrfärgstryck, vilka visat sig vara högst uppiggande stimulantia på aktiviteten i de områden de hittills utkommit.

Naturligtvis spelar också befolkningstätheten en stor roll för sportens utbredning och även om norrlänningarna har skog så det räcker, så spelar de långa avstånden här — som i så mycket och mycket annat — en avgörande roll när det gäller tävlingar och antalet utövare.

Orienteringen är ett storstadsbarn med ursprunglig hemortsrätt i Stockholm, och det var den för ett par år sedan bortgångne frilufts- och naturälskaren major Ernst Killander som gick i spetsen och som blivit kallad den svenska orienteringens fader.

Ganska länge var också Stockholms omgivningar den enda skådeplatsen för den nya tävlingsformen, men så småningom trängde i alla fall de nya idéerna ut och fann rotfäste, i första hand i städernas idrottsföreningar. Från och med 30-talet har utvecklingen gått mycket fort och idag finns orienteringsklubbar inte bara i städerna utan i mycket små tätorter och landskommuner. Ser man på antalet utövare håller Stock-

holm allttjämt ställningen som ledande distrikt med mera än 3.000 aktiva tävlande. Tätt efter kommer skogslandskapet Småland, därefter Västergötland, Värmland, Skåne och Dalarna.

Inte bara en tävlingsidrott

All idrotts nerv är tävlingen. Viljan att vara den främste har urgamla rötter i mänsklig tillvaro. Så även inom skogens idrott, där det tävlas praktiskt taget hela den snöfria delen av året, med undantag för den tid på våren då markerna är tabu för att ge det spirande djurlivet ro att utvecklas utan alltför störande inslag. Tävlingsåret kulminerar på höstkanten då den utvalda eliten från alla landets idrottsdistrikt kämpar om de svenska mästerskapstitlarna, som omfattar såväl dag- som nattorientering och budkavlelöpning.

Den allra översta tävlingstoppen når dock endast en liten del av alla orienterarna. Det stora flertalet nöjer sig med att inom ramen av en ofta knappt tillmätt tid för träning och förberedelser driva skogslöpningen som en trevlig hobby, en givande rekreation efter vecans arbetsmöda och som sådan av oskattbart värde för många, som kanske hela sin arbetstid måste vistas inomhus. Inte så naturligtvis att endast människor med innearbete söker sig till orienterarleden. Tvärtom har många av våra mest framgångsrika tävlande sin utkomst av hårt arbete i lantbruket och i skogen.

Hembygds-kännare och naturvårdare

Det sägs ibland att orienteraren i sin våldsamt snabba framfart genom markerna inte hinner se det vackra i natu-

ren, i skogen, ängarna och de ljusa hagmarkerna. Detta är fel. Det är tvärtom ett utpräglat intresse för naturen och vildmarken, som är en lockelse och en verksam drivfjäder, och ingen blir riktigt skicklig orienterare som inte känner sig hemma i, ja man kan nästan säga är god vän med naturen. Kanske hinner inte en orienterare med några större naturbeaktelser just under en tävling, men under de många, ofta ensamma träningsmilerna i lugnare takt och under de långa strövtågen i skog och mark under mellansäsongerna kommer han naturen tätt inpå livet. Få människor känner också sitt landskap och sin bygd så i detalj som just tävlingsorienteraren. Många är hembygds-kännare och naturvårdare, växt- och fågelkännare långt utöver det vanliga.

En alldeles speciell känsla har orienteraren för de gamla ödetorpen och andra minnen från svunnen tid. Vilken till mogen ålder kommen orienterare har väl inte stått vid resterna av något gammalt skogstorp, kanske för länge sedan utraderat från kartan, och låtit fantasin spela kring de människoöden, som där formats. Man är frestad att kalla stämningen kring dessa gamla boplatser och andra tecken på gammal kultur något av en orienteringens signaturljud. Banläggaren placerar också med förtjusning den röda kontrollskärmen vid en gammal mossbelupen torpruin under förutsättning att den är tillräckligt svårfunnen för att tjäna sitt ändamål.

Organisation

Skogssporten är, liksom de flesta andra idrottsgrenar, organiserad i ett antal distriktsförbund, i stort sett omfat-

tande vart och ett av de svenska landskapen. Dessa i sin tur är sammanlänkade i en riksomfattande organisation, Svenska Orienteringsförbundet. Dessa har i första hand den rent administrativa apparaten att sköta, men ordnar dessutom kurser och förmedlar instruktörsverksamhet, alltid med tonvikten lagd på ungdomen. Därvid delges inte bara elementär orienteringskunskap, utan skiftande ämnen berörs. Naturvett och -vetande är en stående punkt på programmen. Det verkligt stora arbetet uträttas dock i alla de tusentals föreningarna, större och mindre, i vilka frivilliga och hängivna ledarkrafter ägnar sig åt ungdomsarbete, rekrytering och kursverksamhet, alla med det gemensamma målet att föra denna sällsynt levande och friska sport framåt, var och en på sin plats.

En sport för alla åldrar

Ungdomen söker sig för närvarande i glädjande stort antal till skogssporten, och de pojkar och flickor som blir bitna av "orienteringsflugan" behöver sannerligen inte ha några fritidsproblem. Problemen skulle i så fall vara att få fritiden att räcka till för allt det roliga man kan ha i skog och mark. Tack vare detta stora intresse — i många tävlingar kan ungdomsklasserna uppgå till hundratals deltagare — våga vi också räkna med fortsatt framgång och styrka för den

svenska orienteringen, ty bland alla dessa ungdomar kommer med utvecklingens lag nya namn att nå den översta eliten. Och de många, som kanske inte når den toppen, kommer i alla fall att ha mycket nöje av sitt kunnande. Tänk bara på fjällturen där det orienteringsvana gänget vågar lämna de rödade lederna för att upptäcka fjället och vildmarken på egen hand, eller på skogsvandringen då man kan överge vägen och stigen för att ströva i marker som sällan beträds av den vägbundne vandrar. Ja, till och med mitt i de stora världsmetropolerna kan man ha stor glädje av att ha kompassen med som komplettering till den stadsplan man oftast skaffar sig när man dimper ned på flygplatsen eller kliver av tåget.

Vad är det till slut som lockar ungdomen? — Inte bara ungdomen för resten, många orienterare ha glädje av sitt tävlande långt upp genom åren. Det finns många olika förklaringar utöver de ovan nämnda. Kanske är det för det glada kamratskapet, kanske för den lilla känslan av äventyr som orienteringen alltid ger, kanske ett behov av att fly från tidens alltmer mekaniserade jäkt tillbaka till den enkla ursprunglighet, som kampen mot markernas hinder erbjuder den tävlande.

Om en sak är alla överens: orienteringen är stor — rolig — härlig idrott!

Erik Törner

En lysande fest

Det är inte lätt att få samman folk i dessa dagar, och särskilt svårt är det en lördagsafton i Stockholm. Men Samfundet kan tydligen konsten. År efter år samlas en stor skara i den skönaste av festsalar för att lyssna till folkmusik, föredag, sång och uppläsning. Det har blivit en institution, som varje år inleder det tvådagarsmöte, då man håller årsmöte, ombudsmöte och avslutande fest.

Så var det också nu, den 28 november 1959, då nära fem hundra personer mött upp i Svenska Akademiens högtidssal. Man fäste sig särskilt vid det starka inslaget av ungdom. Deltagare fanns det f. ö. från nästan alla delar av landet, även om huvudstaden och Mälarprovinserna dominerade.

Av de nya hedersledamöterna såg man fru Ingeborg Hedberg från Köpmanholmen i Ångermanland och överintendenten Åke Wiberg från Apertin i Värmland. Landshövdingen Bo Hammarskjöld hade tyvärr på grund av sjukdom blivit förhindrad närvara. Flertalet mottagare av förtjänstplaketten var också tillstades. Alla mottog sina diplom och hederstecken av överintendenten Erik Wettergren, som i ett spirituellt och varmhjärtat tacktal berättade om de första minnesrika kampåren i Samfundet.

Det var som vanligt ett väl komponerat program. "Vi har bemödat oss om att göra en riktig hembygdsfest i storstadens hjärta, en fest som inte bara är en stunds avkoppling och förnöjelse

utan som också vill vara något av ett föredöme", sade Samfundets ordförande i sitt hälsningsanförande.

Både publik och agerande representerade tydligen olika sidor av hembygdsrörelsens skiftande program: natur- och kulturvård, folkdans, hemslöjd, folkmusik, bildningsarbete. Kanske var det också detta som gjorde programmet så rikt och växlande — utan en död punkt — och publiken så road och gripen.

Sju gotländska spelmän under Svante Petterssons ledning fyllde den gustavianska salen med sina glada kadriljer och polskor. I sina gotländska dräkter passade de spelande gutarna förträffligt in i miljön. Det var ett lika populärt inslag som när Alice Babs — för första gången i Börssalen — sjöng sina visor och charmade publiken med sin glada vitalitet och sin — bygdedräkt. Eva-Lisa Lennartsson, som är en av Samfundets gamla vänner, läste Martinson och Ekelöf så som vi aldrig kommer att glömma. Och så fick vi till sist lyssna till Ria Wägner, som talade sig varm om sitt torp och den lantliga idyllen, berättade om det som vi aldrig kan undvara: naturen, närheten till det levande och växande, kontakten med den bygd som dör men ständigt återuppstår.

När man satt och lyssnade till detta vackra skådespel i salen med Sergels Gustav III, dit ett svagt eko trängde från Stortorget julmarknad, greps man av styrkan i vår tradition. Kanske är det inte så hopplöst som vi tror ibland,

Fru Ingeborg Hedberg, Köpmanholmen, en av Norrlands mest aktiva kvinnor på en rad sociala och kulturella områden, mottar Samfundets diplom som hedersledamot av överintendenten Erik Wettergren på Börsfesten i Stockholm.

kanske finns det värden som ingen tid förstör.

Och så dröjde några ord kvar från inledningsanförandet: "Utvecklingens väldiga ström måste blandas med traditionens dämpande uppströmmar. Likriktningen är och förblir dagens stora fara ... Enhetskultur är ingen kultur ... Hembygdsrörelsen är en av de krafter som vill åstadkomma kvalitativ sovring för att kunna skapa en kultur som inte bara bygger på ett materiellt under-

lag utan som också har råd att erkänna variationens betydelse."

Vi gick från årets Börsfest med en fast tro inte bara på Samfundet, som kämpar så tappert, utan också på det nationella arv, som kan ge en så stark manifestation av skönhet och inlevelse.

Denna novemberkväll i Stockholm var en upplevelse som gav oss nytt mod att leva vidare och verka — trots allt.

A. L.

Angeläget — just nu

Rubriken kan få beteckna mottot för Samfundets ombudsmöte som gick av stapeln på Byggnadsföreningen i Stockholm den 29 nov. 1959. Det var kanske ett av Samfundets allra bästa ombudsmöten, då man för första gången riktigt på allvar kände att det började skapas en sammanhållen krets av människor och distrikt inom hembygdsrörelsen. Denna ofta klen organiserade rörelse börjar inför tidens många krav på olika områden att finna sin form, den börjar också att finna nya vägar. Ett 20-tal förbund, kretsar och motsvarande organisationer var representerade.

Dagens överläggningar gällde "Angelägna uppgifter just nu". Den förste inledaren var forstmästare *Ulf Ribers*, som berättade om Östgötakretsens intensiva arbete dels för upplysning i de gamla föreningarna, dels för vissa preciserade uppgifter inom natur- och landskapsvård, t. ex. bevarandet av vårdträden och de gamla tunen, hagmarkerna och ängarna. Man fäste sig särskilt vid att östgötarna i stor utsträckning fått med barn och ungdom just när det gäller ängsvården. Man fick ett starkt intryck av att Östgötakretsen i hög grad verkat stimulerande på hembygdsarbetet, inte endast i landskapet utan också på andra håll i landet.

Den andre inledaren var seminarielärare *Holger Nilsson*, som höll ett uppmärksammat anförande om enhetsskolan och dess möjligheter att föra fram hembygdstanken. Herr Nilsson berätta-

de om sina erfarenheter från en längre föredragsresa och gav en rad exempel på samarbetsmöjligheter. Han ansåg att tillfället nu på allvar hade kommit att ta upp ett allsidigt samarbete med skolan både när det gäller hembygds-kunskap och samhällslära.

Under ombudsmötet konstaterades att stor aktivitet under året hade visats av de nya kretsarna, framförallt i Östergötland, Uppland, Finnveden, Närke och Hälsingland. Även i Skåne hade goda initiativ tagits, särskilt i fråga om naturreservaten.

Vid mötet lämnades en redogörelse för Markaryds Folkhögskola och den hembygdsbetonade undervisning som där skall drivas i samarbete med Sveriges Pappersbruksförbund. Mera där-om i en särskild artikel.

Även denna gång hade ombudsmötet stadgarna uppe till behandling. Nu förelåg emellertid ett genomarbetat, reviderat förslag som enhälligt tillstyrktes av ombudsmötet.

Till ledamöter i Samfundets styrelse omvaldes bildningskonsulent Bengt Andersson och studierektor Karl Höge-

Årsmötet

Samfundet för Hembygdsvård höll sitt ordinarie årsmöte i Stockholm den 29 november 1959. Mötets viktigaste fråga var ändringen av Samfundets stadgar. Forstmästare *Ulf Ribers* redogjorde för stadgekommitténs arbete med utar-

Landskapsvård och miljöbildning

Samfundets utställning "Landskapsvård och miljöbildning" är nu på rundresa i Sverige. Den har från Byggtjänst i Stockholm gått till Linköping och därifrån till Finspång. En mellanlandning planeras i Småland, och därefter är den sedan länge bokad i Uppsala, där Upplandskretsen lovat att ta hand om den och ge den en lokal anstrykning.

Utställningen har överallt väckt stort intresse och fått mycket god press. Den är kombinerad med föreläsningar och demonstrationer, och ibland följer också värdefulla diskussioner kring utställningens problem.

En sammanfattning av de hittills förda diskussionerna kan ges i följande ord:

Dagens lösen, inte bara för natur- och hembygdsvårdare utan också för

moderna samhällsplanerare, har blivit *landskapsvård och miljöbildning*. Inte så att vi vill skjuta det rena naturskyddet åt sidan — skydd och studier av fauna och flora kan inte undvaras — men det måste kompletteras med ett konstruktivt program. Strid står ofta kring sättet för naturkrafternas exploatering, det må gälla vatten, grusåsar, malm eller jord, och denna tvekamp märks kanske mest utåt. Vad vi nu vill visa är resultatet av några års arbete i landskapsvårdens verkstad, där vi i samarbete med tekniker och samhällsplanerare velat visa vägen för det moderna miljöskapandet, där människan får sitt och tekniken sitt. Det är en avvägningsfråga, vars lösning blir avgörande för morgondagens landskap, inte minst stadslandskapet.

betandet av nya stadgar och föredrog därefter det senaste, av ombudsmötet godkända förslaget. Det punkt för punkt upplästa förslaget godkändes enhälligt av årsmötet. På förslag av herr Ribers beslöt årsmötet att det extra allmänna mötet, vid vilket stadgarna definitivt skulle fastställas om möjligt skulle hållas någon av dagarna 15–28 februari 1960.

På kvällen efter årsmötet samlades ett stort antal deltagare till ett festligt samkväm, dit Samfundet hade bjudit sina nya hedersledamöter och plakettmottagare. Det blev en glad kväll med många inlägg och med särskild hyllning till alla de föregångsmän och arbetare på skilda fält som infunnit sig. De gotländska spelmännen underhöll även nu med sin folkmusik.

Sagor i Dalsland — Norrlands forntid

Samfundets hedersledamöter och plakettmottagare 1959 speglade som ofta olika sidor av hembygdsvården, kulturvård, folkmusik, folkdans, hemslöjd, miljödaning.

Tidningarna har ägnat utdelningen (som skedde på Börssalen enligt mångårig tradition) stort utrymme och intresset för utmärkelserna är tydligen stort över hela landet.

Här följer en kort presentation:

Av de tre hedersledamöterna är landshövding Hammarskjöld "främjare av hembygdsvård och naturvård i Södermanlands län och naturvårdsdelegationens framgångsrike ledare",

Overintendent Viberg har "av släktkänsla och hembygdskärlek" gjort en stor insats i hemprovinsen Skåne, restaurerat herrgården Apertin i Värmland på ett föredömligt sätt och stött kulturell verksamhet överhuvudtaget.

Fru Hedberg är en av Norrlands mest aktiva kvinnor på en rad sociala och kulturella områden, kännare och skapare av norrländsk kulturhistoria.

Hembygden har alltid legat fru Ingeborg Hedberg, Köpmanholmen, varmt om hjärtat. I Västernorrlands län har hon gjort resultatrika insatser på en rad kulturella och sociala områden. Hon har bl. a. räddat några gamla kyrkor från förfall. I Trysunda gamla 1200-talskapell fanns en del fina målningar, som höll på att skatta åt förgängelsen, men som tack vare fru Hedbergs insats restaurerades och bevarades. Likaså såg hon till

att Vibyggerå kyrka restaurerades och att hembygdsgården i Nätra socken iständsattes. Hon är sedan många år ordförande i Nätra hembygdsförening. För 30 år sedan tog hon initiativet till den första trädgårdsodlarföreningen i länet, som i dag har över 30 sådana föreningar. Anledningen till initiativet var att hon ville ge barnen i länet större möjlighet att få frukt.

Länsjägmästaren Eric Persson, Gävleborgs län, fick sin välförtjänta plakett i sin egenskap av framsynt och kunnig landskapsvårdare med särskilt intresse för studiet och bevarandet av våra fåbodar. Eric Persson är också skapare av skogsvårdsgården Kratte masugn och för närvarande har han gett sig i kast med att restaurera ett gammalt fint kapell, f. d. magasinsbyggnad. Gävle underbara "Arboretum" har han på sin kreditsida och det gäller även "Botanicum" — i särklass i staden vid Gavleån.

1:e hemslöjdskonsulenten Eva Ljungkvist har i samband med utdelandet gjort ett uttalande, som förtjänar all uppmärksamhet:

"— Jag är intresserad av att få till stånd en hemslöjdens folkhögskola. Slöjden här i landet för en tynande tillvaro och jag skulle önska att alla slöjdgrenar blomstrade upp, både träslöjd, vävning, broderier, knyppling och korgslöjd. Det finns fantastiskt mycket att göra på detta område!

Men vi saknar goda undervisare och lokaler. En av mina drömmar är att vi

Hembygdens skola

Markaryds Folkhögskola kan i år fira 10-årsjubileum. Redan 1949 fattade Markarydskommunerna beslut om att överlämna den gamla lantmannaskolan till Samfundet, som där skulle upprätta en folkhögskola, och 1950 bildades i samarbete med kommunerna Stiftelsen Markaryds Folkhögskola, som redan påföljande år fick statsanslag. Det har sagts, att knappast någon folkhögskola kommit igång så fort och så smärtfritt. "Här

hade verkligen nedlagts ett hängivet arbete både av ortens och Samfundets män. Så besannades i detta fallet ordet att djärvt vågat är hälften vunnet", skriver skolans rektor Gunnar Orrling i sin uppsats "Vår folkhögskola" (Svensk Bygd och Natur).

Det har hänt mycket under dessa tio år. Skolan har blivit ett omtyckt hem och en förnämlig miljö för alla de ungdomar som under åren sökt sig dit. Hem-

skall kunna fånga in den ungdom som driver på gatorna och sysselsätta den med slöjd av olika slag. De behövde inte gå på kurser eller ha något speciellt schema, vi skulle bara ge dem lite sysselsättning när de kom, så de fick skapa något praktiskt med sina egna händer."

Förre borgmästaren Iwan Wikström i Östersund har en stor meritlista när det gäller hembygdsinitiativ. Han har skött om att Jämtlands och Härjedalens historia kommit ut, är ordförande i kommittén för utgivandet av Östersunds stads historia, initiativtagare till och den drivande kraften i Jämtlands läns biblioteks kommitté för utgivandet av Jämtlands och Härjedalens Diplomatarium, sen mer än trettio år ordförande i Föreningen Gamla Östersund och har åstadkommit landets första fristående stadsmuseum förutom att han hunnit med att bevara Tännforsen och ordnat

om att det blivit en särskild Skogsby på Fornbyn Jamtli.

De återstående som fått 1959 års plaket är:

Fabrikör Fabian Andersson, Sävsjö, "en aktiv kraft inom småländsk hembygdsvård"; skriftställaren Sigfrid Björkström, Sandviken, "en folkmusikens främjare"; lantbrukare Gunnar Hulthammar, Västerlösa, "för gammal hembygdsvård och kulturlandskapets skydd"; hemmansägare Karl J. Karlsson, Skattkärr, "som skapat en levande hembygdsgård och en förnämlig sockenbeskrivning"; direktör Axel Laudon, Ängelholm, "som gjort en stor insats i stadens hembygdsliv"; hemmansägaren Ivan Löfgren, Ärtemark, "den store kännaren av Dalsland" samt konsulent Nils Presto, Uppsala, "folkdansrörelsens nitiske vän".

bygdsundervisningen har från början stått högt på schemat och det har varit en angelägen uppgift för lärarna att i sin undervisning använda det material som både kultur och natur kan ge. "Hela undervisningen", skriver rektor Orrling i nyss citerade uppsats, "går ut på att inrikta de ungas intresse på hem och hembygdsfrågor på ett sådant sätt, så att de kan ha nytta av det, när de sedan kommer hem i sina egna bygder." För natur- och hembygdsundervisningen har det varit en stor tillgång att föreläsningar i så stor utsträckning kunnat hållas både av lokala krafter och från riksorganisationen. Vi nämner här främst direktör Folke Svedenfors, lektor Lorentz Bolin, landsantikvarie J. Anderbjörk och fil. dr John Nihlén.

Även för Samfundets kursverksamhet har skolan varit av betydelse. Vi nämner särskilt de studieledarkurser som där hållits, liksom byggmästarkurser, ungdomskurser, hembygdskurser o. s. v.

Ett givande samarbete inleddes tidigt på rektor och fru Orrlings initiativ med Sveriges Pappersbruksförbund, som förlagt en rad av sina arbetsledarkurser till skolan och som tillsammans med Sveriges Träindustriförbund gjort det ekonomiskt möjligt att uppföra det vackra elevhemmet.

Det har varit många problem förknippade med skolan, främst ekonomiska och organisatoriska, men även givetvis pedagogiska, då det gällt att finna den riktiga formen för en hembygdsbetonad skola. Hembygdsrörelsen har verkligen här gjort krafttag, och utan dess stöd hade skolan aldrig kommit till stånd.

Nu har de ekonomiska problemen lösts på ett utomordentligt tillfredsställande sätt. Pappersbruksförbundet har nämligen beslutat förlägga sin yrkesskola till Markaryd och önskar ett ännu intimare samarbete med folkhögskolan, dock utan att denna på något sätt skall uppge sin självständighet. I samband med dessa planer har Samfundet befriats från det ekonomiska ansvaret för skolan (Pappersbruksförbundet övertar huvudmannaskapet) och samtidigt beretts tillfälle att främja hembygdsundervisning och kursverksamhet på ett sätt som förut knappast varit möjligt. I den nya skolstyrelsen förblir landshövding Thorwald Bergquist ordförande och landstingsman Gunnar Andersson skattmästare. Sekreterare blir som förut rektor Gunnar Orrling, och från Samfundet insättes lektor Lorentz Bolin, rektor Karl Högemark och redaktör Stig Tornehed (den senare som suppleant). I skolans styrelse kommer dessutom disponent Otto Heijne, direktör Gunnar Larsson, direktör Tage Thomasson, disponent Lars Ekelund, disponent Hans Hulthén, disponent Gunnar Haeger, direktör S. Th:son Lundberg, direktör Gösta Edström, överingenjör Nils Lundgren och disponent Åke Pihlgren. Överenskomsten med Pappersbruksförbundet, som har godkänts av Skolöverstyrelsen, innebär bl. a. följande:

Samfundet befrias från den skuld på 90.000 kronor, som den nuvarande stiftelsen har.

Hembygdsundervisningen bibehålles i minst nuvarande omfattning. Dessutom kommer yrkesskolans elever att genom studiecirklar i folkhögskolan intressera

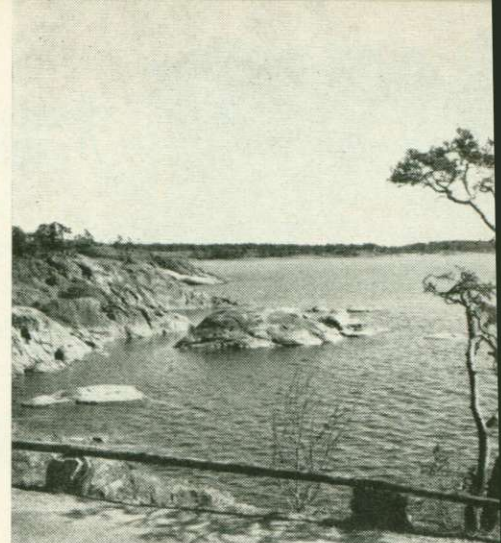
sig för ämnet hembygdskunskap och landskapsvård.

Dessutom — och detta är det viktigaste — skall Samfundet årligen under sommaren disponera skolan under en tid av tre veckor för kursverksamhet, konferenser och dylikt. Till dessa kurser kommer folkhögskolan att söka statsanslag då detta är möjligt. Under dessa veckor hoppas vi kunna få fram en permanent undervisning i hembygdskunskap, landskapsvård, ungdomsverksamhet m. m. Det blir förverkligandet, hoppas vi, av tanken på "Hembygdens skola".

Utom den representation Samfundet har i styrelsen kommer ett särskilt kontaktorgan att upprättas för att ytterligare främja samarbetet, främst i pedagogiska frågor, mellan Samfundet och folkhögskolan.

De av Samfundet för skolan insamlade pengarna som ännu icke förbrukats kommer att av Samfundet fonderas och främst användas till Samfundets skola och till annan undervisning, i första hand vid folkhögskolorna.

Vi är övertygade om att vår skola härmed tagit ett stort steg framåt och att

Enskild väg. Strandvägen, Nynäshamn.

vi nu skall kunna på ett helt annat sätt än förut förverkliga vår målsättning. Skolans rektor skrev, att målet för hembygdsundervisningen är att hjälpa eleverna att om möjligt få svar på frågan: "Vad kan jag göra för min hembygd, och hur skall jag göra det på bästa sätt?" Vi tror fortfarande, att detta är en riktig målsättning, och vi hoppas att vi nu fått ökade resurser att verkligen kunna ge svar på frågan.

Hembygdscinematograf

Brännkyrka var före församlingsdelningen 1957 Nordens största församling, får man veta i "Brännkyrka — Söderort", den hembygdscinematograf som Brännkyrka kyrkoråds filmkommitté står för.

Filmen är resultatet av många års arbete. Redan 1936 upptogs i regi av nykterhetslogen Tor i Älvsjö — en första dokumentärfilm om församlingen. Olika filmkommittéer har sedan arbetat vida-

re. År 1954 erhöles ett anslag på 15.000 kronor för att den slutliga versionen skulle kunna utformas som ljud- och färgfilm. Kyrkorådets filmkommitté har uppenbarligen använt pengarna väl. "Brännkyrka — Söderort" ger — i ofta utsökt fotografering — en allsidig bild av vad som just nu händer i Söderort men skisserar också i stora drag församlingens kulturhistoriska bakgrund.

Sandön i Vättern fridlyst

Bortsett från den pojkbok som utkommit med Sandön i Vättern som centrum och den gamla sägnen om den omkomne Visingsöprästen, som i sin koppar-kista skulle vila på ön, är detta område på 8 hektar av stort intresse ur geologisk, zoologisk och botanisk synpunkt.

Länsstyrelsen har vid sin nyligen fastställda fridlysning av ön funnit att densamma på grund av sin betydelse för kännedom om landets natur, sin skönhet och egenart får anses böra särskilt skyddas genom fridlysning som naturminne.

Abrasionsbranten mot sydväst har behandlats i en vetenskaplig avhandling om Sandön. För djurlivet på ön inver-

kar bl. a. det förhållandet att ormar saknas (det finns oerhörda mängder grodor) och att rävar saknas, vilket betyder mycket för häckande fåglar. Både småskrak och storskrak finns det gott om och dessutom över 30 andra fågelarter. De gamla ihåliga träden utgör förnämliga boplatser. I abrasionsbranten häckar backsvalan. Och i vassarna på norra sidan av ön finns mycket goda häckningsplatser och gömställen.

Botaniskt sett dominerar ett område av gamla lindar. Lindbeståndet upptar ungefär halva ön och är en fantastisk upplevelse att vandra i, kanske speciellt i maj, då en vit matta av vitsippor utbreder sig under de halvutslagna lindar-

Utsikt över
Björnlunda
hembygdsgård,
Södermanland.
Foto:
Ivar Schnell.

Krets i Sörmland

Björnlunda hembygdsförening hade den 3 december 1959 inbjudit till hembygds-afton i Björnlunda församlingshem. Avsikten med sammankomsten var att utvärdera om intresse finns för ett samarbete mellan de olika hembygdsföreningarna inom Daga och Villåttinge härad. Styrelserna inom de flesta föreningarna var representerade.

Ordföranden i Samfundet för Hembygdsvård, fil. dr John Nihlén, var när-

varande och talade över ämnet "Samling och effektivitet i hembygdsarbetet".

Efter föredraget blev det en mycket livlig diskussion, där nyttan av ett samarbete mellan hembygdsföreningarna i Daga och Villåttinge inte bara i hembygds- utan också i naturvårdsfrågor poängterades. Man var överens om att det behövs en mera levande hembygdsrörelse, en hembygdsrörelse, som inte bara är inriktad på museiverksamhet

Lindskog på den
fridlysta Sandön
i Vättern.
Foto: U. Ribers.

na. En och annan gul fläck av svalört ger ett pikant avbrott. Under sommaren, när skogsbingel ersatt vitsipporna, utgör området med sina knotiga träd, här och där avlösta av vegetativt föryngrade lindar samt öppna gläntor en uppskattad plats för närliggande städers naturälskande fritidsmäniskor.

Fridlysningen innebär inget landstigningsförbud, men varje åverkan å mark samt ingrepp i flora och trädbestånd är förbjudet; dock medges borttagande av granar m.m. för bibehållande av lindbeståndet.

Ulf Ribers

Till Åland

Programmet för den stora Ålandsresan börjar ta form. Våra åländska vänner berättar att landstinget nu med stor majoritet beslutat inköpa det stora Nätöområdet, som kommer att bli ett reservat för bebyggelse, natur och landskap. Om möjligt kommer ett besök där att läggas in i programmet. För Samfundet är det en särskild ära att våra landskapsexperter kommer att anlitas när det gäller den framtida vården av detta enastående skärgårdshemman.

Ett besök är också planerat på den märkliga Ramsholmen väster om Mariehamn, där ägaren upplåtit ett väldigt ängsområde som naturreservat. Det sköts enligt anvisningar av landskapsstyrelsen och utgör särskilt på försommaren ett av de vackraste ännu hävda ängsområdena som vi har i Norden.

Åland har också bland mycket annat en litterär präst, kyrkoherde Valdemar Nyman i Finström. Det har sagts om honom, att han är Ålands Kaj Munk,

och visst är att han har litterär talang och dessutom är en förnäm forskare och spirituellt talare. Mötet kommer att besöka hans kyrka och hoppas också att få höra ett föredrag av honom.

Vidare ingår i programmet besök på Eckerö med det vackra tullhuset och den gamla, ännu väl bevarade byn Storby, där författaren Jarl Hemmer brukar bo under sommaren. Här kommer vi att studera både gamla och nya bebyggelseproblem.

Goda kommunikationer finns nu till Åland (båt, flyg och färja). Många finländare kommer från öster. Tiden blir omkring mitten av juni, vi hoppas så tidigt att deltagarna skall få uppleva försommarens enastående blomning.

Utförligt program och anmälningsskort kommer i årsboken, som bör vara medlemmarna tillhanda i slutet av april eller början av maj. Då deltagarantalet väntas bli stort, mottar vi redan nu preliminära anmälningar.

Känn din stad

Även under 1959 har kurser och visningar pågått i Stockholm under ledning av kapten Eric Lindblad. Under sommaren pågick kursen 20–24 juli med sammanlagt 750 deltagare. Efter kursens slut skedde samverkan med skol-

direktionen i Stockholm. Under tiden 30/9–11/11 deltog under 40 timmar 150 deltagare.

Det är meningen att denna kurs skall fortsätta 1960. Den skall då börja i februari och hålla på hela sommaren.

Sunds kyrka på Åland. Foto: K. Sjöblom.

utan också på ungdoms- och studiearbete. Man hoppades kunna ordna gemensamma kurser i natur- och hembygdsvård inom kretsen.

Till slut uttalade man sig enhälligt om att bilda en Daga-Villåttinge-krets, ansluten till Samfundet för Hembygdsvård. En kommitté valdes med en ledamot från varje närvarande förening.

Valda blev från Årdala: E. Lundin, Björnlunda: Olle Carlsson, Hyltinge: Gerhard Lanninger, Malmköping: John Johnsson, Gryt: Arthur Ingulf, Gåsinge: Karl Eriksson. Dessa blir kontaktmän och utarbetar förslag till nästa sammanträde, vilket kommer att hållas under januari 1960.

Nordisk kurs 1960

Vid ett sammanträde som hölls våren 1959 i Danmark med kontaktmännen i Nordisk Samverkan för Bygd och Natur beslöts att man skulle hålla nästa nordiska kurs i Sverige på hösten 1960.

Förarbetena har nu framskridit så långt att överlärare Elof Lindälv, som närmast har hand om organisationen, kunnat framlägga ett förslag som i allt väsentligt torde kunna genomföras. Kursen skall få namnet "Nordisk kurs i naturskydd och hembygdsvård" och föreläggningen blir på Nordiska Folkhögskolan i Kungälv. Tiden blir den 1–3 september. Man räknar då med en rad föreläsningar och ett par exkursioner, varefter man den 3 ev. också den 4 sep-

tember har gemensamt möte med den västsvenska hembygdskonferens som samlas till överläggningar i Kungälv den 3 och 4 september.

Det torde bli plats för 40 à 50 deltagare från de nordiska länderna, och man hoppas denna gång att även få med Island.

De ämnen som kommer att behandlas blir hembygdsvårdens och naturskyddets aktuella problem: stadsplanering, landskapsvård, vägar, grustäcker, bebyggelse o. s. v. Programmet håller just nu på att detaljutformas och kommer att publiceras i BYGD OCH NATUR:s årsbok som beräknas utkomma i april 1960.

Kungälv — platsen för den nordiska kursen 1960. Kyrkan och fästningen.

Årsboken 1960

Årsboken för detta år är nu i det närmaste klar på det redaktionella stadiet. Vi räknar med att få en av våra vackraste och mest innehållsrika årsböcker. En rad framstående författare har ställt sig till förfogande. Vi nämner här endast några:

Arkitekt *Tage William-Olsson*, som skriver om stadsbildens betydelse; den danske publicisten *Gunnar Buchwald*, som i ord och bild berättar om en återuppståndna gård. Vidare kommer en artikel av länsarkitekt *Manne Carlman*, som behandlar den aktuella fritidsbyggelsen. Jägmästaren i Uddeholm, *Bo Österlöf*, har lovat skriva om skogsmanens syn på viltvård och landskapsvård. Lektor *Lorentz Bolin* har som ämne valt "Det tyska undret". En intressant intervju med den nyligen bortgångne kyrkoherden och hembygdsvårdaren *Henry Röttorp* ger värdefulla glimtar från ett lokalt verksamhetsområde. Dr *Sixten Rönnow* står som författare till ett roligt kåseri om hembygdsarbetet i en småstad (Bromma). Konstnären och författaren *Roland Svensson* har också lovat ett bidrag från sin skärgård.

Bland författarnamnen märks också *Per Olof Sundman* i Jormlien, som har för avsikt att behandla ett par av landsbygdens aktuella kulturproblem. En artikel som säkert kommer att tilldra sig

stort intresse är den av professor *Lars-Gunnar Romell* om "Levande landskapsarv". Den kommer att handla om det landskapsvårdande arbete professor Romell igångsatt vid Vike minnesgård och Vike försöksgård på Gotland. En annan artikel, som också i hög grad har aktuell anstrykning, är den som utlovats av konstkritikern fil. lic. *Göran Lindahl* och som handlar om den moderna arkitekturen och dess provinsiella utformning.

Ett högaktuellt problem, nämligen de moderna kyrkobyggnaderna, kommer också att behandlas av arkitekt *SAR Hans Westman* i Lund, som just håller på att avsluta det stora kyrkobygget i Malmö och även är inkopplad på nytt kyrkobygge i Lund.

Vidare kan vi glädja våra läsare med en ny medarbetare, konstnären och författaren *Sten Regnell*, som kommer med en artikel om natur och fåglar i havsbandet. Slutligen skriver författaren *Bo Rosén* om "Från storstad till småstad".

Dessutom förekommer ett stort antal mindre artiklar och notiser om Samfundets verksamhet, hembygdsföreningarnas arbete och aktuella problem som vi stöter på i vår verksamhet.

Programmen kommer också att publiceras för sommarmötet på Åland och den nordiska hembygdskursen i Kungälv.

Heidenstams landskap

Vid ett stort diktarjubileum brukar flo-
ran av biografier och analyser över ju-
bilaren vara synnerligen rikhaltig. Så
var också fallet i somras vid hundraårs-
minnet av Verner von Heidenstams fö-
delse. En bok som utkom vid denna tid
och förtjänar att uppmärksammas är
Allhems vackra "Heidenstams landskap"
(18:50).

I skarpa men ändå utsökt poetiska
bilder har fotografen Jan Mark fångat
det Vätternlandskap vi känner igen från
Heidenstams dikt och prosa. Kameran
har inte varit nyfikt påträngande och
boken ger sig inte ut för att i bild efter
bild följa Heidenstams text. Men foto-
grafen har strövat i skaldens marker
och funnit att "ormbunksskogarnas ät-
telägg" och "mossiga rullstensblock"
finns kvar alldeles som i Heidenstams
barndom. Det brusar av Tivedens troll-
musik mellan de grå granstammarna
och mellan Vargaklämmans vresiga
klippblock tycker man sig skymta hot-
fullt glimmande vilddjursögon. Som kon-
trast till dessa strama bilder från en ur-
tidsvärld, står de luftiga Vätternvyerna.
Heidenstam älskade de tio första juni-
nätterna; de var för honom hans "stora
tysta helg". Den ljusa svenska sommar-
natten dröjer även kvar i Marks foto, så
t. ex. den lyriska aftonstämningen som
illustrerar några citat ur skaldens brev
till Kate Bang.

En avdelning i boken upptar bilder
från Vadstena slottskyrka. Förutom från
dokumenten hämtade Heidenstam in-
spiration till "Heliga Birgittas pilgrims-
färd" ur dessa kraftfullt avbildade Bir-
gittaskulpturer. "Tungt med ögon små
och runda, Vasatornen stå på vakt", sä-

ger skalden i "Vettern", och fotot till
diktraderna får fram något av Vadstena-
slottets monumentala kraft där det speg-
lar sina gråstensmurar i vallgravens
blanka vatten.

Heidenstamkännaren Carl Fehrman
har skrivit en uppsats i boken och Kate
Bang har varit ciceron i landskapet.
Men det är fotografen Jan Marks för-
tjänst att denna bok har blivit "ett erin-
ringens strövtåg i de landskap som var
Heidenstams, som han ärvt drag av,
och som han — för vårt medvetande, ge-
nom sin poesi präglat med sin diktnings
drag".

S. N.

En trädgård vid Sundet

Kinesernas visdom om trädgårdar som
lyckokälla är en av de sanningar som
människor över hela världen har kun-
nat acceptera. Längtan efter ett stycke
jord att odla ligger latent hos männi-
skan och gör sig påmind isynnerhet om
våren då trädgårdar och parker doftar
av fuktig mylla. Men en trädgård krä-
ver tid, pengar och naturligtvis en plats
att förlägga den till. I synnerhet det sist-
nämnda gör, att våra stolta planer kan-
ske till slut får ända i inköp av några
krukväxter eller en planta för balkong-
lådan. Men vad som alltid står oss till
buds är böckerna om trädgårdar, som
andra har drivit upp och som vi kan
njuta av utan möda. Man får vandra på
ansade gångar under trollhasselns gre-
nar, förnimma doften av jasminbusken
vid den solvarma husgaveln och betrak-
ta det skimrande täcket av förgätmigej
under cypressen. Allt har en minutiös
ordning och ändå överraskningens
charm: vem vet när krokusen slår ut
eller hur tulpanerna har spritt sig?

En graciös förtrollerska är den lilla
bok som Margaret von Bismarck har
utgivit på Allhems förlag. "Från en träd-
gård vid Sundet" (11:—) heter den och
är en resa genom årtiderna på en plats
någonstans vid Öresund. Det är inga
märkliga ting Margaret von Bismarck
förtäljer, men ändå är de evigt nya:
sångfåglarnas återkomst, ringduvans
kutter mot en blå rymd och svanornas
vita pärlband i det blåsvarta Sundet.
Hon berättar om chrysantemerna utmed
väggen i trädgårdsrummet och det hem-
lighetsfulla med dem. Blommorna har
funnits i tusentals år och ännu talar
man med vördnad om de gamla kine-
siska chrysantemumodlarna och träd-
gårdspoeterna.

Margaret von Bismarcks trädgård har
tidigare tillhört Constance Laurentz.
Hon var, enligt författarinnan, en märk-
värdig människa som inte på tjugo år
tillät någon främling att beträda träd-
gården. Men hon visste var träd och
buskar skulle stå för att trivas. Hon
planterade magnolia och rosenapel,
hängande forsythia och skära liljekon-
valjer. När flyttfåglarna anlände, öpp-
nade hon alla fönster och gluggar på
vinden för att de skulle häcka där.

Nu är trädgården tät och lummig,
med vindskydd mot havet, så att det all-
tid finns en plats i lä. Fasanerna kom-
mer spatserande till loggian för att sma-

ka på vintermaten, starar, trastar och
rörhönan likaså. Fåglar och andra djur
har lärt att i Margaret von Bismarcks
trädgård finns det någon som tänker
på dem.

Dessa dagboksanteckningar har nå-
got av de kinesiska etsningarnas sirlig-
het. Men trots den purpurstrimlade
magnolian glömmar man aldrig att den
salta vinden som går i trädgården kom-
mer från ett nordiskt hav.

S. N.

Carl Oldertz och Bo Rosén, Sveriges na-
tionalparker. Rabén och Sjögrens förlag.

Kungl. Domänstyrelsen, som enligt
naturskyddslagen har ansvaret för na-
tionalparkerna, har börjat ge ut beskriv-
ningar över dem. Hittills har följande
utkommit: Sonfjället av Hans Lidman,
Töfsingdalen av Sven A. Mellqvist,
Hamra av Carl Oldertz och Gotska
Sandön av Bengt Pettersson. Det är helt
små häften, väl illustrerade och med
god typografisk utstyrelse. Det största av
dem behandlar Gotska Sandön som gi-
vetvis också är den intressantaste av
dessa nationalparker. Priset är 1:— för
de små häftena och 1:75 för Gotska
Sandön.

Varje häfte har också en liten kartbild
som ger en god orientering för dem
som önskar besöka nationalparkerna.

Häftena över de övriga nationalpar-
kerna beräknas utkomma under år 1960.

Matterhorn räddat!

Under flera år har man i schweiziska
turistkretsar diskuterat en plan som lå-
ter ganska skräckinjagande men som
ändå inte lär vara orimlig att utföra. Det
gäller nämligen att göra en tunnel och
hiss upp till Matterhorns topp, där man
skulle bygga ett modernt hotell.

Hur allvarlig planen var, visade den
motaktion som sattes igång av den
schweiziska hembygdsrörelsen. Hem-
bygdsförbundet samlade omkring 80.000
namn på en protestskrivelse och satte
på detta sätt igång den allmänna opinio-
nen, vilket hade till följd att projektet
— som man hoppas för alltid — skrin-
lades.

Hänt i bygderna

En unik kursverksamhet

har bedrivits i Våmhus hembygdsförenings regi. Under sju veckors tid, tre dagar i veckan och fem timmar varje dag, har tolv Våmhusdamer deltagit i en hårbetetskurs. Den har tillkommit för att återuppliva intresset för den svåra konst som hårbetet är och som haft sin hemvist i Våmhus sedan långliga tider. Förr i världen vandrade "hårkulorna" från Våmhus vida omkring och sålde sina hårbeten, och det berättas att de gav sig av ända in i Ryssland.

Lärarinnor har varit Bälter Elin Olsson och Ada Rytter.

"Farfarsstugan" på Övralid

Den lilla stuga på Övralid, där "farfar" bodde, har sedan något år tillbaka varit uthyrd till Östgötakretsen av Samfundet för Hembygdsvård och V. Ny hembygdsförening. På farfars spis ko-

kas numera kaffe åt tusental av de mångtusende turister, som varje säsong besöker skaldeboningen och dess omgivning. Samfundets länschef, forstmästare Ulf Ribers, Norra Freberga, meddelar, att Farfarsstugan nu på allvar blivit "upptäckt". På Heidenstams 100-årsdag var det ständiga köer utanför stugan, och trots att serveringspersonalen var tredubblad var det svårt att hinna med.

Slut på bekymren!

Samfundets förträfflige representant i Sävsjö, fabrikör Fabian Andersson, skriver till redaktionen och medsänder en annons som innehåller bl. a. följande: "Slut på bekymren! Inget underhåll av fasaden mer tack vare Sidi asbest-cement-plattor för såväl gamla som nya hus."

Deltagarna i kursen Hårkonst i Våmhus.
Foto: Georg Tysklind, Orsa.

En av loftbodarna på Regna hembygdsgård. Framför kyrkherde Lagergrens droska, i vilken han med familj kom till Regna 1879.

Fabrikör Andersson berättar, att han sedan många år tillbaka varnat särskilt landsbygdsfolket för både reveterade hus och Sidi-plattor. "Röd lyser stugan . . ." kan snart inte användas varken i Småland eller någon annan provins. Den röda färgen försvinner mer och mer, och den hårda ljusgrå tonen dominerar, framförallt genom Sidi-plattorna som kanske inte alltid är så ändamålsenliga på gamla hus som man tror.

Samfundet har tidigare genom chefsarkitekt Nils Sterner gjort en attack mot denna beklädnad, men vi tar gärna upp frågan ännu en gång till debatt i tidsskriften.

Regna Hembygdsförening

är en av Östergötlands livaktiga föreningar, som verkat i sin bygd i mer än 25 år.

Hembygdsgården har ett fritt och vackert läge i Regna kyrkby och omfattar utom gårdsplanen en vacker löväng med 13 sorters lövträd och buskar, dessutom en körsbärstäppa och socknens största bestånd av ståtliga askar. Markfloran har visat upp till 90 olika sorters blommor. Föreningen har för avsikt att få området i sin helhet fridlyst för att kunna freda och vårda vegetationen för framtiden.

Husen som fått en fristad på området består av två bondstugor (den ena från mitten av 1700-talet, den andra från mitten av 1800-talet), två loftbodar (från 1744 och ca 1800), en loge, en källarbod och en smedja. Dessutom finns en samling allmogeföremål och en del kvinnlig hemsöjd samt ett porträtt- och bildarkiv. I samarbete med Samfundet har man vidare bandinspelat en rad gamla traditionsbärandes berättelser. I samkvämsprogrammen brukar dessa uppspelningar vara mycket uppskattade.

Den ena av de två bondstugorna har på ett ändamålsenligt sätt iordningstänkts och används flitigt som gillesstuga för fester och sammanträden i bygden.

A. E. E.

Upplandskretsen rapporterar

Kretsen har i sitt arbete målmedvetet sökt kontakt med andra organisationer. Alldeles bortsett från att detta hittills av ekonomiska skäl varit vår enda möjlighet att kunna uträtta något, tror styrelsen, att detta sätt att arbeta är lämpligt för alla parter och kan göra arbetet mer fruktbarande mot det mål, som ju är gemensamt för många organisationer och klart uttryckt i Samfundets stadgar: att skapa en bygd, som ger människan största möjliga trevnad och lycka

Rådhuset i Sigtuna.

genom att främja kunskapen om och kärleken till hembygden, att vårda och bevara natur- och kulturminnen samt att medhjälpa till att nyanläggningar och omdaningar utföras pietetsfullt med hänsyn till landskapet och bebyggelsen.

Sigtuna

har efter långt förarbete fått sin hembygdsförening. Den framträdde inför of-fentligheten vid ett kursmöte den 20 november 1959. Föreningens ordförande Nils Andersson gav då en inledande översikt över föreningen och dess arbetsuppgifter, varefter trädgårdsarkitekt Arne Segerros från Samfundet höll ett föredrag om landskapsvårdens aktuella problem. Därefter hade man filmvisning och samtal, bl. a. om den cirkel som

skall starta i hembygdskunskap och hembygdsvård under ledning av Erik Rundqvist.

Kursprogrammet tar upp både gamla och nya problem i Sigtuna, t. ex. dess historia, vad gamla mantalslängder berättar, rättegångsförhandlingar, gamla kartor, några gamla gårdar, skog och mark, och till sist prognoser om den framtida utvecklingen och turistväsendet.

Sekreterare i föreningen, som är ansluten till Samfundet, är bokhandlare Gerhard Charpentier.

Medlemsvärningen

Samfundet kommer även i år att starta en medlemsvärkning, och vi hoppas att alla våra ombud och vänner vill hjälpa

oss både att få medlemmar och prenum-
reranter till BYGD OCH NATUR.

Vi har startat 1960 med en kraftig ökning av medlemmar som har tillkommit under slutet av 1959. Vi kan i januari 1960 räkna med att omkring 400 nya medlemmar inregistrerats.

Det behöver knappast sägas, hur utomordentligt viktigt det är att i dessa tider, när samtidigt ökade krav ställs på Samfundets både ingripande och upp-
lyssande verksamhet, underlaget för den blir så starkt som möjligt.

Målet är en fördubbling av medlems-
antalet under 1960 och 1961.

By- och bygdelag

är en norsk organisation som har till uppgift att i Oslo samla folk från olika delar av landet till klubb- och ungdoms-
verksamhet. Det är en ganska märklig organisation, som också har sin mot-
svarighet i Danmark, men däremot inte i Sverige. Det är en slags hembygdsrörelse inom storstadens gränser, där man på olika sätt bevarar äldre kulturformer i städer och bygder. En viss motsvarighet har vi i våra olika gillen, som i stor utsträckning är föreningar mer för sällskaplig samvaro, t. ex. Smålands Gille, Helsinges Gille, Gutagillet o. s. v.

Den ledande kraften för den norska organisationen, redaktör *Bjarne Guttormsen*, besökte nyligen Sverige och fick där genom Samfundets förmedling kontakt med en del svenska gillen och liknande organisationer. Guttormsen, som är en hängiven hembygdsvän, besökte också Göteborg, och där åstadkom han något som man kallat en ny giv i de göteborgska hembygdsgillenas historia. Vid ett sammanträde mellan ett 20-tal av stadens gillen kom man överens om att försöka inleda ett närmare samarbete. En kommitté tillsattes som skall för-

bereda den saken och i första hand ett nytt möte, där alla stadens gillen skall vara med. I Göteborg finns det dels landskapsgillen, dels mindre gillen rekryterade från en viss socken, t. ex. Långared, eller härad, t. ex. Kind. Sammanlagt torde det röra sig om ett 30-tal gillen i Göteborg.

Guttormsen fortsatte på sin rundresa även till Köpenhamn, där han hade årsmöte med Nordisk Hjemstavnsförbund — en slags nordisk samorganisation för gillena. På detta möte blev Guttormsen vald till förbundets ordförande, och dessutom tillsattes en kommitté för att förbereda och utvidga arbetet i Nordisk Hjemstavnsförbund. Från Sverige valdes fil. dr John Nihlén, Stockholm, och överlärare Eloy Lindälv, Göteborg, från Finland lektor Einar Strandberg och fil. kand. Irina Matvejev, från Danmark redaktör Chr. V. Madsen och Oda Litte samt från Norge o. r. sakkfører Ivar Moe och kapten Egil Skar.

Kioskflorans kuriösa Subtopia

Här möter vi det svärbemästrade teletulo problemet i sin prydno vid Ångermanälvens strand, nyligen publicerat i Dagens Nyheter och tidskriften Arkitekten. — Foto C. O. Orback.

Landskapet

VÅRD OCH GESTALTNING

Gallejaure i Arvidsjaur

Samfundets landskapsbyrå har bl. a. handlagt det viktiga ärendet rörande Gallejaure och den kraftanläggning som där planeras. Stora kulturella värden står på spel, och Samfundet har försökt så långt som möjligt att bevara och försvara de värden som är hotade. Det är därför glädjande att få motta följande protokollsutdrag från sammanträde med Arvidsjaur's sockenallmänning den 12/12 1959:

§ 15.

Sedan förvaltaren och ordföranden muntligen rapporterat huvuddragen av vad som förekommit vid vattendomstolens sammanträde, beslöt styrelsen enhälligt att till protokollet anteckna styrelsens varma tack till Kungl. Maj:t och Rikets Kammarkollegium och dess ombud advokatfiskalen Crammet samt till Samfundet för Hembygdsvård och deras ombud agronom Svensson, för deras varmhjärtade insatser för bygdens intressen.

Dag som ovan
Sven Carlsson.

Naturvårn i Norge

Från Norge rapporterar Thv. Kierulf (Naturvern i Norge, årsskrift 1958) att man nu kan registrera en viss ljusning för naturvårdsarbetet i Norge. Från och med 1959 får man nämligen en naturvårnsinspektör. För övrigt är Kierulf en

smula pessimistisk och anser att naturvården i Norge ännu saknar verklig förståelse hos myndigheter, industri och allmänhet. Det är ju inte nog, säger han, att skydda ett och annat träd. Det gäller nu större enheter såsom forsar, älvar och fritidsområden.

I årsboken finns bland många värdefulla uppsatser också en översikt över NSBN:s (Nordisk Samverkan för Bygd och Natur) möte i Oslo i september 1958, där delegater från samtliga nordiska länder var representerade. Man får genom detta referat en liten inblick i det alltmer omfattande samarbete som bedrivs över gränserna.

Norrlands skogsvårdsförbund

har startat en ny tidskrift, "Skogs-Norrland", som under år 1960 beräknas utkomma med 6 nummer. Prenumerationen ingår i medlemsavgiften till Norrlands Skogsvårdsförbund, 8:— kr per år.

Förbundet hoppas att med den nya tidningen i första hand nå ut till en kategori skogsmän, som innehar en nyckelroll i norrländskt skogsbruk — nämligen privatskogsägarna, som äger 40% av all skog i Norrland och Dalarna.

Genom samarbete på bred front med skogsvårdsstyrelser och skogsägareföreningar vill tidskriften söka presentera för privatskogsägarna matnyttiga ting och bli ett forum för fri debatt av norrländska skogsproblem. Till redaktör har utsetts jägmästare Erland v. Hofsten.

VÅRT VACKRA LAND

STROVTÅG I NATURENS RIKA VÄRLD

är tillägnad den svenska ungdomen

Den svenska naturen, dess vård och gestaltning skildras av våra förnämsta naturkännare, bl. a. Sigfrid Durango, Carl Fries, Folke Thörn, Knut Hagberg, Bertil Haglund, Harriet Hjorth, Harry Martinsson, Hans Lidman, Svante Lundgren, Gustav Sandgren, Bo Rosén, Mårten Sjöbeck, Anders Österling.

Vårt vackra land illustreras rikt med bilder av Sveriges främsta fotografer, bl. a. Rune Bollvik, Sven Gillsäter, K. W. Gullers, Hans Hammarskiöld, Gunnar Hansson, Arthur Larsson, Stig T. Karlsson, Pål-Nils Nilsson, Anna Riwkin.

Vårt vackra land utges i samverkan med Samfundet för Hembygdsvård och Institutet för landskapsvård och landskapsgestaltning.

Redaktion: fil. dr John Nihlén, författaren Gustav Sandgren, redaktör Bo Rosén och redaktör Karin Holst.

Behållningen av boken skall användas till skydd och vård av landskap och natur i Sverige, samt anordnande av ungdomskurser i natur- och hembygds-vård.

BOKFÖRLAGET RELIGION OCH KULTUR — GÖTEBORG

Forss Aktiebolag

KÖPMANHOLMEN

Tillverka:

VISKOSMASSA
BLEKT SULFIT

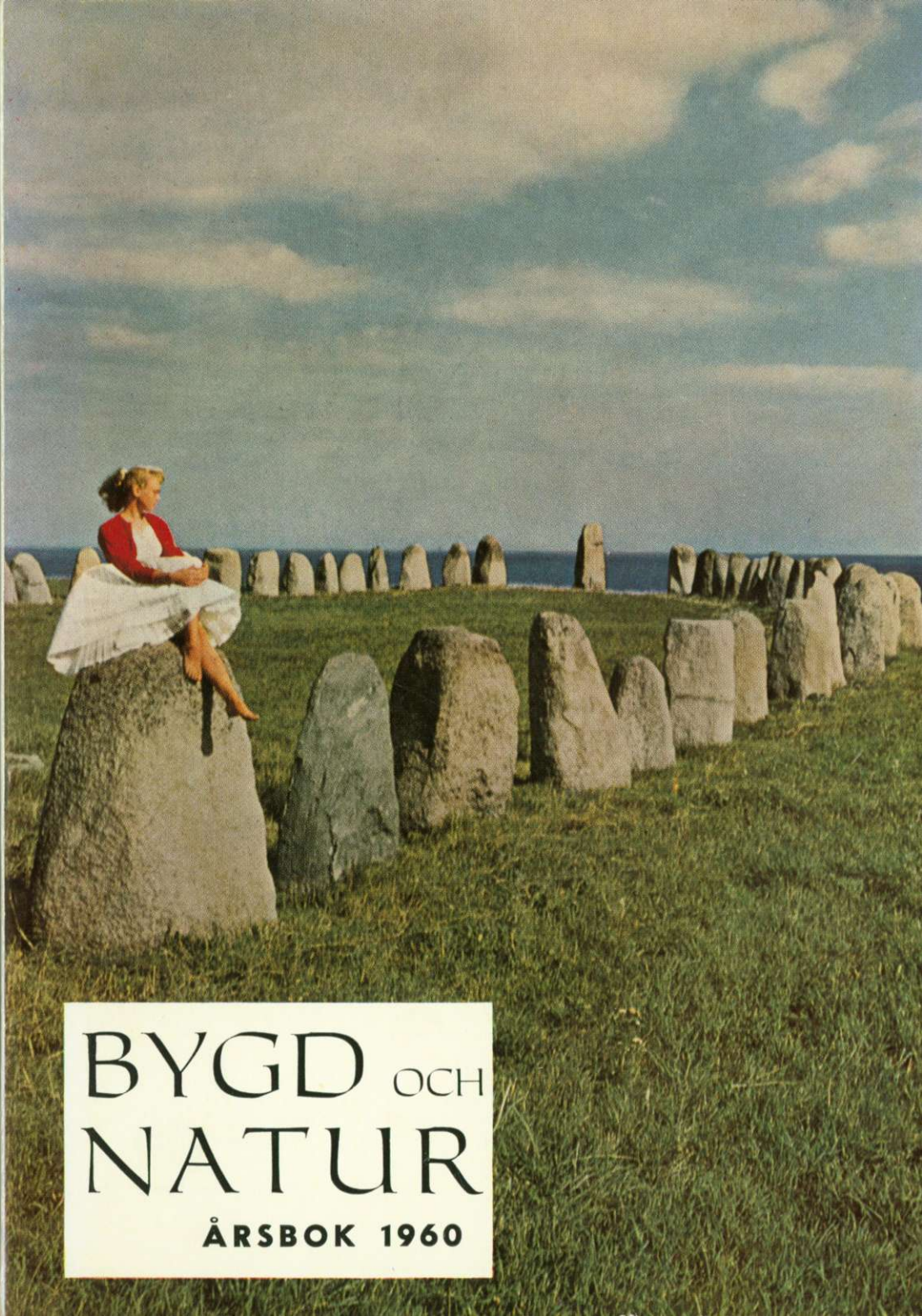
BLEKT och OBLEKT SULFAT

RES MED BÅT till VISBY

Den vita vägen till solens
och sagornas ö

Gotlandsbolaget

BYGD OCH NATUR

ÅRSBOK 1960

BYGD och NATUR

Årsbok 1960

Utgiven av SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD

Riksförbund för Bygde- och Landskapsvård

BYGD och NATUR

Tidskrift för hembygdsvård

Utgiven av Samfundet för Hembygdsvård

Utgör 41:a årg. av Tidskrift för hembygdsvård. Nr 2 1960

Redaktör och ansvarig utgivare:

Fil. dr John Nihlén

Redaktionssekreterare:

Nils Nihlén

Prenumerationspris:

Kr. 12:— pr år

Medlemmar erhåller Bygd och Natur gratis

Omslagsbilden:

Skeppssättningen "Ales stenar" vid Kåseberga, Skåne

Foto T. Ulmerudh

LANDBY & LUNDGREN'S BOKTRYCKERI, MALMÖ 1960

Levande landskapsarv

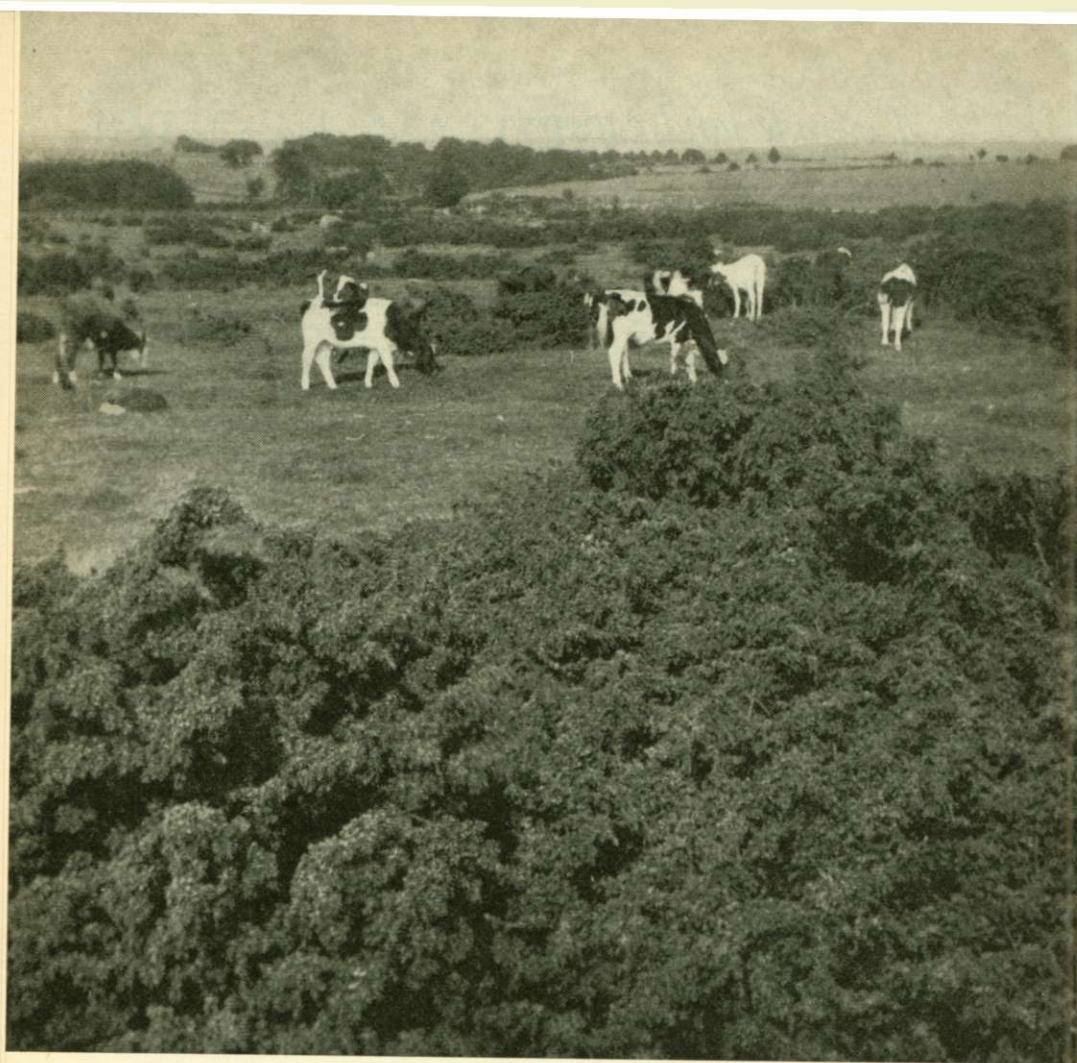
av L.-G. Romell

Två årtusendens målarkonst speglar ett landskap som genom tiderna har varit västerländsk odlings grogrund och ram. Dess kynne skiftar efter luftstreck och annat som skiljer världsdelens folk och länder. Men det är i alla sina skiftningar märkt av mänsklig verksamhet eller tamdjurs betesgång. Redan i fantasilandskap på pompejanska väggmålningar skymtar ett verkligt, urgammalt, hårt betat och slitet landskap, nästan trädlöst, med nedskurna branter i bergsidor och stränder efter regn och rinnande vatten. Ett drygt årtusende senare än det mediterrana börjar ett västeuropeiskt mulens landskap visa sig i konsten, och snart blommar i Flandern och Holland och England en konst som kärleksfullt avbildar det landskapet med omisskänneligt verklighetstroga smådrag, sådana som hjulspårens mönster på heden och betningsgränsen i skog och lundar, engelsmännens "sheep line".

Konstens vittnesbörd stöds av språkets. Gahagi, samma ord som vårt hage, har betytt alldeles detsamma i Lombardiet, dit det kom med de långskäggiga barbarerna ("boschi con pascoli"; "foreste con naturali pasture"). Hos de gamla gallierna tycks det motsvarande kahagium med biformer (caio, cagio etc.) ha varit vanligaste ordet för skog. Ordet nemus, som finns i många botaniska växtnamn och brukar översättas med lund, anses ha samma rot som grekiska némo, låta beta, föra i bet. Under medeltiden användes ordet för storskog och betecknade väl just den betade västeuropeiska högskog av lövträn man så ofta möter i gammal landskapskonst.

Man har brukat tänka sig skogen som en fientlig makt, som odlingen hade att bekämpa och övervinna. Det är så fel det kan bli. Skog var odlaren till ovärderlig hjälp som en råvara för odling med ett samlat näringsförråd som gav kraft åt marken så snart träden röjdes bort. Skogen kunde också vara omistlig som betesmark, förr på många håll inte minst för vinterbete; så längs atlantkusten innan den efterhand tog slut där och ersattes av ljunghed. Det är på goda grunder västerländsk odling under tidernas lopp har skapat och nyttjat och till sist lämnat efter sig väldiga vidder av ägor "mellan skogen och plogen" — såsom man har kallat risbygden i Skåne, mellanbygden mellan skog och slätt — präglade var efter sin art av långvarig hävd.

Så har det varit inte minst i svenska bygder. Utanför de fyra stora åkerslätterna och motsvarande län, där mer än femtedelen av marken var

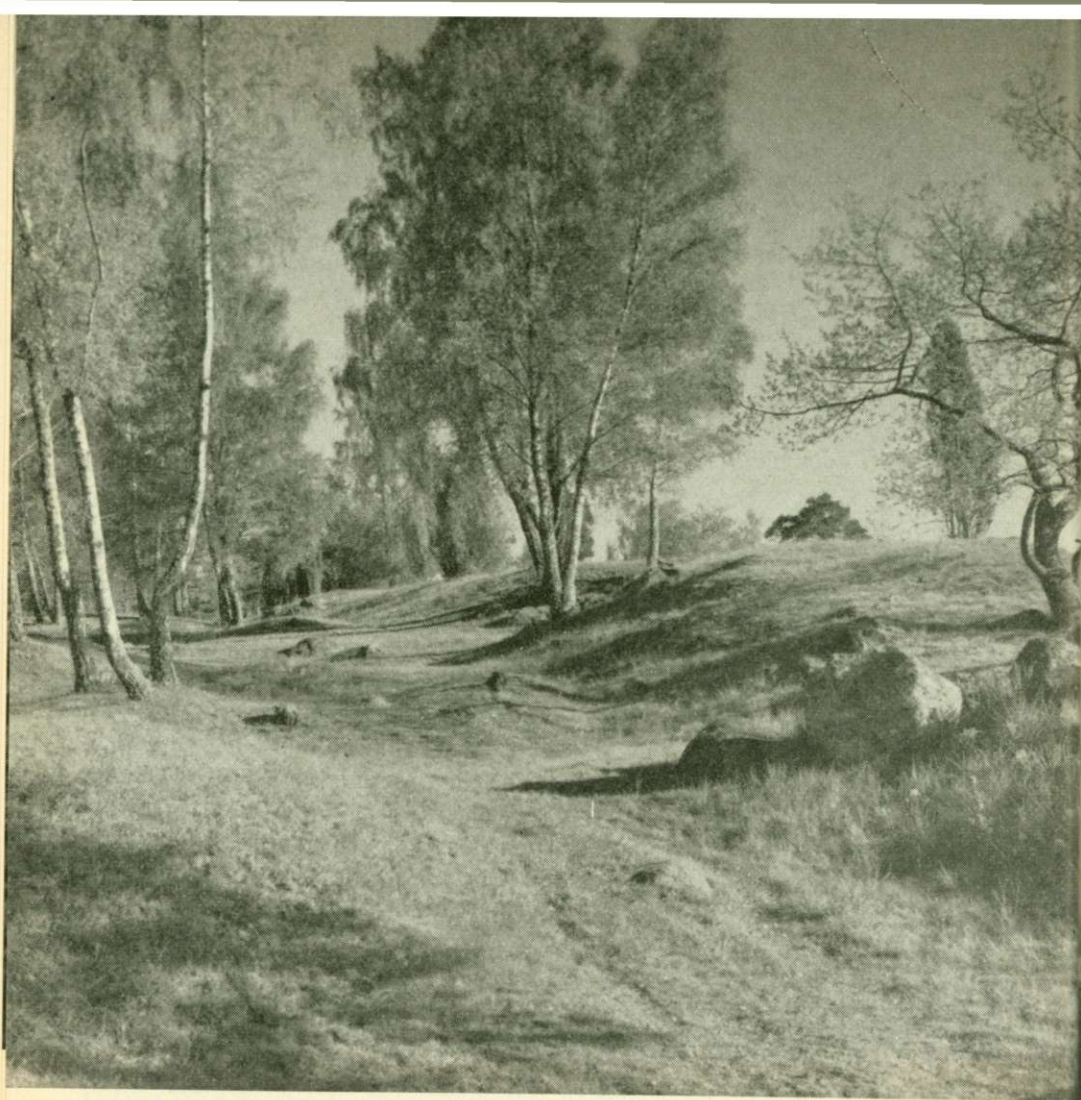
Ostarps fälad på Romeleåsen är ett skånskt landskapsminne, som här ses få sin rätta vardagshävd av betande mular.
Foto av G. Karlin 1923 från "Kulturen", Lund.

lagd under plog, höll sig den fasta åkern ännu kring mitten av 1800-talet vid mycket måttlig storlek (i tio län mellan tiondelen och femtedelen av ägosummorna, i tio andra län under tiondelen) och ängen var i de flesta län vidlyftigare än åkern (minst omkring dubbelt i ett tiotal län, flerdubbelt eller mångdubbelt i sju smålands- och norrlandslän). Under den gamla hushållningens tid måste odlarens omsorg inte minst ägnas

ängen. Den skulle ju svara både för vinterfoder, som var omistligt i klimat med lång snö vinter, och (via gödseln) för näringsförsörjning åt den fasta åkern. Landet runt nyttjades dessutom hemskogar som hagar och utmarkerna för olika ändamål, bättre bitar som slättermarker (ströängar, slätterkärr, slättermyrar), mången gång också till svedjor och odlingslyckor, huvudparten för skogsbete. Långt utanför bygdens gränser låg utmarken så under hävd. Det är numera väl dokumenterat, t. ex. för övre Dalarnas obygd. Verklig vildmark, i betydelsen fullkomligt orörd natur, fick man nog göra sig möda för att finna nedom fjällgränsen i svenska bygder redan för hundratals år sedan, och den egentliga bygden bestod av gammalt, utom i enstaka slättbygder, nästan i sin helhet av snålt och flitigt nyttjade ägor mellan skogen och plogen. Det gamla Sverige var ett land med ljust och öppet ansikte, enkelt, snyggt och vänligt inbjudande med sina blommande ängar och välröjda hagar och runt däromkring lättgången betad skog eller hed eller fälad. Alltsammans var en del av det historiska bonde- och herdelandskap som var Västerlandets största fornminne.

Så kärt som det landet har varit oss och så mycken kostnad och möda som numera läggs ned på kulturminnesvård, borde man ha kunnat vänta en samlad kraftig insats för att åtminstone hindra att arvet i landskapet förspills i onödan. I stället har sakkunniga, myndigheter, riksdag och regering under årtionden ivrat och verkat för att fortast möjligt göra slut på det gammalmodiga landskapet i Sverige, med lagens tvång om så behövs, och ersätta det med ett modernt landskap som tros skola avkasta det mesta möjliga i kronor och ören. Det nya landskapet skall ha skog med högsta möjliga produktion på all mark som kan bära skog och inte är åker, tomt, väg eller kraftgata. Det blir ett landskap med två produktiva ägoslag, om man bortser från fiskdammar o.d.: åker, och mörk skog. Skogsmän har välment försökt lära oss andra interner i folkhemmet att tycka om ett sådant landskap och lägga bort vår dumma känsla för anget, hagen och heden. Några karakteristiska citat: "Var och en borde väl vara av den åsikten, att skönheten vore ojämförligt större, om dessa marker vore klädda med gagnande skog . . ." (J. Lindner 1926); "Varierar man åldersgrupper och trädslag kan man få en trevlig omväxling, som till och med verkar tilltalande på allmänheten . . ." (O. Bundy 1952); "Den romantiska landskapsbild de vilja mana fram är i motsats till den gamla lövängen ej längre en produkt av sin tids lanthushållning, utan en ren konstprodukt. . . ." (E. Wibeck 1953).

Nu vill också Lennart Sjögren i Bygd och Natur (nr 5, 1959) tillskriva "den romantiskt lagde hembygdsvårdaren . . . ett desperat försök att på konstlad väg rekonstruera den förlorade idyllen, ett försök som redan på

*"Nu spela skällorna där härar lysts av brand." Hemlanden på Björkö är ett sådant minnenas landskap med rötter djupt ned i det förgångna. Det hävdas nu som hagmark med betande får.
Foto av Nils Lagergren ur Antikvariskt topografiska arkivet.*

förhand är dömt att misslyckas både genom sin ekonomiska orimlighet och den verklighetsfrämmande inriktningen."

Till sakligt korrektiv må hänvisas till en alldeles färsk text av Mårten Sjöbeck, "'Naturen' betraktad som odling" (i "Natur i Bohuslän", 1959), där han efterlyser "ett på bred bas organiserat odlingsskydd" och fort-

sätter: "Detta betyder icke att odlingsvärden, bevarandet av vissa minnesmarker, nödvändigtvis måste blåsa nytt liv i bonden och återuppväcka den gamla samfälligheten. En trädgårdsmästare är fullt rustad att sköta en park. För den som har tillgång till de äldre generationernas samlade erfarenheter och tager hänsyn till deras geografiska utbredning och variation, bör det inte vara förenat med större svårigheter att underhålla och vårda exempelvis djuprotade ängar."

Sjöbecks inlägg är särskilt tänkvärt därför att han tidigare själv har pessimistiskt bedömt möjligheterna att bevara änge i museala former. Men det övertygar nog varken Wibeck eller Sjögren, inte heller deras meningsfränder i princip, som på geotekniska grunder är i färd med att ta ledningen i den internationella naturskyddsorganisationen, om de inte redan har den. Geoteknikerna vill rationalisera och välordna hela världen på vetenskaplig grund och är övertygade att ett så organiserat landskap skall vara både det produktivaste och det trivsammaste möjliga. I

I naturparken Lüneburger Heide med Wilsede Berg lever en bit av den atlantiska heden, Europas väldigaste fornminne, och betas ännu av hjordar av fornlidriga hedfår, en levande urtidsbild. — Foto L.-G. Romell 1959.

Vike minnesgård på Gotlands ostkust är en minnesenhet av samhörande ägor och bebyggelse. Här är mangården sedd från stigen mellan den och smedjan. Foto L.-G. Romell 1955.

nödfall får man omskola folk för att förstå den saken, framhåller på fullt allvar Arthur Glikson i en intressant programskrift tryckt i Wenner-Grens antropologiska stiftelses bok "Man's Role in Changing the Face of the Earth", Chicago 1956. Där förs också ett resonemang liknande Lennart Sjögrens om allt det gamla arvet i natur och landskap och alla försök att bevara t. ex. naturområden eller djurarter genom skyddsåtgärder. Sådant innebär, menar Glikson, "en konstlad separering från den moderna civilisationens landskap", och han rekommenderar i stället en "omfattande rekonstruktion av miljön", eftersom "varken natur eller historia kan tillskapas".

Det tjänar ingenting till att förneka, att naturskyddet och landskapsvården befinner sig i en djupgående ideologisk kris. Enligt dens mening som här skriver var krisen onödig och bottnar den i bristande klarhet om enkla fakta, samma vilshenhet som har gjort "romantik" och "museum" och "knätofs" och till och med "Skansen" till skällsord. Hela eländet beror egentligen på att man har tappat bort sinnet och respekten för det sanna och sakliga, dokumentariska, för äkthetsvärdena, allt det som en gång var grundläggande i naturskyddet och för Ernst Rudorff (1880) också i hembygdsvården. Om inte det kan rättas till, så kommer naturskyddet att förlora sin själ och bli bara en FVO-skylt åt FAO.

Men i en punkt har knätofskritiken till en viss grad rätt. Det blir alltför lätt så vid musealt räddningsarbete, att det som räddas är bara spillror, stumma och föga värda utan de sammanhang som skulle ha gjort dem levande. Det har ju kulturminnesvårdens målsmän fullt klart för sig, och det är bara praktiska och ekonomiska svårigheter som gör att man ändå får låta sig nöja med enstaka hus i stället för hela gårdar, med hus eller gårdar flyttade till Skansen i stället för rotfasta minnesenheter på deras gamla plats, o. s. v. Så är det också en annan sak. Just därför att naturskyddet och omsorgen om landskapsarvet bottnar i respekt för det äkta och självvuxna, det varken godtyckliga, kontrollerade eller arrangerade, så är det en känslig uppgift att ta hand om delar av ett urmodigt landskap och försöka hålla det vid liv genom något slag av skyddshävd ämnad att ekologiskt ersätta det gamla nyttjandet. Bättre och mer tilltalande vore att finna någon lämplig ny uppgift för de ägor man vill bevara.

Praktisk erfarenhet måste bli vägledande. Här följer en översikt över svenska försök att bevara ett landskapsarv i levande och någorlunda fullständiga minnesenheter. De avgörande insatserna har kommit från antikvariskt håll. Det är glädjande och löftesrikt; ett erkännande av att landskapsarvet är ett kulturminne med anspråk på kulturminnesvårdens uppmärksamhet och intresse. Jämte de svenska skall omtalas en på flera sätt märklig tysk minnesenhet.

Östarp är en gård i Everlövs socken av Torna härad i Skåne, ett gammalt rusthållarehemman om 70 hektar ungefär, som G. Karlin förvärvade med donationsmedel för "Kulturen" i Lund och som sedan år 1924 är en filial till lundamuseet. Det är en typisk kringbyggd och halmtäckt sydskånsk klinegård byggd 1811, och till ägorna hör en fäladslott på Romeleåsen. Karlin ville här skapa ett levande museum, som skulle rymma bland annat "den livets dagliga gärning, som hindrar det att stelna till ett vanligt samlande av döda museiföremål". Själva jordbruket skulle delvis bli gammaldags, med trevångs skifte och kreatur av gamla lantraser, men för

den egentliga jordbruksdriften på gården med moderna redskap byggdes en ny gård en bit ifrån den gamla "för att frigöra gammalgården från all modernitet". En bok av Karlin om gårdens natur, historia och ändamål gavs ut till invigningen (Lund 1924, 90 s.; ill.).

Det blev nu inte riktigt så som Karlin hade tänkt från början, snarare "ett hembygdsmuseum av den vanliga sorten" kritiserat rätt hårt av Carl Fries (1955, art. "Angeläget") som en halvgången skapelse, ett tomt skal, en död hälft av den minnesgård som kunde ha levandegjort en gången tid och dess arbete.

Björkö i Mälaren hyser Sveriges kanske märkligaste fornminnesområde, inköpt av kronan 1912–1914 (150 ha). Under nära tjugo år sköttes området avsiktligt och planmässigt som en naturpark, där den gamla hävden var avlyst, och det grodde svårt igen, delvis till men för fornminnena. År 1931 började enligt beslut av riksantikvarien Curman stora arbeten med gallring, röjning och markvård, ledda av antikvarien K. A. Gustawsson, som än i dag årligen lägger ner ett kärleksfullt arbete på ön med numera välbekant och enhälligt uppskattat resultat. Ett förnämligt gammalt landskapsarv har här tagits till vara och återvunnits — bl. a. genom betning med får — där det hade gått förlorat. Björkö är alltså i första rummet platsen för det gamla Birka och skötseln går först och främst ut på att vårda de fasta fornminnena. Vinsterna av landskapsvården har man fått därjämte. Dr Gustawssons arbete på Björkö har varit av grundläggande vikt inte minst genom att visa hur väl det ena syftet rimmar sig med det andra. Hans arbete har sedan fortsatt efter samma linjer bland annat inom tre fornminnesområden på Öland (Ismantorps borg, Borg och Bårby) och ett i Västergötland (Ekornavallen), vid Gamla Upsala och vid Högom utanför Sundsvall, summa sex stora återställningsarbeten. I samband därmed har vitterhetsakademien köpt jordbruksfastigheter vid Borg (48 ha) och Ekornavallen (31 ha), så att där nu finns hela levande minnesenheter. Bårbyområdet, som har inköpts av riksantikvarieämbetet, är 150 ha i ytvidd och rymmer bl. a. en del av alvaret.

Hedparken kring Wilsede på Lüneburger Heide kommer i tidsföljd kanske näst efter Björkö. Den är upptagen som naturskyddsområde nr 1 under en tysk naturskyddslag av 1935. Här är en högst ovanlig skapelse av en högst ovanlig man, en hel liten minnesbygd, 2 kvadratmil stor (20000 ha). Det hela har bekostats i huvudsak av Hamburg-köpmannen Alfred Toepfer, som ännu är själen i företaget. Parken har köpts ihop i många omgångar allt sedan 1910. Den rymmer inte bara ljunghed och en del skog utan också bl. a. en hel by av gammal bebyggelse typisk för trakten. Där finns också värdshus, fårstallar, ett hedmuseum m. m., allt

av korsvirke snickrat av ek, gammalt gott hantverk, i nya hus likaväl som gamla. Heden betas med 4000 behornade får av den urgamla lokala rasen, vallade av herdar med hundar så som av gammalt. Till parkens ovanliga drag och stora behag hör att motortrafik av alla slag är strängt förbjuden där. Smyger någon sig dit ändå med något motorfordon, får den varken vått eller torrt i något av värdshusen. Motorförbudet bidrar högst väsentligt till den lugna och glada, starka och helgjutna stämning parken ger. Mycket finns där också att lära om heden och dess liv, bland annat det att hedfåren är ett ytterst specialiserat släkte, som kan leva på bara ljunghed men är mycket ömtåliga och känsliga för väder och vind,

Vi hade täcka-ting efter gammal ordning vid midsommar 1954. Där var 140 arbetande gäster, bland dem ett lag kunniga fåröbor. Agen skall ligga "sex fot på lyft". Den dras upp dit i "bände". — Foto L.-G. Romell.

*Ett änge närmast gården har på Gotland brukat heta högård. Här är högården i Vike minnesgård. I bakgrunden skymtar trädgårdens "standtun".
Foto L.-G. Romell midsommar 1958, före slåttern.*

så att de måste tas in i sina stall inte bara på nätterna utan också vid middagstid om det är varmt och annars vid dåligt väder. En sak finns kanske att anmärka. Man försöker sköta heden enbart genom betning, utan någon bränning, och det lär nog aldrig gå i längden.

Ängsö nationalpark, en vacker ängsö i Stockholms skärgård, som till större delen hade fått gro igen som naturpark under närmare 30 år, röjdes på 40-talet upp och har nu förutsättningar att under ny och fortsatt hävd bli en fin minnesenhet, fullständig med byggnader delvis från början av 1800-talet. F. ö. må hänvisas till den tryckta beskrivning som väntas komma i bokhandeln när som helst.

Vike minnesgård på Gotlands ostkust, 8 km söder om Slite samhälle, ägs och sköts av en stiftelse grundad 1952 av makarna L.-G. och M.-M.

Romell för att "i kulturminnesvårdande syfte i så stilriktigt skick som möjligt . . . bevara en ålderdomlig gotlandsgård . . . en minnesenhet av samhörande ägor och bebyggelse." Gården är en strandgård av gotländsk 1700-talstyp med faltak och agtak, byggd omkring år 1830, och har alla sina gamla hus kvar utom något enda småhus. Den är omgiven av sina gamla ägor, bland dem hagar av gotländsk typ och en högård, som hävdas med fagning och slåtter (vanligtvis ren förlust, men i somras med intäkt som halvvägs betalade fagningen). Arbetet med konservering och reparation av byggnaderna och varsam inre modernisering av manbyggnaden har bedrivits med understöd av lotterimedel och ur Kungafonden, från riksantikvarieämbetet, från privata donatorer och från några industrier. År 1956 köpte stiftarna ytterligare granngården och stamfastig-

Strandhagen i Vike minnesgård ser ut som gotlandshagarna brukar, eller brukade. Deras botaniska typ med gräs under tall, botanisternas "pinetum herbicum", hänger ihop med betning och röjning. Den är en del av ett urgammalt gotländskt mulens landskap. — Foto L.-G. Romell 1955.

*Vike försöksgård är menad att tillsammans med minnesgården bilda en levande minnesenhet. Här ses manbyggnaden och det lilla ängt därintill.
Foto L.-G. Romell 1959.*

heten (45 ha, därav 9 åker) för att försöka med dess hjälp skapa en levande minnesenhet. Tills vidare drivs där jordbruket som ett Statens vallodlingsförsök, men avsikten är att snarast möjligt utnyttja både minnesgårdens och försöksgårdens ägor, bland dem hagarna, för ett hagbruksförsök med köttdjur. Slår försöket väl ut, kunde det tänkas bli hagens räddning. Bakom de planerna ligger en tanke — stödd av kalkyler — att de billiga foderenheter som nödvändigt fordras för lönande köttjursuppfödning knappast kan skaffas genom vallodling på åkerjord men väl genom hagbruk. Tyvärr krävs en betydande engångskostnad för att sätta i gång, bland annat till stängsel.

Linnés Råshult är enligt en färsk tidningsnotis ett annat initiativ att här nämna. Notisen talar om att Smålands fornminnesförening har kommit överens med kyrkofullmäktige i Stenbrohult om arrende på 50 år av komministergården Råshult. Syftet är att ta vara på landskapsarvet kring Linnés dulce natale, inte minst i de gamla ängsmarkerna. Motorbuller skall bannlysas från ägor.

Till sist en stor och hoppfull dagsfärsk nyhet. En hel liten by, Stensjö i Döderhult, har kunnat förvärfvas av vitterhetsakademien tack vare en

privatman, som har donerat en kvarts million kronor för ändamålet. Här skall på sjuhundra tunnland (343 ha) det gamla Småland leva kvar som ett levande landskapsminne i riksantikvarieämbetets vård.

Det levande minneslandskapets idé lever och gror. Den har på skilda håll i vårt hörn av världen visat sig kunna hålla liv i vår odlings rot ned i hembygdens jord och gångna tiders vardag. Ingenting tyder på att sådana strävanden skulle vara dömda att misslyckas där de förenas med tillräcklig kunnighet och bygger på sund antikvarisk grund.

I Råshult vårdas ett arv från Linnés tid på ägor mellan skogen och plogen. Här lövas en åldrig hamlad lind i ett bryn med blommande vitsippor. Carl Fries har tagit bilden, och han skriver om den: "Finns det något vackrare än dessa fula vidunder, där de kröker sina knotiga armbågar över åker och äng?"

Inför en ny kyrkobyggnadsepok

av Hans Westman

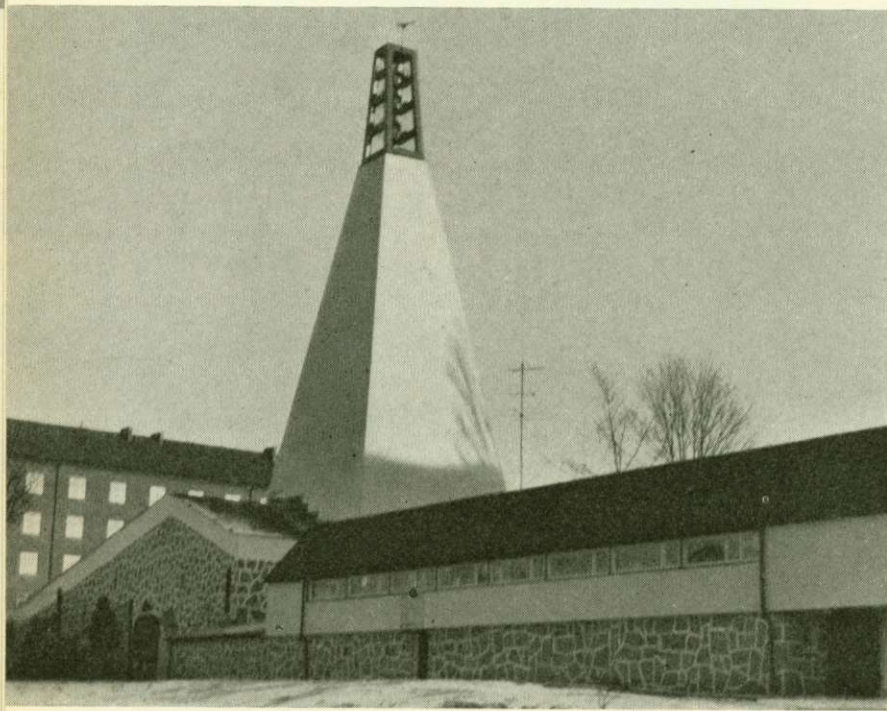
Genom tiderna har kyrkorna varit värdemätare för ett folks kultur. Än i dag vittnar våra gamla landskyrkor från medeltiden om ett folk, som hade känslan för arkitektur och tradition nedärvt i blodet. En förmåga att uppsuga de väsentliga värden som kan finnas i äldre verk, en säkerhet i formkänslan, en underbar skicklighet i att naturligt ansluta byggnaden till terrängen, ett sinne för material och färger, för konstnärlig utsmyckning, belysning etc., som vi, nutidens arkitekter med vår höga tekniska utbildning aldrig, icke ens i bästa fall, tillnärmelsevis kan uppnå. Varför? — Därför att vår tid ej har denna höga byggnadskultur! — Men vi arkitekter med våra långa studier på högskola och vid akademi, med våra moderna konstruktioner, våra mängder av material, skulle vi ej kunna höja oss ur tidsmassan och nå upp till samma nivå som dessa enkla, självlärda lantbyggmästare, som med eget sunt byggnadsförstånd både projekterade och byggde dessa fulländade skapelser? Nej! Vi ha för litet ödmjukhet inför arkitekturen. Utbildningen är lagd så att endast nyskapandet premieras. Den unge arkitekten, full av ambition, vill visa sina likafrälsta kolleger att han är det geni, som liksom mästaren Le Corbusier skall slå världen med häpnad och införa en ny kyrkobyggnadsstil. Men allmänheten, ja den får väl lära sig så småningom. Han kanske ändå är litet tveksam på sig själv, och därför trummar han ihop en massa av samtidens främsta konstnärer, alla med samma tanke, att hävda sig. Han vill se sitt verk förevigat i facktidsskrifter, lika nyskapande och chockerande som dem han sett av "mästaren" från Ronchamp. Han kanske trodde, att denne århundradets mästare, denne personlighet bara skapade med sin egen gigantiska kraft. Han kanske inte hört talas om att Le Corbusier när han på 30-talet besökte Stockholm visade det allra största intresse för att studera gammal svensk allmogearkitektur på Skansen. Han kanske heller aldrig varit i Ronchamp och inandats den atmosfär som finnes både inom och utanför kyrkans murar. Han kunde annars aldrig ha förnekat att denna är en atmosfär som inte endast består av personlig charm, utan känns ännu djupare in i kroppen. En byggnad som kan få vår innersta mänskliga känsla att vibrera, inte endast hos förståsigpåare utan även hos den enkla människan, hos byggnadsarbetaren, hos alla. Denna känsla måste kunna härledas tillbaka till en traditionskälla via personlighet och tankar. Jag skall ej här försöka forska efter Ronchamps traditionskällor, men att de finns känns på platsen.

"Den fasta punkten i tillvaron", Össeby-Garns medeltidskyrka i Uppland.

Under medeltiden byggdes många kyrkor. I dag stå vi i Sverige åter inför en mycket livlig kyrkobyggnadsperiod, efter ett halvt sekels stillastående. Under de närmaste decennierna skall 20:e seklets kulturbetyg inskrivas i hävderna. Vi arkitekter, och kanske i viss mån våra präster och kommunalmän, stå där som de närmast ansvariga. Kanske blir det så, att många församlingar nöjer sig med att resignera och acceptera att kyrkan får en "ändamålsenlig lokal" i ett vanligt hyreshus, kanske granne med en butik. Religionen blir en vara som bjuds ut på den allmänna marknaden, för all del med god service. Kyrkan paras med samlings-salen och blir en bastard utan särskilt rastecken. "Kulturbetyget" blir det lägsta. Men billigt! säger den kortsynte kommunal mannen. Den mer ansvarige tänker på den rika utdelning som våra gamla sockenkyrkor ger innevanarna i dag. De voro säkert inte billiga att bygga på den tiden heller, men räntan i form av samhörighetskänsla, stolthet och rikedom för

Den nya katolska kyrkan i Malmö, "Vår Frälsares Kyrka", med prästgårds-lången i förgrunden.

nuvarande och kommande generationer kan ej värdesättas högt nog, översatt i pengar.

Vi stå alltså inför en ny kyrkobyggnadsepok. Hur äro vi rustade härför? Under funktionalismens glansdagar på 30-talet påpekade redaktören och konstkritikern Gotthard Johansson, då vi arbetade med utställningen "Fritiden" i Ystad, att "ni moderna funktionalistiska arkitekter kommer aldrig att kunna rita kyrkor". Han träffade då rätt på en öm punkt hos denna nya arkitekturlära, som i dag erövrar hela den moderna världen. En lära, som vill utforma arkitekturen efter människans alla livsfunktioner och skapa former efter materialens egenskaper, men som glömmar en ytterst viktig mänsklig funktion, *hennes längtan efter omväxling och romantik och hennes nyckfullhet*. Det som teknikerna kalla "Den mänskliga faktorn", och som gör att människan aldrig, hur mycket hon än trimmas, kan bli en bra maskin. Just denna egenskap som skiljer människan från maskinen och således är det mänskliga adelsmärket, borde i stället väl omhuldas i arkitekturen. Är det ej på tiden att den tekniskt funktionalistiska arkitekturen övergår till en mera mänsklig funktionalistisk arkitektur? Låter man tekniken dominera, som nu är fallet, måste det perfekta huset så småningom bli ett och samma från pol till pol. Vi ha redan hunnit långt på den vägen. Om den mänskliga faktorn däremot får överhanden kommer inte ett hus bebott av eskimåer att se likadant ut som ett med kineser. Man kommer att få mycket mera variationer. Kanske till och med landskapsprägel kan få sin renässans. Inte vill en norrlänning eller dalkarl bo i ett likadant hus som en skåning, om den mänskliga faktorn skall råda.

Armeringsjärnen och betongens hårda fordringar på funktionsduglighet bör avvågas mot det mänskliga ögats begär. Dessa "teser" gälla för alla byggnader men i högsta grad för kyrkor. Vi måste ställa fordringarna ännu högre när det gäller byggnader, som skall vara värdemätare på en tidsålders kultur. *Resultatet får ej äventyras av den enskilde individen, arkitekten.* Han måste känna ansvaret och därför till viss grad underordna sig traditionen. Våra medeltida landskyrkor äro utmärkta exempel på hur man i varje sekel lugnt och tryggt utgått från vissa bestående grundidéer, t. ex. i planformen, där man börjar med långkyrka, kor och absid och först efter ett par århundraden släpper koret och absiden för att sedan behålla det enkla fyrkantiga kyrkorummet under ytterligare ett par sekler. Trots denna stränga tradition och bundenhet i planformen, hur individuellt omväxlande äro icke dessa svenska landskyrkor! Man tar fasta på terrängens variationer, man bygger till under sekler, gravkor, torn, klockstaplar runt den fasta ursprungliga kärnan. Denna kärna, som genom sina gedigna material trotsar seklerna, blir symbolen för den fasta

punkten i tillvaron. Rummet, där generationer möts, scenen där individen uppträder i livets skiftande skådespel från vaggan till graven.

Hur skall man då gå till verket för att skapa ett sådant rum, för att rita en kyrka av i dag? *En kyrka ritas inte, den måste levast fram!* Jag vill inte här ge några allmänna tumregler för kyrkobyggare, utan endast berätta något om de tankar och idéer, som varit av betydelse för mig personligen, då jag som arkitekt utformat den nya katolska kyrkan i Malmö, "Vår Frälsares Kyrka", vilken just nu håller på att färdigställas.

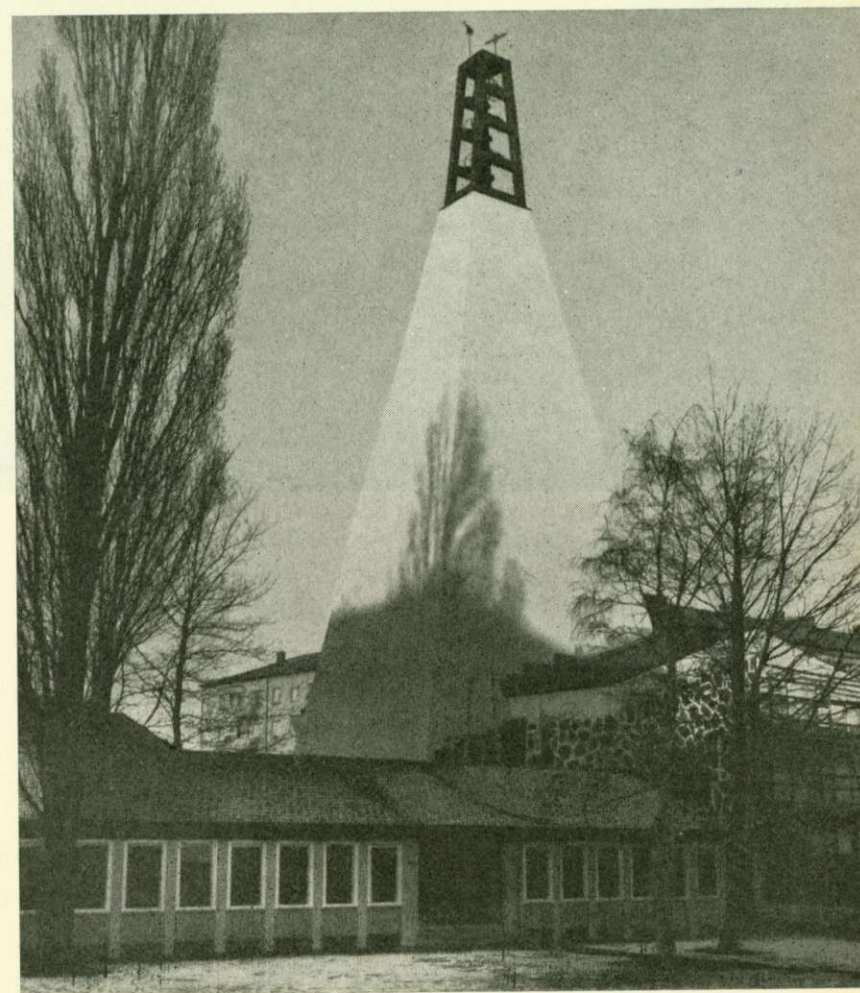
Från början väckte projektet stor uppståndelse i den katolska världen, då utformningen starkt avvek från vad man på senare tid utfört här i Skandinavien och även i övriga delar av världen. Man kanske misstänkte, och det med rätta, att det kunde vara en nyck av en modern arkitekt, som till varje pris ville skapa något originellt. Men jag hade kyrkoherden Hans Kochs och kyrkorådets hela förtroende. Under byggnadstiden, då kyrkan varit öppen för församlingsbor och även visning för allmänheten redan förekommit, är det glädjande för mig att konstatera hur misstänksamheten övergått till beundran. De kanske ha funnit vad jag sökt åstadkomma, att de nya formerna ha sin förankring i traditionellt vedertagna begrepp inom äldre svensk kyrkobyggnadskonst, att jag sökt att se på den medeltida kyrkobyggnadskonsten såsom en målare ser på ett landskap och liksom denne sökt finna det väsentliga, upptäcka det som ger karaktären och charmen, och sedan, innan det fästes på duken, sökt att omforma detta i nya former men med samma egenskaper som det gamla, samtidigt som det tillföres något nytt personligt drag för att ej bli död pastisch utan en levande byggnad.

Som förebild för en katolsk kyrka passade de medeltida landskyrkorna bra, eftersom de tjänade samma ändamål då de alla uppförts under katolsk tid här i Norden. För den katolska gudstjänsten fordras ett enkelt rum. Man behöver ej eftersträva mystik eller religion, inga talande väggar eller mystiskt ljus som fyller rummet. Målsättningen är att allt detta av mystik, känsla och religion skall finnas i kulten, i offret, i nattvarden etc. Rummet är endast det omslutande höljet. Det kan vara enkelt och naturligt men måste inge en känsla av fasthet och trygghet, som "den fasta punkten" i tillvaron.

Kärnan i min kyrka är 1300-talskyrkornas enkla fyrkantiga rum med sina något sneda, varierande vinklar i hörnen. En icke oväsentlig detalj, som tar bort den matematiska stelheten och gör rummet mer mänskligt levande. Koret, över vilket den höga pyramidformade överbyggnaden reser sig, kanske närmast får betraktas som en "tillbyggnad" från vår egen tid, det som ger kyrkan dess individuella karaktär. Den kan hänföras till tornet eller klockstapeln, men då jag skissade den var det kanske mest

de gamla kyrkornas höga gavelrösen som inspirerade mig. De, som gjorde att "folket" från de oansenliga, låga timmerkojorna närmade sig helgedomen med vördnad och beundran. Denna koröverbyggnad ger även interiören dess karaktär. Liksom de österländska kupolerna ange altarens plats, visar även denna var högaltaret är placerat. Entrén från den loggiaomhägnade förplatsen är förlagd till ett vapenhus, som på traditionellt

Kyrktornet med Elisabethsystternas Religionsskola i förgrunden.

Katolska kyrkan under byggnad.

sätt ligger vinkelrätt mot kyrkans längdriktning. Denna planlösning gör att besökaren ej genast och tvärt konfronteras med högaltaret, utan först så småningom via vapenhusets fondperspektiv ledes fram mot detta.

I inredningen har den gamla idén med slutna bänkkvarter återupptagits genom höga breda bänkgavlar i betong. Även de medeltida ljusnischerna för artificiell belysning finnes i väggarna. Hela koret kastar sitt ljus över kyrkrummet som en enda stor "ljusnisch", med det medeltida "Ekerökrucifixet" hängande ovanför högaltaret.

De material som använts för interiören äro mycket enkla och rustika, tegel, betong och trä. Teglet som golv. Väggarnas betong har gjorts rustik och träet består av ramsågad eller sandblästrad furu, som indränkts med

tjärliknande olja, s. k. nätolja. Genom att endast använda dessa material, som varit i bruk under årtusenden, har jag sökt få fram en viss tidlöshet och tyngd. Ett material som varit människans följeslagare från urtiden måste på något sätt ha gått henne i blodet. Man trivs med det på samma sätt som med ett husdjur.

I en kyrka vill man komma bort från vardagen. Man vill inte se det man har hemma omkring sig i 2-rumslägenheten. Man vill drömma sig bort från vår konstlade värld med alla dess finesser och höga teknik och standard. Man vill tillbaka till naturen, vara ett med denna och samtidigt känna hur liten och tillfällig man är. Först då är man beredd för en gudstjänst.

Det är också därför en kyrka i en bullrande stad fordrar en stark slutenhet. De öppna glaskyrkorna höra ej hemma där. De ljusintag som finnas på Vår Frälsares Kyrka äro endast mot förplatsen och starkt avskärmade genom snedställda nischer. Mot staden släpps ljuset in endast genom minimala gluggar, för att ge något liv åt denna mörka del.

I exteriören dominerar gråstensbeklädningen. En beklädning som för Skånes del tidigare i såväl kyrklig som profan byggnadskonst på landsbygden varit särskilt karakteristisk för landskapet. Dock har jag med avsikt försökt att något modernisera mönstret genom att använda kubistiskt tecknade stenhällar. Tornets beklädning med vit lfömosaik förenar genom detta material övergången till den intelligande, med kyrkan sammanbyggda, prästgårdslängan, som i sin övre del har samma material, där det skånska korsvirkesmötret fått vara förebilden till det nya "abstrakta korsvirket".

Framtiden får utvisa i vad mån mina idéer om en mera mänsklig arkitektur även kommer att accepteras såsom sådan av den stora massan. Att den av många kolleger och tekniker kommer att fördömas som icke renlärig är jag fullt beredd på. Skola vi moderna arkitekter nu lära oss att rita kyrkor måste vi först och främst förbereda oss som till en gudstjänst. Vi måste bli ödmjuka och förstå vår litenhet i det stora sammanhanget. Vi behöva all den hjälp vi kunna få från svunna tider. Den frukt som skall mogna på vår gren måste ha sina rötter djupt försänkta i traditionens rika mylla.

Skogsbruk — viltvård — landskapsvård

av Bo Österlöf

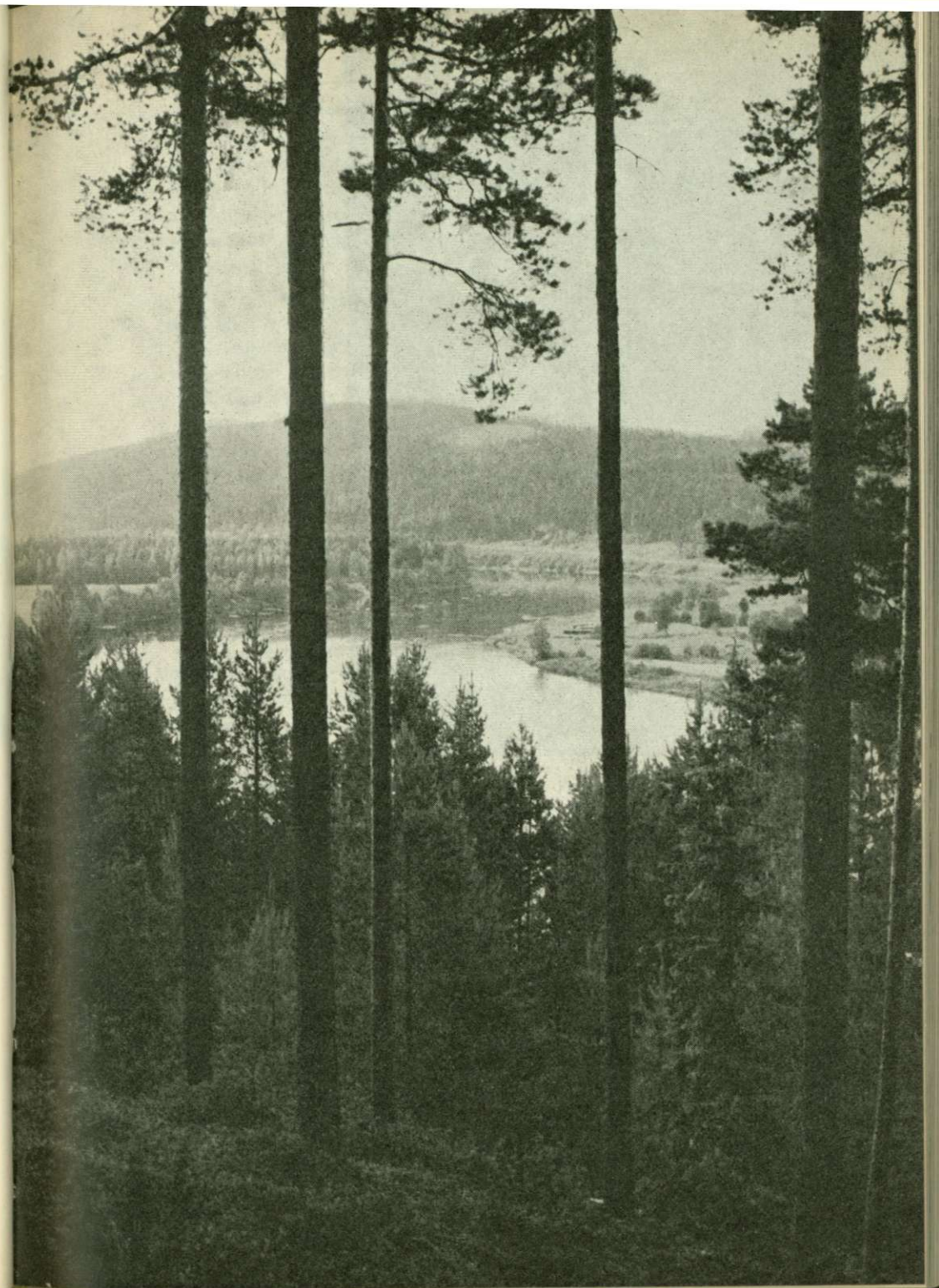
Svenskt skogsbruk — enkannerligen storskogsbruket — har vid många tillfällen anklagats för att å det hemskaste förfula vårt gamla Sverige. Belackarna har då främst pekat på det moderna storskogsbrukets metoder, som inriktar sig på ett enda mål, nämligen att producera mesta möjliga råvara för träförädlingsindustriernas ginungagap.

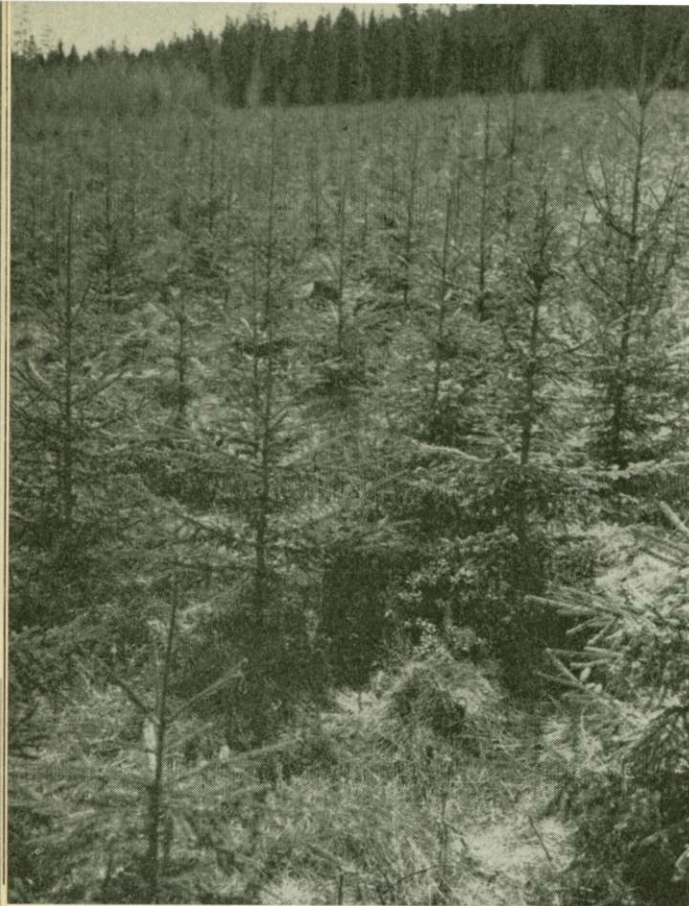
För att nå detta mål arbetar man inom storskogsbruket, företrätt framför allt av Domänverket och bolagen, numera allmänt efter trakthyggesprincipen. Detta innebär att relativt stora arealer mogen skog slutavverkas på en gång, med stora sammanhängande kalytor som följd. Dessa rensas därefter noggrant från alla marbuskar och från värdelös, kvarstående slanskog. Vid behov brännes hygget, vilket är nödvändigt särskilt i höjdlägen, där godtagbar föryngring utan föregående bränning ofta är nästan omöjlig att få.

Inom stora delar av Norrland behandlas hyggerna med hormonderivat för att få bukt med det allt förkvävande, mindervärdiga lövslyet av framför allt dålig glasbjörk och asp. Även mekanisk markberedning tillgripes på lättare marker. Någon av dessa åtgärder är ofta nödvändig för att kunna på nytt beskoga arealen med de önskvärda trädslagen gran eller tall. Föryngringen drages upp antingen genom självsådd, sådd eller plantering, varefter i de flesta fall en första rökning av det nya beståndet vidtages redan innan plantorna nått brösthöjd. Därefter lämnas beståndet att sköta sig själv tills det är moget för en första gallring, vilken tidpunkt naturligtvis varierar med höjden över havet, markboniteten och latituden.

I mellersta Sverige torde första gallringen sättas in vid c:a 25 års ålder, i Norrland ofta betydligt senare. Gallringen skall då kunna lämna avsättningsbara dimensioner — i allmänhet kolved och klenmassaved. Därefter insättes gallringar med vissa mellanrum, så att man hela tiden håller beståndet i största möjliga växtkraft med undvikande av stagnation i årsringstillväxten, tills det är moget för slutavverkning, och därmed är ringen sluten.

Vad är det nu som ur naturskyddssynpunkt är särskilt angripbart och vandaliserande i detta skogsbrukssätt? Det skulle väl vara det stereotypa, det naturvidrigt rätlinjiga och likformiga i metoden. Man menar att man tappat bort den naturliga mjukheten hos ett flerskiktat och detaljrikare naturbestånd, man åstadkommer en massa onaturliga räta linjer genom

*Uppväxande
ungskogar ger gott
skydd åt det vilda.*

geometriskt avgränsade kalytor, man grundlägger enskiktade, artrena gran- eller tallbestånd, där gallringen har till uppgift att ta bort varje trädindivid som vågar se litet annorlunda ut, alla krokvoxna, alla ihåliga, alla defekta träd förutom en massa andra för att få fram ett nivellerat bestånd av nästan kinesiskt likadana stammar, som slutligen får falla för yxan alla på en gång när den tiden kommer. Lövträd får förekomma endast i mycket liten utsträckning, eftersom ju än så länge tall och gran ger det bästa ekonomiska utbytet.

Innan man går närmare in på en diskussion av följderna av ovan skisserade förfaringssätt, måste man ha klart för sig vissa viktiga ting. Sverige är ett litet land med begränsade tillgångar och det är därför nödvändigt och kommer att bli än mer nödvändigt att på bästa och mest ekonomiska sätt utnyttja vad vi har, om vi med framgång skall kunna konkurrera med andra länder och därmed behålla vår nuvarande höga

levnadsstandard. Om därför en bruksningsmetod, som givit oss än aldrig så många skönhetsvärden, blir oekonomisk, så måste vi söka finna nya utvägar att på bästa sätt utnyttja den produktiva marken. De gamla slätterängarna och de vackra hagmarkerna försvarar numera inte längre sin plats och måste därför i princip obönhörligen stryka på foten. Blådnings-skogsbruket, innebärande plockhuggning och trädgårdsmästeri, ger inte annat än i undantagsfall varken den produktion eller den effektivitet, som man måste fordra av ett rationellt skött skogsbruk och måste därför utbytas mot andra, bättre metoder. Skogsbrukets ansvariga företrädare kan inte gärna bortse från sådana realiteter, utan måste ta konsekvenserna av de faktiska förhållandena, men därmed behöver ju inte tvunget vara sagt, att all pietet i allt naturvårdsintresse samtidigt måste kastas över bord, och så sker i allmänhet heller icke. Tvärtom förhåller det sig nog så, att all tänkbar hänsyn tas för bevarande av en vacker natur inom ramen för vad som kan anses ekonomiskt vettigt, vartill kommer att man i stor utsträckning låter naturvärden komma i första rummet inom mindre arealer intill bygd och vid särskilt natursköna platser.

Om vi nu återgår till att dissekera de moderna skogsbruksmetoderna ur landskapsvårdens synpunkter, så vill jag påstå att allt inte är så skrämmande, som det vid ett första påseende vill synas. Kulturskogens stereotypa utseende kan t. ex. diskuteras. Det moderna skogsbruket bryter snarare än accentuerar det ensartade, ty numera arbetar man intensivt på att låta marken få producera det trädslag som bäst passar för växtplatsen. Norrlands tidigare oändliga vidder av lavgranbevuxen enformighet har man nu brutit genom att vid förnyelsen av skogen låta tall växa där tall helst vill växa och gran där den passar, och man ser med tillfredsställelse de båda växa tillsammans där naturen anvisar att så går för sig. Även lövskogen torde i en framtid erbjudas allt större utrymme där så är lämpligt. Dessutom har de flesta bolag liksom Domänverket ett flertal bestämmelser som värnar om naturen på så sätt, att man lämnar kappor av löv- eller annan vacker skog kring bebyggelse, utefter sjöstränder och åar och även på många håll utefter vägar. Holmar och smärre öar lämnas orörda, liksom många bergimpediment med gammal vresig tämligen värdelös tall. Gamla träd av säregen växt eller osedvanliga dimensioner fridlysas, liksom även smärre bestånd av urskog eller av annan speciell karaktär. Ihåliga träd och träd som är boplats för t. ex. örn, fiskgjuse m. fl. sparas tillsammans med ett betryggande bestånd runt boträdet. För att ersätta bristen på boträd för hålbbyggande fåglar sätter man upp ett betydande antal holkar — inom Uddeholm f. n. över 1.000 st. per år.

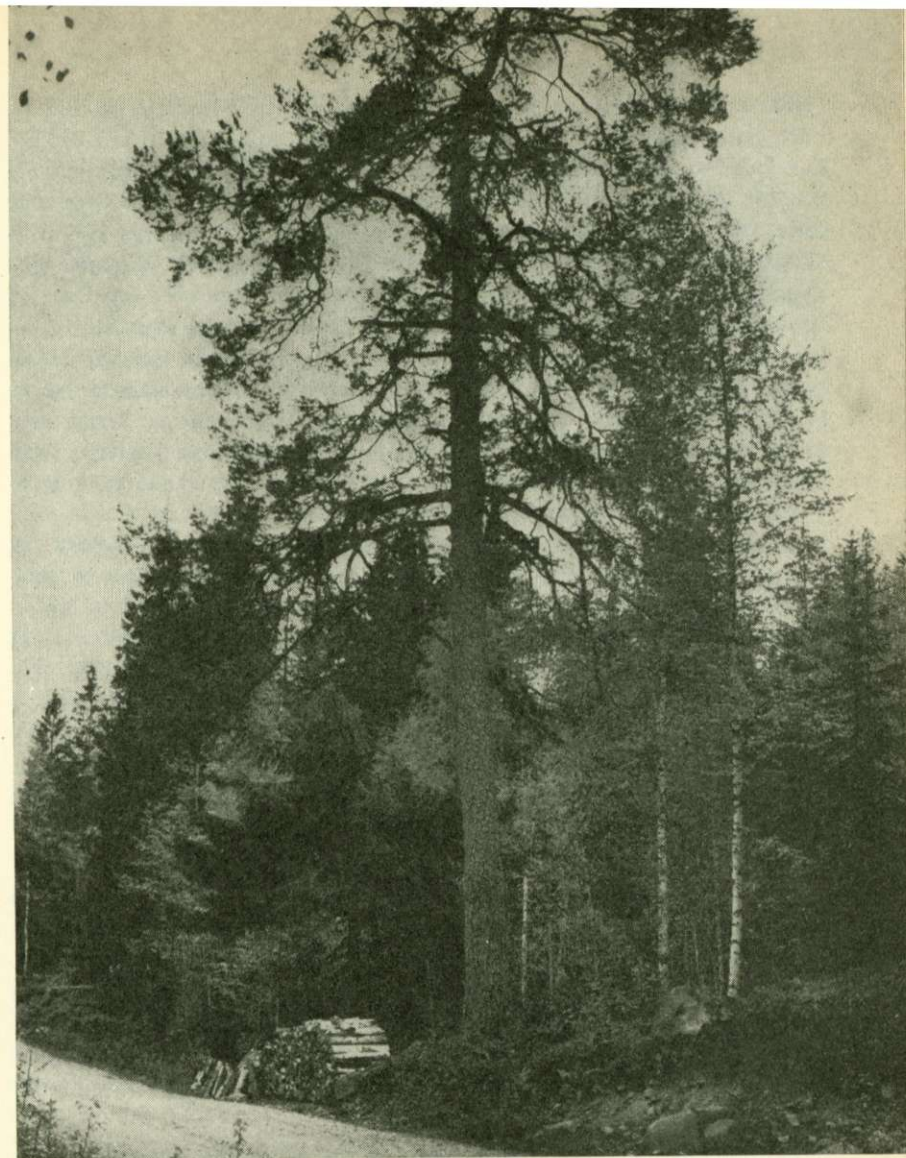
Det som oftast ger anledning till klander är väl dock själva hyggesupptagandet samt behandlingen av hyggerna. Hyggen — menar man —

gör ett kalt, skövlat, gråbrunt, beklämmande intryck, som givetvis förstärks mångfaldigt, om det bränns eller behandlas med hormonderivat. Det är nu skallet om att skogsmännen vill utrota björken gör sig hört, det är i samband med framför allt besprutningarna av hyggenas lövsly som känsliga dikter om "barndomens björkhagar ned mot sjön" publiceras i pressen.

Mot talet om hyggesbrukets förfulande inverkan på vår natur kan med fog många invändningar resas. För det första är det mycket diskutabelt om hyggena verkligen är så fula. Ett hygge upptaget på en bergssluttning ger dock vid alla årstider vandraren vyer, som tidigare varit fördolda för honom och bara detta borde mångfalt uppväga själva hyggets ev. fulhet, som dessutom är av mycket snabbt övergående karaktär, antingen det lämnats utan annan åtgärd än rensning, eller det bränts eller besprutats. Dessutom må nämnas, att man genom återgång till trakthyggesbruket gjort det vilda den största tjänst man överhuvud taget kan göra.

På många håll, framför allt i USA, har man genom vetenskapligt upplagda försök kunnat påvisa det mycket regelbundna sambandet mellan bl. a. fodertillgång och vilttillgång. Där det finns gott om mat och andra ting som är nödvändiga för livets nödtorft, där finns det även gott om vilt. Där de livsviktiga faktorerna saknas, där saknas också viltet. Detta kan synas ganska självklart, men inte desto mindre är förhållandet många gånger — alltför många gånger — förbisett av folk, som gärna vill ha gott om vilt på sina marker, men som hängiver sig åt önsketänkande i stället för att hålla reda på orsak och verkan. Om man dessutom tar i beaktande det faktum, att våra småviltarter i allmänhet har en medellivslängd om mindre än ett år, så borde det vara ganska uppenbart, att vad varje enskilt år har att bjuda i form av klimat, föda, vattentillgång, skydd m. m., är av avgörande betydelse för storleken av olika viltarters numerär redan samma år. Jag behöver bara nämna det kända förhållandet att bland annat korsnäbb, gråsiska och ekorre ofta tillväxer rent explosionsartat det år kottsättningen på gran blir riklig. Stammarna av dessa djur kan ett sådant år 5—6-dubblas, för att måhända redan året därpå decimeras till samma numerär som funnits före grankottåret. Småviltarternas stora reproduktionsförmåga tar sig således synbara uttryck de år då goda livsbetingelser erbjudes, medan de "magra" åren helt krasst svälter ihjäl, fryser ihjäl eller på annat sätt eliminerar de stora "barnkullarna". Rovdjurens och därmed även jägarnas inflytande på hela detta skeende är i allmänhet betydligt överdrivet, vilket även lätt kan påvisas med erfarenheter från verkligheten.

Om man accepterar fodertillgången som en av de viktigaste komponenterna i populationsdynamiken, torde det vara uppenbart att hyggen

Gamla träd av säregen växt eller osedvanliga dimensioner fridlysas.

är till väsentlig fördel för många viltarter. Genom friläggning av marken skapas nämligen förutsättningar för en omsättning och omvandling av humustäcket, som inte bara är nödvändig för att skapa näring åt det blivande skogsbeståndet, utan som också ger näring åt gräs, örter, bär, buskar och annan vegetation, lämplig som foder åt de vilda djuren.

Härav följer även ett betydligt rikare insektsliv som erbjuder motsvarande näringstillskott. Hyggen är helt enkelt en förutsättning för ett rikt djurliv. Det kan inte nog ofta påpekas, att en tät urskog knappast erbjuder någonting av intresse för sådana viltarter som är beroende av markväxande föda. Det gör inte heller stamvis blådade skogar eller välslutna likåldriga skogar, därför att där saknas markvegetation. Hyggena däremot är i högsta grad viltfoderproducerande under en lång följd av år. Om jag förutsätter att trakthyggesbruket kommer till användning över större delen av landets skogsareal bestående av c:a 23 milj. hektar, innebär det att minst 2 milj. hektar eller 10 % av totalarealen uthålligt kan medverka till våra viltstammars förkovran. Bränning av hyggen är ur denna synpunkt en ytterligare fördel på grund av den rikliga tillgång av näring som på en gång friställes, vilket många gånger uppväger den skada som åsamkas genom att ett och annat skogsfågelrede stryker med.

Behandlingen av hyggen med hormonderivat är värt ett kapitel för sig. Jag är personligen ingalunda beredd att utan vidare acceptera metoden, eftersom besprutningen inte bara har den primära verkan, att det mesta lövsly dödas till stort förfång för skogens vilda djur, utan den torde också ha ett antal sekundära verkningar om vilka vi dessvärre vet mycket litet. Därtill kommer att besprutade hyggen förete en skrämmande ful anblick genom att det bruna, döda lövet sitter kvar för ganska lång tid. Å andra sidan förstår jag mycket väl de skogsmän, som i fullt medvetande om de faror metoden i det långa loppet kan medföra, tar till besprutning med hormonderivat inom sådana områden — framför allt i Norrland — där godtagbar föryngring annars helt omöjliggöres.

Varje gång man klandrar de s. k. "sprutfantasterna" måste man ha klart för sig, att troligen mycket få av dem skulle använda hormonbesprutning om det inte vore absolut nödvändigt.

För övrigt undvikes i regel kalhuggningen med åtföljande bränning eller besprutning kring bebyggelse eller utefter natursköna vägsträckor och överhuvud taget sparar man, såvitt det är möjligt, på flertalet hyggen goda viltfoder-växter såsom salixarter, rönn, en m. fl. till fromma för det vilda.

Jag har med det hittills sagda velat belysa de ställningstaganden som de ansvariga inom storskogsbruket har att göra på den rena skogsmarken. Jag upprepar att huvudmålet måste vara största möjliga produktion på all tillgänglig skogsmark, men att detta mål ingalunda alltid behöver gå över skönhetsvärdenas lik. Tvärtom torde det moderna skogsbruket många gånger positivt gå både naturvårdarna och viltvårdarna till mötes.

När skogsbrukets ekonomiska intressen börjar kollidera med jordbrukets, börjar det bli än mer brännbart. Jag tänker närmast på den på-

gående och allt mer intensifierade igenplanteringen av hagmarker, ängsmarker och åkerjord. Det ekonomiska resonemanget torde vara klart. Den tidigare naturhushållningen är på avskrivning, för att inte säga nästan borta, inom stora delar av vårt land. De mindre jordbruket betalar sig inte. Illa belägna arrendetorp förblir obesatta, eftersom ingen vill bruka dem längre. Skogsarbetet ger betydligt större förtjänster än hackslåttern och därmed står nu tusentals gamla brukningsdelar öde och förfallna.

Det är ingen tvekan om att vår natur — särskilt skogsbygderna — förlorat oerhörda skönhetsvärden genom att alla dessa ljusa glimtar i en övrigt mörk matta försvinner. Men vad begär man att en storskogsägare skall göra? Det kan inte vara rimligt att låta alla dessa tusentals hektar ligga där vind för våg utan skötsel och utan avkastning. Lösningen kan bara bli en — igenplantering. Därmed är emellertid inte sagt att den sker utan åtskillnad. Tvärtom är det så, att det övervägande antalet storbolag gör allt som går för att göra operationen så lindrig som möjligt. Sålunda drabbar igenplanteringen i första hand de torp som ligger långt bort från all ära och redlighet, varför åtgärden inte bör kunna beklagas annat än av ett fåtal flybenta naturentusiaster. Sådana torp, som ligger i anslutning till allfarvägar, vid sjöar eller intill bygd, behandlas betydligt varsammare och varhelst man kan finna ett rimligt realistiskt motiv för ett bibehållande av den gamla, ljusa bygdenaturen utnyttjas det i allmänhet också.

Natur är ju inte bara den vilda, ursprungliga naturen, såsom Vår Herre skapade den. För de flesta av oss är väl natur liktydigt med Bygd och Natur. Här har storskogsbruket i egenskap av stor markägare — omkring hälften av landets skogsareal ägs av Domänverket och bolagen tillsammans — ett betydande ansvar vid utformandet av den gamla och nya bebyggelse, som är nödvändig för skogarnas skötsel.

Sveriges landsbygd har under årens lopp dessvärre vandaliserats i fruktansvärt hög grad. Gamla vackra, lokaltypiska landskapsgårdar såsom Hälsingegårdar, Värmlandsgårdar o. s. v. "repareras" ibland på ett sätt som kommer håret att resa sig på ens huvud. Alla tänkbara tak- och ytterväggbeklädnader används — den ena fulare än den andra — stora perspektivfönster stoppas in här och var bland de gamla smårutade fönstren, färger från blått till grisskärt sätter pricken över i:et och så är den gården förstörd. Nybyggnaderna går i bungalowstil med fasadtegel som byggnadsmateriel och gör överhuvud taget vad de kan för att så dåligt som möjligt passa in i omgivningen.

Många storbolag liksom Domänverket sätter däremot en ära i att såväl vid reparationer som vid nybyggnader av skogsbrukets ekonomibyggnader på bästa sätt låta byggnaderna smälta in i omgivningen både när det gäller utseende och placering. Och dessutom använder man den

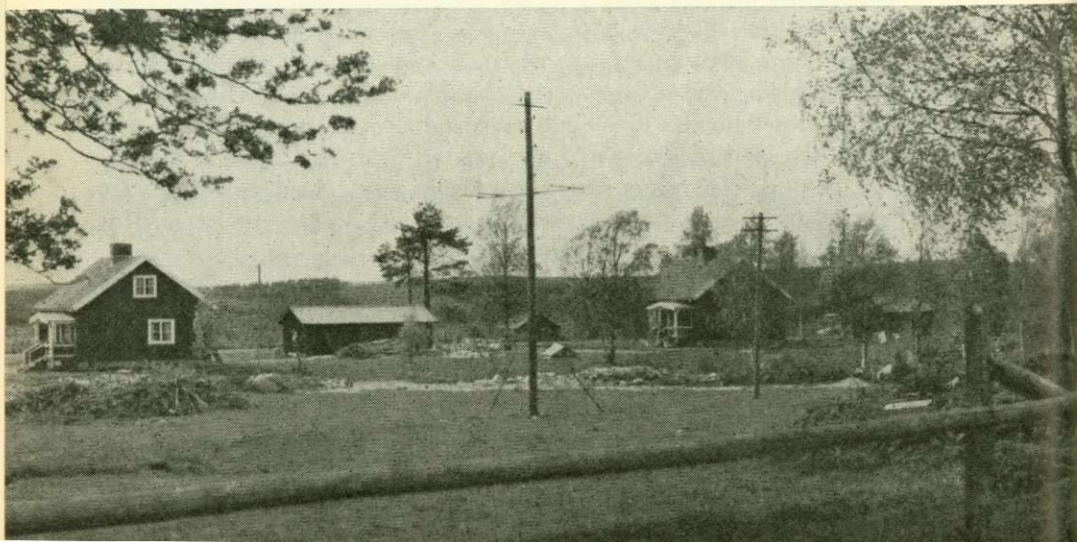
bästa, den effektivaste och den vackraste impregnering som finns — nämligen Falu rödfärg.

Sveriges landsbygd är på väg att förfulas och har förfulats genom allsköns anskrämlig, illa placerad och traditionsvidrig bebyggelse. Storskogsbrukets marker anser jag vara ett många gånger uppenbart och tacknämligt undantag.

En annan sorts bebyggelse, som tagit en skrämmande fart under de senaste 20 åren, är sportstugebebyggelsen kring våra sjöar och vid våra kuster. Nästan hela Stockholms skärgård är en orgie i sportstugekultur. Hallandskusten är i stort spolierad och likaså bohuslänskusten. I södra och mellersta Sverige torde det vara svårt att uppleta en sjö av någon betydelse, som inte helt eller delvis är kransad av sportstugor. Norrut börjar det bli likadant även om där sjöarnas mängd och storlek, den fåtaligare befolkningen och de långa avstånden verkat som spärar för utvecklingen.

De som i första hand vägrat att bidra till denna för den svenska naturen så olyckliga utveckling är de stora markägarna, Domänverket, bolag och enskilda, vilka i allmänhet varit synnerligen restriktiva när det gällt att upplåta mark för sportstugebebyggelse och har noggranna bestämmelser rörande var och hur sportstugor får uppföras. Ofta har man koncentrerat stugorna till vissa tomtindelade områden, belägna så långt från stranden och i ett sådant läge att de inte verkar störande från sjön eller i övrigt för omgivningen. Likaså har man klara bestämmelser för hur stugorna skall se ut i fråga om utformning, färgsättning, taktäckning o. s. v.

Även vid nybyggnad av arbetarbostäder är de större skogsägarna måna om att söka bibehålla en traditionell byggnadstyp.

*För att ersätta
bristen på boträd
för hållbyggande
fåglar sätter man
upp ett betydande
antal holkar ute i
skogen.*

Det finns all anledning för varje naturintresserad person att vara tacksam för att sådan planering och sådan pietet överhuvud taget finns, ty annars skulle snart det vackraste vi äger — våra sjöar och våra kuster — vara fullständigt vandaliserat.

Det är givet att de naturvårdande åtgärder utformas olika inom olika delar av vårt land, men det står klart, att var och en på sitt område nu gör vad som rimligen går att göra inom ramen för vad som är ekonomiskt vettigt och försvarbart. Skogsmannen måste nog i sin dagliga gärning tyvärr många gånger vidtaga åtgärder som skär honom i hjärtat, men det faktum, att största delen av dem som valt skogsmannens yrke också har ett verkligt levande intresse för natur och naturvård, torde vara en av de bästa garantierna för att naturvården får en framskjuten plats inom de delar av Sverige som storskogsbruket har förmånen att få förvalta.

Skärgårdssyner

— några bilder och några reflexioner

Teckningar och text:
STEN REGNELL

Där ligger ett skär ute vid havet. Det är klippigt, men en bred moränsträng löper över ryggen; det heter därför Orskär. Dess långsträckta silhuett kröns av sjömätarnas trätriangel och av det massiva, rödgördlade kumlet som utgör ett lättigenkännligt märke.

Nyss passerade förbi Orskär en fernissgul öppen liten fiskebåt på väg inåt. Det var den sista av morgonens många skötfiskare som bedriver leksillfiske på bådarna nära land. Varje morgon ligger de och drar sina länkar. Med morgonbrisen kommer ljuden från motorerna, en rik flora med tungvikts och lättvikts tändkylor, encylindriga och flercylindriga för-

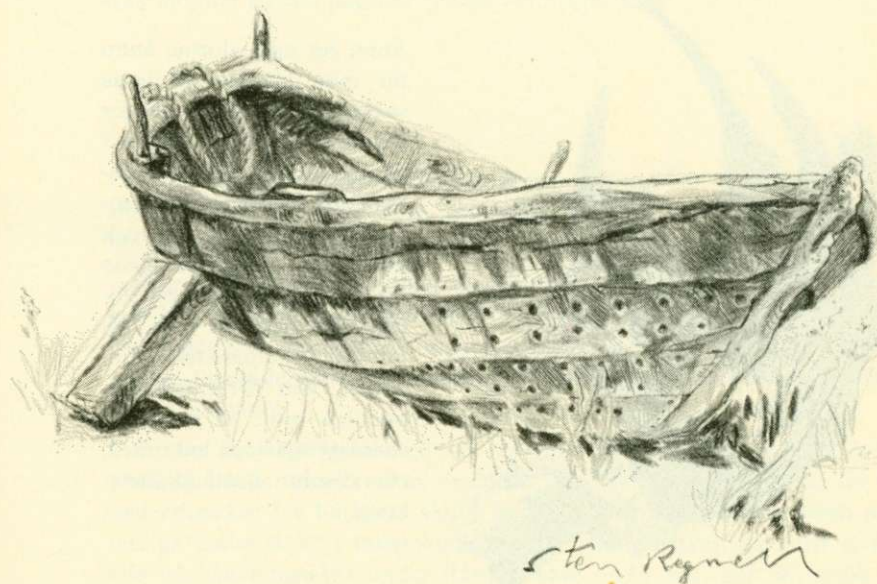
gasarmotorer. På fältet är doft av sill, tjära och råolja; lanternor rullar pendlande i halvskummet och skötflyktor höjs och sänks långsamt i takt med dyningarna.

Under morgonen och förmiddagen syns vita trålare ett stycke ut i havet. Skötfisket har gått allt sämre de sista tio-femton åren: relativt små fångster för det mesta och dåliga priser — dåliga priser speciellt när sillen går till, ty då går den till kusten efter. Avflyttning från skärgården har blivit en följd av det dåliga skötfisket, partiell övergång till laxfiske eller trålfiske andra. Men trålfisket är ett ekonomiskt äventyr, det fordrar stor insats och kan slå dåligt, speciellt för dem som är ovana med tekniken.

Mot middagen har alla trålarna försvunnit. Efter ett par timmars tystnad är det åter skötfiskarnas tur, nu kommer de ut för att lägga skötar.

Solen går ner i röd brand. Fågelrösterna tonar bort. Och på himlen tänds bleka, vita stjärnor.

Gammal roddsump på land.

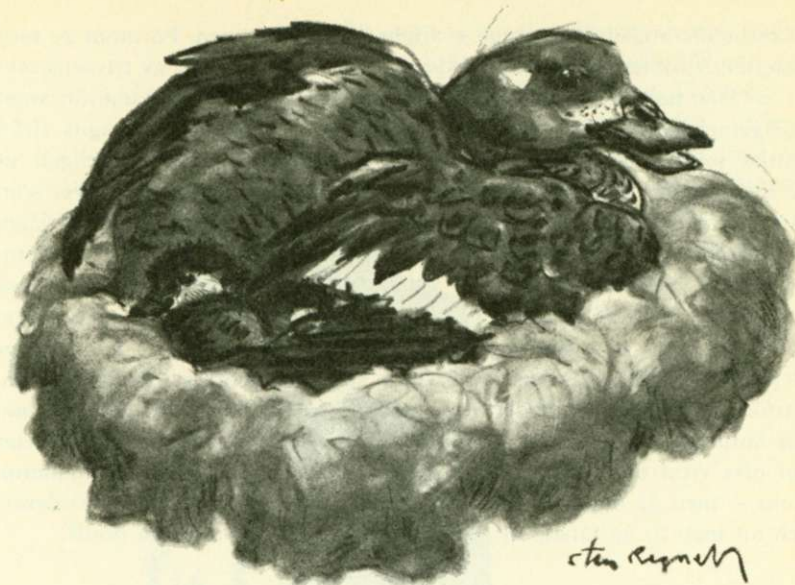

I veckor har isen legat i skärgården och långt ut i havet, men mot slutet av mars börjar den ge med sig, och reningar syns blänka. I luften ovanför svänger alfågelflockar i pilande flykt. Dagen lång hörs deras treklang-sång — vinterhavets suggestiva signatur.

Ännu ser man alorna, ännu får man glädjas åt deras vackra sång, många gånger det enda märkbara tecknet på liv i vinterhavet. Men deras antal har nedgått skrämmande på senare år, och de riktigt stora massorna ser man numera ytterst sällan. Och orsaken — ja, oljan förstås, oljedöden. Oljedöden, den förfärliga och onödiga som vi med det snaraste måste få bukt med, ett absolut anständighetskrav.

Oljedöd algubbe.

*En svärta i sin dunbale
med de först kläckta ungarna synliga vid högervingen.*

Få naturtyper torde äga en sådan fågelrikedom som de yttre delarna av skärgården. Ett relativt litet bergskär kan ofta hysa både femtio och hundra par häckande fågel.

Skärgårdssyner: tordmulars propellervingade flockar, gnisslande tobisgrisslor simmande i långa band, skräntärnors brusande kolonier, vita trutvingar mot blå rymd. Tunga ejdrar och majestätiska grågäss. Mörka labbar, jamande måsar och eleganta tärnor. Knattrande roskarlar och tjy-vande rödbenor.

Ett hot mot sjöfågeln utgör de för varje år allt vanligare landstigningarna på häckningsskären av stadsbor, för raster och för fiske. En liten hederskatekes för båtägare skulle kunna uppta bland annat dessa punkter: gå hellre iland i innerskärgård än i ytterskärgård; gå helst ej iland alls på häckningsskär under tiden 1 april — 15 juli; gör de besök som ändå blir av korta, *högst* två timmar; rör aldrig ägg eller ungar — och hunden får *inte* vara med!

Fiskarbefolkningen har många svårigheter att dras med. Förutom de rent materiella problemen på inkomstsidan spelar också frågor av trivselkarakter in. Man har, med rätta, en stark känsla av att vara ställd utanför samhällsgemenskapen. Många fiskevatten i ytterskärgården har tagits ifrån ägarna med dubiös lagstiftning. Viss ersättning betalas visserligen ut så småningom: men inga pengar förmår ersätta rikedom i arvet som gått från generation till generation. Jakten på sjöfågel, ett av de verkliga glädjeämnena i skärkärlets liv, har starkt beskuren på senare år, samtidigt som exempelvis stadsbor tillåts arrendera sjöfågeljakten i vissa kronan tillhöriga skärgårdar. Förbud i princip sjöfågeljakt — men ge generösa licenser åt i skärgården året om bosatt befolkning! Det alltmer utspridda sportfisket bedrivs tyvärr ofta som tjuvfiske i ytterskärgårdarna. Varför förekommer praktiskt taget ingen effektiv bevakning? Elström saknas ännu på många av de yttre skären. Både kommuner och myndigheter har ofta visat en vrång inställning i denna fråga. Visst blir kostnaderna stora — men är det skärgårdsbefolkningens fel att öarna ligger isolerat? och att man är så fåtalig att man inte kan göra sin stämma hörd?

sten Regn

Liten arbetsmotorbåt på väg hem efter avslutat gäddfiske med garn bland ytterskären.

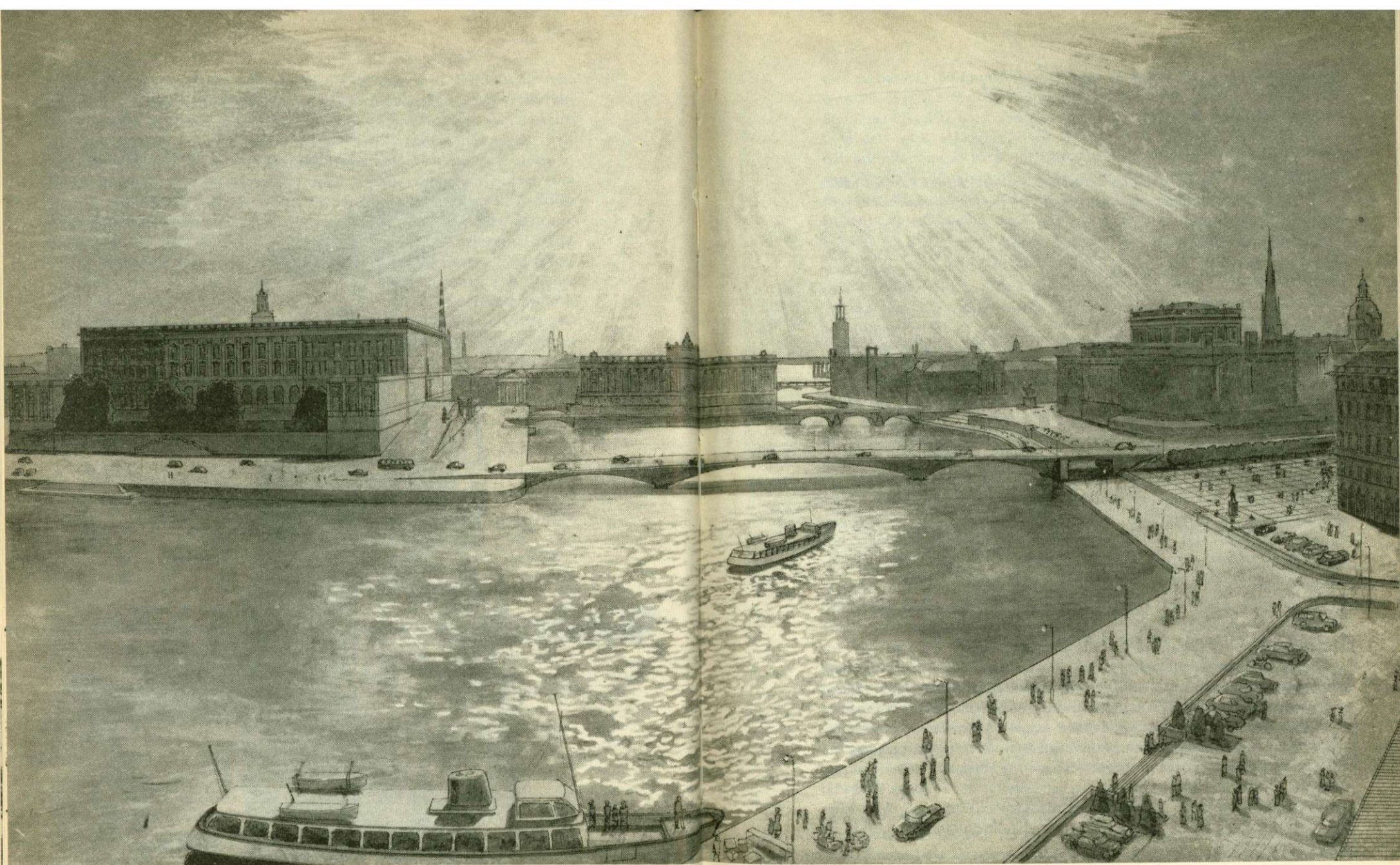
Ett svart kummel med genom åren patinerad yta, färgsatt av vit fågelträck och gula xanthorialavar. En vänderot, *Valeriana officinalis*, i silhuett mot himlen. Och på kumlets topp har havstruten fällt, med vak-

samma ögon spanande ut över sitt hav.

En syn i den levande skärgården — så som vi vill ha den.

sten Regn

Monumentalitet i stadsbilden: författarens perspektiv över Stockholms slott med omgivningar från den nya strömbron.

Det monumentala i stadsbilden

av Tage William-Olsson

När kampen för bevarandet av Östra Bron i Karlstad nådde sin höjdpunkt med den stora debatten på stadens läroverk, talade bl. a. arkitekten SAR Tage William-Olsson. Hans inlägg, som säkert bidrog till den stora segern, har fått förnyad aktualitet i dagens debatt om stadsbilden och återges här i något förkortad form.

Den växande trafiken och investeringskontrollen kan enligt min mening aldrig i och för sig motivera förstörandet av ett kulturminnesmärke som Östra Bron. Investeringskontrollen innebär ju endast att vi för närvarande inte har råd att göra om än aldrig så välmotiverade investeringar. Och den växande trafiken har i vårt land inte nått en omfattning som gör det omöjligt att invänta bättre tider. Trafikbehovets tillgodoseende är dels en ekonomisk fråga, dels en säkerhetsfråga och dels en bekvämlighetsfråga. Den sistnämnda kan man med all rätt lämna ur räkningen: den som för sin bekvämlighets skull yrkar på förstöring av kulturminnesmärken dömer sig själv. Säkerhetsfrågan däremot är allvarlig, så allvarlig, att man hellre får offra bekvämlighet än riskera människoliv och hellre kosta på vad som helst än ta onödiga risker. Men säkerhetsproblemet kan inte lösas med tekniska halvmesyrer och ur ekonomisk synpunkt visar all erfarenhet att investeringar i provisorier och tekniska halvmesyrer i längden är dålig ekonomi. Inte heller kan förlusten av monumentala byggnadsverk uppvägas av halvmesyrer.

Ty vad är monumentalitet? — Och här kommer jag till den djupare motiveringen för min ovan uttalade tes, att tillfälliga svårigheter, sådana som den nu rådande investeringskontrollen eller den växande trafiken — ja inte ens nödsituationer av den art kriget vållar, kan motivera förstörelsen av monumentala kulturminnesmärken. Varför underkastade sig det engelska flyget betydande begränsningar för att spara Italiens monumentala byggnadsverk? — Och varför betraktar vi det som en oförlåtlig vandalism när Akropolis år 1697 bombarderades av Königsmarck? — Eller varför fördömer vi i våra dagar Visby stadsfullmäktige som beslöt att riva ringmuren? —

Jo — därför att begreppet "monumental" har en mycket djupare innebörd än den som vanligtvis inlägges däri. Med monumental menar man

ofta en pampig, en imponerande byggnad. Ibland menar man till och med bara en byggnad med kolonner i klassisk stil. Som oftast värderar man monumentaliteten bara som ett medel att imponera på främlingen och höja den egna, lokalpatriotiska självkänslan. Den kan också ha ett betydande ekonomiskt värde ur turist- och reklamsynpunkter. Men allt detta snuddar bara vid monumentalitetens innersta väsen, vilket intet annat är än sammanbindandet — över nuet — av forntid och framtid.

Man talar om dagslåndan som en på sitt sätt mycket beklaglig varelse och om man om en människa använder liknelsen, att hon lever som en dagslända, så menar man ju att för henne är nuet allt och det förgångna och framtiden intet. Och man värderar med rätta en sådan livsföring ganska lågt. Ty vad är nuet? — Det verkliga nuet är ju i själva verket ingenting. Det är ett oändligt kort tidsintervall mellan den sekund, som redan tillhör det förflutna och den sekund som kommer. I vårt dagliga liv förlänger vi givetvis detta oändligt korta tidsmoment. På en löparebana betyder "nu" en tiondels sekund, anger vi en människas ålder betyder det ett dygn, i historien kan det betyda ett år och för geologerna århundraden, för att inte säga årtusenden. Men i alla sammanhang betyder nuet ett minne av det förflutna och förväntningar på det kommande. I själva verket är det förflutna och framtiden det enda i tiden reellt existerande — det ena fixt och färdigt och absolut oåterkalleligt — det andra okänt, flytande, möjligt att påverka, att förändra och gestalta. Så är det för den enskilde och så är det för folken och mänskligheten. Men där den enskilde, så länge han lever, eller åtminstone så länge han har sitt minne i behåll, själv knyter samman sitt förflutna med sin framtid, har byn, staden, folken, mänskligheten intet kollektivt minne. Minnet sloknar med individen. Samhället bevarar minnet av det förflutna i konsten, litteraturen och kulturminnesmärkena och sörjer för framtiden med sin planering. Ett folk, en stad, som utplånar sina kulturminnesmärken lever historiskt sett som dagslåndan — de lever bara i nuet, som i grund och botten ingenting är. Och à la bonheur! Den som är nöjd med denna dagslåndans tillvaro, kan kanske vara nöjd med att Östra Bron rives. Men han kan inte göra anspråk på någon djupare aktning — inte ens på en välgrundad självaktning. Det kan kanske vara skäligen betydelselöst, men ur samhällets synpunkt är det allt annat än betydelselöst hur man förfar med Östra Bron.

Monumentalt är det, som tvärs igenom det oändligt korta nuet sammanbinder forntid och framtid. Innebörden härav ur stadsplanesynpunkt kan kanske bäst klargöras med ett tankeexperiment. Antag att jag i domkyrkotornet eller på någon annan lämplig plats monterar en filmkamera som tar en bild i månaden under 1000 år, och så rullar filmen. Stadens

Arkitekturen i folkhemmet

av Göran Lindahl

I debatten om den moderna svenska arkitekturen har Samfundets linje — konsekvent sedan mer än 40 år — rönt många mothugg. Nu börjar vinden vända.

Konsthistorikern fil. lic. Göran Lindahl är en av opponenterna, och i denna artikel ger han sin syn på den andefattiga och lyxbetonade arkitektur, som utmärker många nya byggen. Från vår synpunkt är det särskilt värdefullt att han vill ställa "det regionala och det förflutna" under debatt.

Det har byggts flera stora och påkostade stadshus i svenska städer under 50-talet. Köpingar och landskommuner har följt i samma spår och försett sig med kommunalhus av aktningvärda mått. Ibland har det blygsamma ordet förvaltningsbyggnad kommit till användning men mest som ett neutralt och försiktigt täckord; de storvulna avsikterna har inte varit att ta miste på. "Med hänsyn till husets monumentala karaktär är det av vikt att detsamma på ett markant sätt framträder i stadsbilden", ansåg man 1954 i Västerås och beviljade medel till ett kolossalt klocktorn att resas över den nya "centrala förvaltningsbyggnaden". Höjden på denna märkliga kampanil bestämdes till 64 meter, en siffra som delas med en närbelägen mastodont, "Stora Aseatornet". Tvehågsna lugnades med försäkringen att tornet "åtminstone delvis" skulle kunna användas till något nyttigt.

Naturligtvis har kritiken inte uteblivit. På flera håll har det ordats om kommunalt slöseri och rent av maktövertagande mot sparsamma och skeptiskt sinnade minoriteter. Uppenbarligen har de kritiska rösterna ibland haft fog för sig: det tycks som om kontrollen över byggkostnaderna ibland varit mer än lovligt slapp. Ett och annat av dessa palatsbyggen har nog också snarast haft karaktären av en lyxmiljö, som föga blygsamma fullmäktigemajoriteter beviljat sig själva.

De monumentala ambitionerna har ofta burits upp av en stark lokalpatriotism, som sträckt sig över partigränserna. Det är en stolthet, som väl någon gång kan utmana löjet men som ofta haft både orsak och innebörd. Västerås stadshus står färdigt om ett år och har då dragit en sammanlagd kostnad på bortåt 17 milj. kr. Men Västerås är också en märkvärdig stad: den har en lång och innehållsrik historia och kan dessutom

just se tillbaka på ett årtionde av våldsam expansion. Man kan gott förstå denna önskan att i en monumentalbyggnad symbolisera de framgångar staden haft och den ekonomiska och industriella kraft den besitter. Ofta är det nog också fråga om ett slags hyllningar till den kommunala självstyrelsen. Maktens källa harangeras genom att fullmäktiges sessionssal skils ut ur komplexet i övrigt och får en speciellt dyrbar och ståtlig utformning. Utgångspunkter av detta slag är egentligen inte alls orimliga: ur föreställningar med lika allmän innebörd har åtskillig monumentalarkitektur skapats, mer eller mindre klart fattade idéer om makt, ett stort förflutet eller en lysande framtid.

Vad har resultaten blivit? Västerås har fått ett dyrbart men annars tämligen ordinärt kontorskomplex kring en fyrkantig "borggård"; däröver reser sig omotiverat det torn, som i sinom tid skall förses med landets största klockspel. Luleå har byggt en elegant 9-våning marmorklädd skyskrapa med tillhörande lägre länga och utskjutande sessionssal; kostnad 7,5 milj. kr. Boden har antagit utmaningen, invigde för inte så länge sedan ett 10-våning stadshus med grön italiensk glasmosaik (4,3 milj. kr.) och ämnar sträva vidare mot ett medborgarhus om 11 våningar. Ett par år äldre är den stora anläggningen i Borås. Eslöv har skaffat sig ett medborgarhus, som också innehåller lokaler för delar av stadens förvaltning. Av mindre format är t. ex. kommunalhuset i brukssamhället Surahammar; med sin mosaikklädda och vapenprydda sessionssal, som står på styltor över en näckrosdamm, bär det ändå vittne om ett nästan krampaktigt kommunalt (och socialdemokratiskt) självhävelsebehov gentemot storindustri och kapitalism.

I intetdera fallet finns det anledning att tala om arkitektoniska misslyckanden. Västeråshuset saknar inte en viss flotthet, låt vara av ytligt slag. Något liknande kan sägas om stadshuset i Luleå. Eslövs medborgarhus präglas av större originalitet och torde vara det finast genomarbetade av de här nämnda; det har också hunnit bli en smula berömt. Men ändå: trots förhoppningarna från uppdragsgivarnas sida, trots de satsade miljonerna, har knappast en enda betydande, verkligt minnesvärd byggnad åstadkommits. Alltför ofta har lyxen fått bli det främsta uttrycksmedlet, en nästan naiv förtjusning i dyrbara byggnadsmaterial. I ett fall har hela huset kläts med tunna, silvergrå granitskivor — det blev inte billigt, vilket man också belåtet framhäver på ort och ställe. Marmorväggar har likaledes haft sina förespråkare. "En beklädnad med fasadtegel eller kalksten är otänkbar ur estetisk synpunkt", ansåg byggnadskommittén i Luleå och stannade för en spöklikt vit marmor.

Frågan kan också vidgas: Har det över huvud åstadkommits en värdefull byggnadskonst med representativa eller monumentala syften under

40- och 50-talen? Uppdrag har sannerligen inte saknats. Snart sagt alla typer av förvaltning har expanderat och ställt krav på större, ibland också ståtligare lokaler. De stora organisationerna har befest sin ställning som ett slags feodalherrar och manifesterat den genom att skaffa sig egna palats i huvudstaden. Välfärdssamhällets arbetsformer har också i yttre mening stabiliserats. Överallt har det byggts: ämbetshus, lyxkontor, högkvarter för organisationer och storföretag, folkets hus, medborgarhus, kommunalhus o. s. v. Det finns intressanta experiment, enkla anläggningar och pompösa, traditionella och radikala, men knappast någon som oomtvistligt höjer sig över det ordinära eller som erövrat en självklar rätt att representera sitt årtionde. De är för torftiga som konstnärliga prestationer, uttrycker just ingenting mer än sin rent tekniska uppgift eller ev. byggherrens frikostighet.

Orsakerna är delvis så vaga och generella, att de bara kan skisseras i allmänna ordalag. Det finns i det moderna samhället en maktens anonymitet, som skiljer sig från äldre tider. De kraftcentra, som existerar, manifesterar sig inte utåt på samma sätt som förr, de framträder med standardiserade kontorsfasader och en sober, ointressant elegans. Äldre bankarkitektur (för att inte tala om statens ämbetshus) gjorde ingen hemlighet av den makt, som fanns samlad bakom stenfaser, bronsdörrar och smidda galler, den satte t. o. m. som sitt mål att demonstrera denna styrka med tunga och orubbliga former.

All den kritik som riktats mot gångna tiders monumentalitet har säkert spelat en roll; det har ständigt framhävts, att demokratiens institutioner bör se ut på ett helt annat sätt än det gamla samhällets. Den demokratiska idealarkitektur, som många gånger efterlysts, har emellertid låtit vänta på sig: parollerna har varit mer övertygande än de praktiska resultaten. Det har talats om medborgarcentra som brännpunkter för en levande demokrati — man har menat samlingssalar och torganläggningar som självfallna tyngdpunkter i nya stadsdelar. Förverkligandet har inneburit en serie besvikelser både i Sverige och i andra länder, t. ex. England. I nya centra har det merkantila livet fått en förkrossande dominans och andra inslag bara blivit bisaker.

Jordmånen för en representativ byggnadskonst av värde har uppenbarligen inte varit den bästa. Något stöd har inte heller kunnat påräknas från den arkitekturideologi, som sedan lång tid varit den helt dominerande. Där har funnits en medveten ovilja både mot det monumentala och det personliga, en programmatisk bundenhet vid det tekniska, det standardiserade och uttrycksfattiga, som lagt hinder i vägen för varje form av fri gestaltningsvilja. Det schematiska och osjälvständiga har kommit att präglade också ambitiösa arbeten. De följer internationella allfar-

Den kommunala representationsbyggnaden strävar sällan efter individuell stil och anknytning. — Stadshuset i Luleå. — Foto Gunnar Bergbom.

vägar, upprepar om och om igen vad som hunnit bli allmängods runt om i världen. Stadshuset i Luleå — för att nu återigen välja ett kommunalt exempel — kunde lika gärna vara en påkostad förvaltningsbyggnad för ett ämbetsverk eller en industrikoncern i Düsseldorf, Zürich eller Rotterdam; med obetydliga retuscher skulle det klara sig hyggligt i São Paulo eller Johannesburg. Det är nu ingen tillfällighet. Modern arkitektur

har gjort den genomförda internationalismen till ett medvetet mål, opponerat mot det nationella och regionala. En gång var det en begriplig attityd: en prononcerad nationalism i arkitekturen tycktes ingå som en del i ett vidlyftigt chauvinistiskt idésystem. Så var fallet t. ex. i Tyskland under 10- och 20-talen, där den nya, radikala byggnadskonsten på ett självklart sätt kunde alliera sig med den politiska vänstern. Liknande samband spelade en roll under genombrottsåren i Sverige kring 1930; med hänfull överlägsenhet vände man sig mot allt, som kunde tolkas som nationellt eller provinsiellt. Sedan dess har bindningar av detta slag förlorat varje

Ett modernt, stadshus (Västerås). — Foto Forsén.

spår av innebörd och därmed också denna programpunkt holkats ur till meningslöshet. En förändring är uppenbarligen på väg: det finns tecken på ett uppbrott från förbrukade ståndpunkter och ett nytt betonde av det särpräglade och regionalt bestämda. Italien och Japan har dragit uppmärksamheten till sig genom uttrycksfulla avsteg från internationellt gångbara normer. Le Corbusiers indiska äventyr följer samma linjer: han har utgått från en fri upplevelse av landskap och folkliv. Tidigare ville han det rakt motsatta: tekniskt fulländade, kalla och exakta former i starkaste kontrast mot det mänskliga, det ovanliga eller uttrycksfulla. Rent teknokratiska och internationella arkitekturideal — typ Mies van der Rohes glasskyskrapor — upplever f. n. utomordentliga framgångar; samtidigt har också kritiken bl. a. i Italien skärpts till ett allt skarpare avståndstagande. Det finns en utbredd leda vid dessa rutinerat upplagda glasfasader, vid allt det torra och uttryckslösa i denna extrema maskinstil.

Inför en byggnad som detta stela marmoralats i Luleå finns det skäl att erinra om vad som skjutits åt sidan av en alltför kompromisslös internationalism. Vilka ansträngningar har inte gjorts i Sverige och Skandinavien över huvud för att utnyttja det regionala, pressa det på nya möjligheter. Delvis utgick de just från Norrland, innebar en stark och vital upplevelse av natur och klimat. Man sökte någon utöver det tekniskt och funktionellt godtagbara, en fri anslutning till lokala förhållanden. Den gällde i allmänhet främst klimatet: former, färger och materialverkningar borde inte bara uthärda utan verkligen komma till sin rätt under snöiga vintrar och gråkalla vårar.

Något liknande gäller den historiska upplevelsen. Ingen tes har drivits hårdare i arkitekturdebatten än detta ständiga hävdande av "vårtids" egenart. Det finns fortfarande väktare med argusögon: också de obetydligaste inslag av äldre formtyper brukar framlocka harmset moraliserande protester. En förändring har skett också i detta fall; läget är numera helt annorlunda än när argumenten först formulerades. Det skedde i en tid, då det verkligen existerade ett stilkopierande i ordets bokstavliga mening, då nystilarna ännu florerade och stöddes av makt och pengar. Sedan dess har mycket hunnit hända, både en nära nog total seger för radikala miljöideal och (åtminstone i det krigshärjade Europa) en motsvarande förstörelse av det historiska arvet. Finns det verkligen mening och innebörd i denna sammanbitna fientlighet mot tradition och historia, som fortfarande tycks vara en vanlig attityd både bland dem som bygger och bland dem som administrerar? Någon återkomst av det historiska stilsökandet är självklart utesluten — det är inte heller den saken diskussionen gäller. Den rör snarare envetenheten i dessa ständigt upprepade krav att överallt och till varje pris få demonstrera vår tids överlägsenhet. Hela

denna inställning utesluter tydligen lugna och successiva miljöförändringar. Nya hustyper, former och material introduceras och förkastas efter kort tid. Ibland används ord som försök och experiment; det är emellertid sällan som de fullföljs med den uthållighet och konsekvens som den vetenskapliga attityden låter påskina. Genomarbetade, med möda förbättrade hustyper försvinner plötsligt till förmån för det nya och alldeles oprövade. Ännu mindre kan det bli fråga om en lugn och mogen traditionsupplevelse, som förmår ge vägledning i restaureringsarbeten och saneringsföretag eller berika den monumentala byggnadsuppgiften.

Attityderna mot det regionala och det förflutna förtjänar att ställas under debatt. Kärnfrågan är emellertid en annan, berör den nyttotanke, kring vilken all arkitekturdiskussion sedan länge kretsat. Målet har varit en estetisk förädling av nyttovaran, en strävan att gestalta också det vardagliga och det nyttobundna. Detta program har inte alls känts som en begränsning. Tekniskt experimenterande och grundliga funktionella studier har framställts som huvudvägen mot en ny skönhet, renare och lugnare än förut, bättre lämpad för den moderna människan. Rätt formade och befriade från meningslös dekor skulle tingen kring oss återvinna sin självklara uttryckskraft.

Om arbetsmetoderna har det rätt delade meningar. Ibland har det sagts, att det riktiga tillvägagångssättet vore ett slags teknisk renodling; också ur estetisk synpunkt har man bara godkänt de rena ingenjörskonstruktionerna. I allmänhet har det emellertid varit fråga om en mindre rigorös doktrin. En fri bearbetning av det tekniskt och funktionellt givna har framstått som en självklarhet. Gränserna har ändå dragits snävt. Till det acceptabla räknas t.ex. ett slags dramatisering av de konstruktiva sammanhangen. Ibland kan trappor och andra kommunikationsleder betonas med demonstrativa former och framstå som märkliga uppfordringsverk för människor. I andra fall har man tagit fasta på vattenavrinningen, på sammanfogandet av olika byggnadselement, på material med skiftande egenskaper o.s.v. Det finns avsteg och variationer av många slag — intressanta och triviala — men huvudmålet har ändå varit detsamma: att nå skönheten på de tekniska och funktionella studiernas väg.

I dag kan resultaten överblickas. Ur många synpunkter är de betydande nog. Men det finns också skäl till besvikelse, en tvekan, som sträcker sig längre än till kritik av nya byggnader eller av något bostadsområde i vardande. Hur torftigt är ändå inte detta program, hur begränsade rörelsemöjligheterna! Också uppgifter, som kunnat behandlas med större frihet, har bundits i stela scheman: monumentaluppdragen har blivit översättningar i granit eller marmor av samma former, som använts för fabriksbalkar eller bussgarage. De rutade glasfasaderna (för att nu åter-

vända till detta 50-talets kännemärke) erbjuder tydligen ett och annat tillfälle att variera material eller rytm. Men många är inte varianterna och vid det här laget snart förbrukade. Man har rätt att fråga: Återstår det verkligen något, väntar nya framgångar för dem, som fortsätter efter de linjer, som en gång utstakats? Åtskilliga föreställer sig det tydligen, arbetar vidare med sina mätningar och forskningar för att konstruera idealbostaden eller det perfekta bohaget. Andra fullföljer idéerna på det konstindustriella området. För specialisterna på industrial design står det maskinella och det sköna nära varandra — eller är de kanske till sist identiska? Det finns t. o. m. ett slags 20- eller 30-talsrenässans i nutiden, ett kopierande av genombrottsålderens teknokratiska ideal. Man återvänder för att göra detsamma som förut, för att göra det i än större skala eller för att förverkliga en eller annan utopisk ritning, som aldrig kom längre än till en progressiv tidskriftssida — det är en attityd, som ytterligare förstärkt de doktrinära dragen.

Det finns också signaler av en helt annan art, en mycket mer radikal befrielse från det tekniskt och funktionellt bestämda, en mer personlig, fri och expressiv byggnadskonst. Skillnaderna ökar mellan nyttovaran och det fria konstverket, mellan det vardagliga och det unika, det tekniskt bestämda och det uttrycksfulla, det likgiltiga och det sköna. Ur vissa synpunkter kan denna förändring verka som ett nederlag: skönheten blir mer exklusiv och förhoppningarna avskrivs att kunna binda den vid varje vardagsvara. Men därmed ökar också friheten både för de skapande och för mottagarna.

Min syn på bygden och vattenbyggandet

av Per Olof Sundman

Författaren Per Olof Sundman är känd för sina utsökta bygdeskildringar från Jämtland. Det är nu drygt tio år sedan han bosatte sig i Frostviken. Han var storstadsbo, hade köpt en fastighet vid en nyss reglerad sjö och visste ingenting om byggande i vatten. Under årens lopp har han ideligen ställts inför fenomen och frågeställningar som sammanhänger med sjöregleringar och kraftverksbyggen. Det ligger därför nära till hands för denne vakne iakttagare och kommunalman att göra några återblickar och reflektioner.

Bebyggelsen inom min kommun, Frostviken, har vuxit upp i byar nedom fjällen och vid stränderna av de stora sjöarna i Faxälvsgrenen av Ångermanälvens övre flodområde.

Den första regleringen berörde Kvarnbergsvattnet och kom till stånd under fyrtiotalet med stöd av 1939 års beredskapslagstiftning. Därpå följde Kycklingvattnets och Jormsjöarnas reglering samt Blåsjöarnas första reglering i domar av år 1949. Hetögeln, Fågelsjön och Semningssjön stod sedan i tur (samt den norska sjön Limingen, som tillhör samma vattensystem) och 1958 avkunnades dom angående Stora och Lilla Blåsjöns utvidgade reglering. Reglerade är också Borgasjön och Storsjougden; dessa sjöar ligger dock mera mot öster och nordost i kommunen och deras vatten följer en nordligare gren av Ångermanälven.

Två kraftverk har färdigställts under 50-talet. Två har påbörjats, ett ytterligare är nästan färdigprojekterat och två andra följer sannolikt därefter. Ett åttonde bygge pågår för fullt, många frostviksbor arbetar där men intaget ligger i Lappland och maskinhallen i Ångermanland och det är bara tunneln som går genom eller under ett hörn av vår kommun. Ett nionde lär vara påtänkt, men även där hamnar själva stationen utanför kommungränsen.

Frostvikens kolonisatörer för drygt 200 år sedan var jordbrukare — eller kreatursskötare, fiskare och jägare om man så vill. En det hårda klimatets magra boskapsskötsel var vid sidan om ett sakta intensifierat skogsbruk det dominerande näringsfånget ända fram till dess vattenbyggandet satte igång. Frostviken var då ännu en fattig fjällbygd — långt mellan små byar, dåliga vägar med farliga träbroar, trånga ladugårdar och

dragigt kalla stugor under tak av spån, gråbönder och skogsarbetare med sönderslitna ryggar.

Vattenexploateringen innebar en snabb förvandling. Förvandlingen kan mätas och beskrivas på olika sätt. Skattekrornas kurva innebär en möjlighet.

Antalet skattekronor i Frostviken var år 1945, det första fredsåret, 17.350. De hade år 1949 ökat med så där 240 procent. Stegringen i rikets landskommuner var under samma tid genomsnittligen bara 45 procent. Åren 1950—53 steg antalet skattekronor inom landskommunerna åter med cirka 45 procent; i vår kommun var ökningen nära 130 procent till mer än 75.000. Kurvan kulminerade 1956 och 57 med nära 90.000 för att 1958 glida ner under 80.000. Tillbakagången sammanhänger med det andra kraftverkets färdigställande. Antalet skattekronor kommer åter att stiga 1959. År 1960 eller 61 kommer de kanske att nå upp i eller över 100.000.

Folkmängden har under tidsperioden förändrats relativt obetydligt. Från år 1945 t. o. m. 1949 ökade invånarantalet med 137 till 2.602. Ökningen berodde icke på inflyttningar av anläggare. Tvärtom, avflyttningen var 29 personer större än inflyttningen. Befolkningstalet var nästan oförändrat de två första åren på femtiotalet. 1952 och 53 var dock inflyttningen stor, sammanlagt nära 170 personer. Det var dessa år arbetet vid det andra kraftverksbygget var som intensivast. Invånareantalet sjönk sedan sakta för att år 1959 åter stiga: det tredje och fjärde anlägget hade kommit igång.

Relationen mellan antalet skattekronor och antalet invånare berättar bl. a. en sak, den nämligen att vattenbyggandet inneburit en mycket stark stegring av frostviksbornas inkomster och levnadsstandard. De illustrerar också något annat, men det återkommer jag till längre fram.

De första vattenbyggaråren inträffade före min tid, min kunskap om dem är andrahandskunskap. De enkla och fåordiga berättelserna har dock prägel av trovärdhet (blott man försöker vara döv för det orimliga).

Det tycks ha varit en period av misstro och överrumpling. Misstro därför att man av gammalt hade dåliga erfarenheter av utsända bolagsherrar. Överrumpling därför att de nya bolagsherrarna inte ville köpa skog eller avverkningsrätt, de ville köpa strandbornas tillstånd att höja och sänka nivån på deras sjö. Det var en ny sorts bolagsmän. De hade slips runt halsen, bottiner på fötterna och tunga portföljer i nävarna och det stod en doft av pengar kring dem.

Till en början syns affärerna ha gott bra. Köparna kunde konsten att tala och säljarna var ovana vid stora penningbelopp. Misstron till trots gjordes det upp åtskilliga avtal om ersättningar i ett för allt för de ska-

dor, förutsedda eller oförutsedda, som vattenbyggandet skulle kunna medföra.

De nya bolagsmännen var ambitiösa och de var lojala mot sina uppdragsgivare. Jag tror inte jag gör mig skyldig till falsk vittnesbörd om jag antyder, att dessa i och för sig hedervärda karaktärsdrag understundom förledde dem till handlingar av ur moralisk synpunkt diskutabel art.

Det gjordes alltså affärer i strandborätt. Parterna var omaka. Den ena visste ingenting, den andra visste i stort sett allt som då fanns att veta om sjöregleringar.

De som gjorde upp först fick sämst betalt. De som spjärnade emot lyckades bättre. De största beloppen lyftes av de tjurigaste och de mest oresonabla.

*

Denna första vattenbyggarfas avlöstes av en andra, som präglades av växande insikter, ökad misstro och skärpta motsättningar. Man lärde sig att det var lönsamt att spjärna emot.

Det gick rykten. En hade fått så och så mycket för att flytta en fallfärdig lada, en annan hade fått dubbelt upp för ett stängsel. En tredje hade tjänat storkovan på försårad vattenhämtning, en fjärde hade fått sitt hemman inlöst och köpt två bilar.

De allt tätare vattendomstolssammanträdena stärkte otvivelaktigt strandbornas självförtroende, de fick klart för sig att de var *sakägare*, att de hade rätt att ställa anspråk, att motparten var skyldig att hövligt lyssna till dem. De fick också klart för sig att bolagsherrarna var *sökande* och att de var ålagda att betala de jurister och tekniker som sakägarna behövde som rådgivare och ombud.

Det träffades inte längre avtal om uppgörelser i ett för allt.

Under de första vattenbyggaråren tycks sakägarna i stor utsträckning ha varit av den uppfattningen att skadorna i verkligheten skulle bli obetydliga eller helt obefintliga. Man betraktade det som en herrans välsignelse, att det fanns en vattenlag som tvingade kraftgubbarna att punga ut med pengar.

Under den andra utbyggarfasen hade man lärt sig att skadeverkningarna var realiteter. Man ilsknade till och skärpte kraven på ersättningar. Man spekulerade energiskt ut nya ersättningsobjekt: förstörd starrslätter, försämrade skohötdäkt, man rannsade sina minnen om tidigare lertag och grustag i stränderna, man kom ihåg att man förr kunnat snara ripor i de numera borttröjda strandsnåren. Motsättningarna ökade. Klyftan mellan vad som begärdes och vad som sökandesidan medgav blev bredare. Hårda ord föll. Sakägarna skrev oartiga brev och sökanden tycktes ha ont om tid att besvara dem. Sakägarna kunde inte fatta att t. ex. för-

svårad båtfart på försommaren skulle kunna uppvägas av förbättrad båtfart under hösten. Sökanden kunde inte förstå t. ex. varför köttkonserverna efter regleringen hade börjat mögla i källarna på lågt belägna fastigheter. Situationen var olustig, atmosfären obehaglig.

För mig — en sakägare — står det klart att den irriterade situationen främst var en följd av sökandepartens sätt att lösa sina uppgifter. Det kännetecknades av snävt ekonomiskt tänkande och av brist på takt och smidig taktik och det väckte aggression och antipati och nästan tvingade fram ohemula ersättningsanspråk.

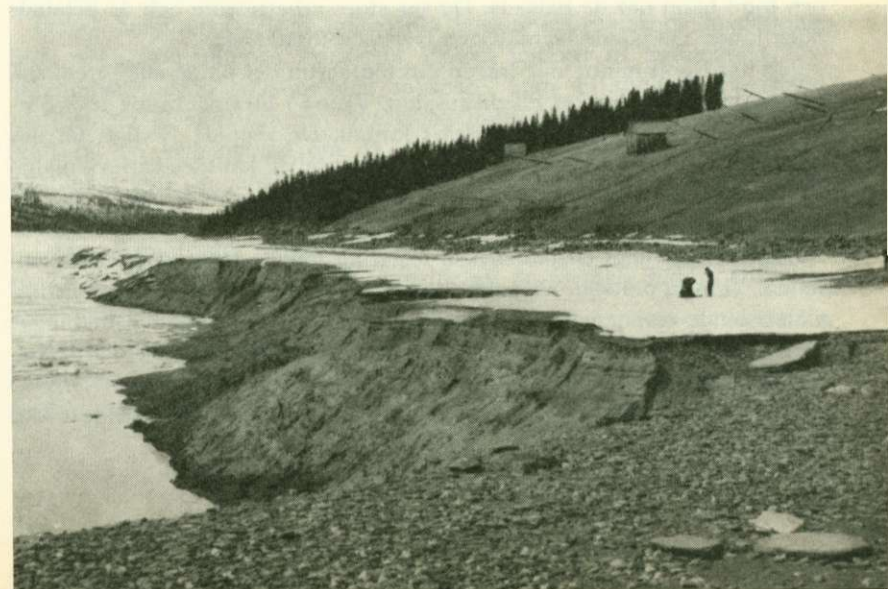
En av de ledande tjänstemännen utbrast en gång ungefär följande (om jag inte minns fel, var det när han bestred en odalmans något optimistiska anspråk på att få en överdämd kallkälla kompenserad med vattenledning in i huset): Det är inte vår sak att ordna om så att folk får det bättre!

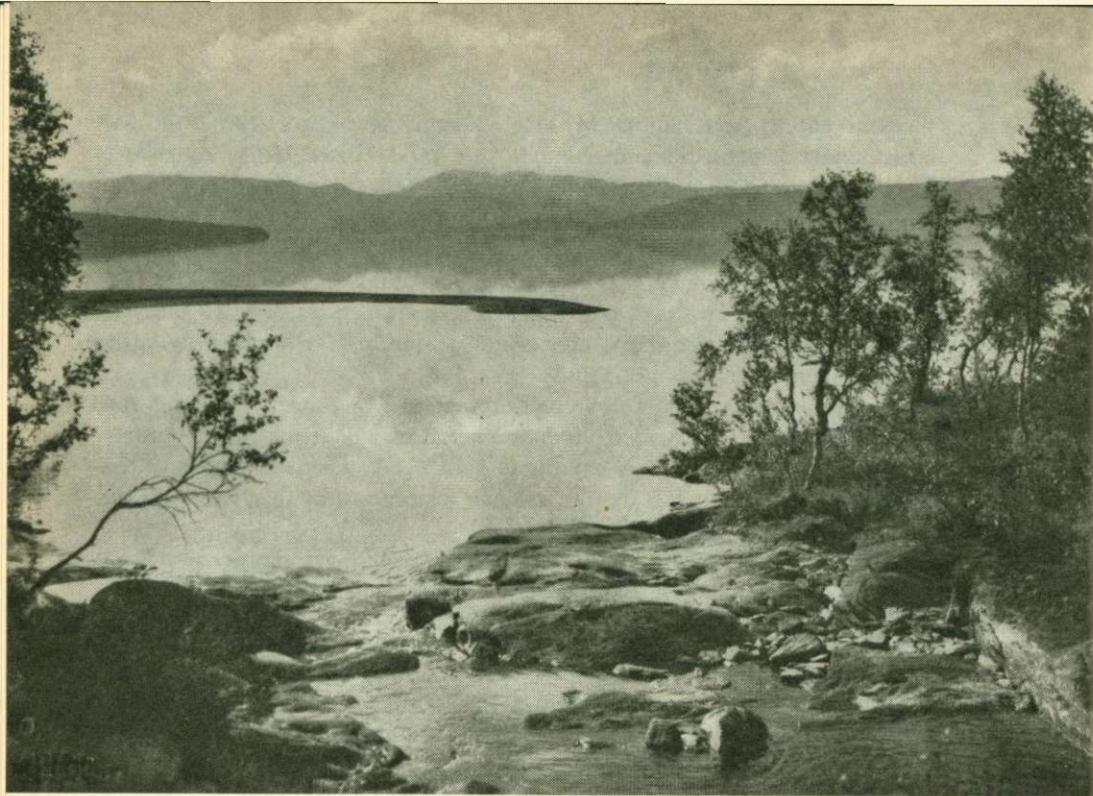
Han hade naturligtvis rätt. Det var inte regleringsföreningens sak att se till att strandborna fick moderna bekvämligheter i köket. Men det var oklokt och otaktiskt av honom att säga det. Uttalandet kom att framstå som en cynisk handlingsnorm.

*

När det första kraftverksbygget började bli klart och när det andra pågått ett par år genomgick förhållandet vattenbyggare—ortsbor en ny förvandling.

Blåsjöns reglering har redan åstadkommit kraftiga förändringar av strandkonturen. — Foto SH.

Den vackra Blåsjön i Jämtland, som varit föremål för kraftiga vattenregleringar.

Kraftverksbygggherrarna var åter en ny sorts bolagsherrar — det tog dock sin tid innan vi riktigt kom underfund med det. De lyfte på hatten och tog i hand när de hälsade. De var stora arbetsgivare och de betalade höga löner. De talade lågmält och lyssnade förstående.

Jag har i gott minne när frågan om bidrag till det planerade föreningshuset i min by togs upp till diskussion. Vi tog i litet pockande från början, vana som vi var vid ett strävt tonfall. De svarade vänligt: låt oss resonera om saken, våra intressen sammanfaller kanske, kan vi hjälpa till, då skall vi också hjälpa till. Och i sinom tid gav de oss också ett rejält handtag.

Ungefär samtidigt började också regleringsmännen visa upp leende ansikten. Vi fann plötsligt att också de var villiga att diskutera och föra tillmötesgående resonemang, att de t. o. m. var beredda att göra jämkningar där de (eller deras företrädare i tjänsten) räknat alltför snålt och snävt.

Den nytillsatte direktören förklarade: Vi är medvetna om vårt ansvar för de bygder i vilka vi rumsterar om. En annan av de ledande sade:

Vattnet i den här ådalen representerar mångmiljonvärden — det är inte mer än rimligt att vi lägger ner några hundratusen i sidoåtgärder, bara det är vettiga, genomtänkta och välmotiverade åtgärder.

Den nya attityden ledde snabbt till mjukare umgängesformer och avspänd stämning. Det började växa fram något av förtroende för regleringsmännen och mycket av förståelse för deras arbete. Den nya ambitionen har också tagit sig uttryck i landskapsvårdande och återställande åtgärder som kostat stora pengar och som vidtagits utan föreläggande av vattendomstolen.

•

Endast i ett sammanhang har naturskyddsfrågorna spelat någon större roll i Frostvikens vattenexploatering, nämligen i målet om Blåsjöns utvidgade reglering.

Blåsjön hade reglerats första gången i dom av år 1949; i mitten av 50-talet aktualiserades en andra reglering, en drastisk skärpning av den första med 7 meters ytterligare avsänkning.

Att regleringen skulle vara tillåtlig enligt vattenlagens huvudregel, den saken var odiskutabel. Det planerade ingreppet var emellertid så omfattande, att det redan från början framstod som högst tvivelaktigt om ansökan skulle klara bestämmelserna i § 3 andra stycket, de som handlar om naturförhållanden och trevnad.

Blåsjöborna hade fått nog med den första regleringen. De protesterade bestämt på det förberedande informationsmötet. Naturvårdarna — representerade av Advokatfiskalen, Samfundet för Hembygdsvård, Naturskyddsföreningen och Norrlands naturvårn — sade också nej. Byborna hänvisade främst till skadorna på landskapet, de gjorde gemensam sak med naturvårdarna.

Också kommunstyrelsen intog från början en avvisande inställning. Efter någon tid upptogs emellertid, genom initiativ av kommunen, förhandlingar mellan sökande och sakägare. Som en följd härav erbjöd kraftbolaget blåsjöborna en "överkompensation" i form av fri elektrisk kraft till en viss mängd om de avstod från att bestrida regleringens tillåtlighet och om ansökan bifölls. Blåsjöborna accepterade och avtal tecknades.

Därmed splittrades motståndet. Naturvårdarna bestred fortfarande och en hel del Blåsjöbor anklagade dem för att de försökte hindra frikraftsleveranserna.

Målets fortsatta utveckling saknar icke intresse. De kommunala förhandlingarna, som icke medverkat i de fortsatta överläggningarna kring frikraften, meddelade att de fann den erbjudna kraftmängden för liten för

att kompensera bygden för verkningarna av den nya regleringen och att de fortfarande måste ställa sig avvisande till ansökan.

Nya förhandlingar kom till stånd mellan kommun och sökande och dessa resulterade i en överenskommelse, i vilken kommunen förklarade sig fullt kompenserad för skadeverkningarna av regleringen mot ett skadestånd av en halv miljon kronor, avsedda bl. a. för en simhall och en anläggna vägbyggnad.

I sin dom meddelade vattendomstolen, att den inte kunde lämna tillstånd till regleringen på grund av de ovan nämnda bestämmelserna om trevnad och naturförhållanden. Den överlämnade dock ärendet till Konungens avgörande enligt stipulationerna i tredje stycket i samma paragraf. Prins Bertil lämnade därefter tillstånd till regleringen i sin "allernådigste Konungs och Herres frånvaro".

Det är troligt att genomförandet av Blåsjöns andra reglering i icke ringa grad underlättades av uppgörelserna om "överkompensation" i form av fri kraft och pengar. De kommunala förhandlarna bär alltså ett visst ansvar. De var tre till antalet och jag var en av dem, och jag tror inte jag är indiskret om jag nämner något om hur vi — eller i vart fall jag — såg på situationen.

Vi var avvisande mot planerna. Vi ansåg att ingreppet var hårt och vi tyckte att det nog borde vara slutreglerat inom kommunen någon gång. Vi hade klart för oss att det var diskutabelt om ansökan skulle bifallas. Vi förstod att sökanden hyste oro för den saken.

Vi ville inte att regleringen skulle komma till stånd, men vi visste inte hur domstolen skulle ta ställning. Det var ju ingalunda uteslutet att ansökan trots allt skulle bifallas.

Vi förstod — eller antog — att om kommun och blåsjöbor mot "överkompensation" avstod från att bestrida tillåtligheten, då skulle detta i högre eller mindre grad underlätta regleringens genomförande. Vi föredrog dock detta alternativ framför risken att se regleringen komma till stånd utan detta extra skadestånd (som totalt dock motsvarar ungefär en och en kvarts miljon kronor i nuvarande kraftprisläge). Jag tror inte vi förvaltats vårt kommunala pund rätt om vi inte gjort som vi gjorde.

Å andra sidan är jag icke helt nöjd med vad som hände. Ett omfattande vattenbyggnadsföretag med stora återverkningar i landskapsbilden är inte något som strandbor, kommun och kraftbolag skall ha möjligheter att kohandla om. Det är i stället något som angår hela svenska folket.

Exploateringen av vattentillgångarna har, som tidigare nämnts, inneburit en radikal uppräckning av frostviksbornas, ekonomiska situation.

Representanter från bygden tar en paus i domstolsförhandlingarna om Blåsjöns reglering. — Foto SJH.

Frostviken var en fattig fjällbygd som kommit på efterkälken i utvecklingen och som nu fick en välbehövlig penninginjektion. Upp mot 200 sockenbor fick arbete vid anläggna och gjorde dagsinkomster som de tidigare icke kunnat drömma om. Andra, kanske lika många, kanske flera, fick sin beskärda del av det nya välbståndet genom den sjudande aktivitet som var anläggna's följdverkning: utökad handel, förbättringar av vägarna, eldistribution, hårt belastat transportväsende, ökat antal allmänna tjänster, egnahemsbyggande, bostadsförbättringar, vatten- och avloppsanläggningar, nya skolor o. s. v.

Förvandlingen var snabb och genomgripande. Den märktes i butikernas ökade omsättningar och nya varusortiment. Den skulle kunna uttryckas i antal bilar och bensinstationer eller i telefonapparater och semesterresor. Den kan också mätas i antalet jordbrukare.

År 1940 hade över tre fjärdedelar av befolkningen sin bärning främst av jordbruket med binärningar. 1950 hade andelen sjunkit till hälften, under 50-talet har den blivit mindre än en tredjedel. År 1957 fanns det inte mer än c:a 80 hushåll som kunde klara sig enbart på sin gård; de övriga jordbrukarna måste ha andra inkomster vid sidan om.

1950 byggdes ett mejeri i Gäddede, kyrkbyn, till en kostnad av ungefär en halv miljon kronor. Det första året sysselsatte det fem personer. Sedan sjönk invägningen av mjölk. Leverantörerna blev anläggare eller byggnadsarbetare. Alltflera ladugårdar blev tomma, byarnas tjuvföreningar upplöstes undan för undan. Investeringen i mejeriet framstod redan efter några år som bortkastad; personalen uppgår numera till en föreståndare och en deltidsanställd flicka, de har bara till uppgift att ta emot den mjölk som ännu levereras och skicka den vidare till Strömsunds mejeri.

Frostviken har alltså på kort tid genomgått en industrialiseringsprocess. Men varken sjöregleringar eller kraftverksbyggen är industrier — de har bara till uppgift att fullborda sig själva.

Vi har redan haft kännning av vad som kommer att hända när det sista kraftverket står färdigt. När det blev en byggnadspaus mellan det andra och tredje anläggandet resulterade det i sjunkande antal skattekrönor och ökat antal utflyttningar och kommunstyrelsen fick bekymmer med arbetslöshetsunderstöd och beredskapsarbeten och måste förskottera räntor och armoteringar för en del egnahemsägare.

Den som lämnat timmerskog eller kossor för att bli anläggare, han vill inte återgå till det gamla slitet. Frostviken kommer inte att ha något annat att erbjuda när vattenbyggandet är avslutat. Alltför många kommer att tvingas flytta. Av de jordbrukare som ännu sitter kvar på sina gårdar är en tredjedel över 55 år och i troligen huvudparten av gårdarna finns det inte längre någon ny generation som är beredd att ta vid där de gamla slutar.

När kraftbyggandet satte igång i Frostviken innebar det en period av dramatiska händelser och snabb förvandling. Kraftbyggandets avslutning kommer också att medföra dramatiska händelseförlopp och snabba förvandlingar — men på ett annat sätt.

Kommunala herresäten

av Nils Sterner

Arkitekt SAR Nils Sterner är chefsarkitekt hos Stockholms stad och dessutom redaktör för tidskriften Stadsbyggnad. Han har i dessa sina befattningar visat stort intresse för stadens byggnadskulturella frågor.

I Sverige liksom i många andra länder har slotten och herresätena, eller herrgårdarna, som kanske är ett riktigare namn, alltmera övergått att tjäna allmänna ändamål. Det är en utveckling som ur kulturhistorisk synpunkt är att beklaga. Men utvecklingen är förklarlig. Gamla omoderna byggnader är dyra att underhålla och är genom sin storlek svårskötta. Tjänstefolk kostar numera också stora pengar, om hjälp över huvud taget går att anskaffa. Många herrgårdar har genom städernas utbredning förlorat sitt naturliga fotfäste, jordbruksmarkerna. Väl har man hört att en del utländska slottsherrar klarat finanserna genom mer eller mindre publikdragande attraktioner i slottsmiljö, spel och dobbel, dans och vin, men något mera allmängiltigt recept utgör ju knappast detta. I vårt idylliska land har många herrgårdar övergått att bli antingen folkhögskolor, semester- och konvalescenthem, användningssätt som hör till de bättre, eller, vilket är beklagligare, fängelser, sinnessjukhus, ungdomsgårdar eller dylikt. I sistnämnda fall far inredningen illa och okänsligt gjorda till- och ombyggnader har ofta förstört byggnaderna. Mot bakgrunden av detta är det glädjande att notera att en del kommuner de senare åren börjat intressera sig för vårt äldre, värdefulla byggnadsbestånd och genom inköp och förnämliga restaureringar åt eftervärlden räddat ett antal kulturbyggnader. Denna artikel vill visa några exempel på dylika räddningsaktioner, där man iordningställt gamla herrgårdar, och i ett fall en gammal köpmansgård, till representation, kongresser, konferenser, museum o. dyl. och där man bemödar sig om att återställa byggnaderna i det skick de haft under sina storhetsperioder. Vid festliga tillfällen blir det liksom en återspeglings av svunna tider, då fest och glans var mera tillåtliga företeelser än i vår tid. Det gångna knyts samman med nuet och traditionen lever vidare.

Eskilstuna inköpte 1939 av svenska staten egendomen *Sundbyholm* invid Mälaren. Staden ville här skaffa ett fritidsområde för sin ständigt

Sundbyholms slott uppfördes på 1640-talet av riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm, Gustav II Adolfs halvbror. Den först nämnde arkitekten är murarmästare Hans Drissell. De ännu bevarade portalerna levererades av "Stenhugaren på Gråmunkeholm, Mäster Hans". Slottet brann 1774 och stod sedan som "fåhus och magasin" till 1952 års restaurering. — Foto Sune Sundahl.

växande befolkning, ett fritidsområde med möjligheter till bad, segling eller strövtåg i den mjuka skogsterrängen. Staden har på området byggt ett tiotal stugor, vardera inrymmande två lägenheter, som hyres ut till familjer på sommaren och användes till förläggning vid kurser o. dyl. på vintern. Ett naturligt och värdigt centrum utgör själva huvudbyggnaden, "Det gamla slottet", på prins Eugens berömda tavla.

Restaureringen av slottet avslutades 1953. På grund av det tänkta användningssättet och det dåliga skick, i vilket slottet befann sig, har byggnadens tidigare planindelning i bottenvåning och övervåning inte i någon större utsträckning ansetts kunna följas. Även övre bjälklagen är utbytta mot nya.

Efter restaureringen disponeras slottets bottenvåning till utvårdshus och övervåningen till studie- och festlokaler. Restaurangrörelsen bedrivs året runt. Sommartid frekventeras restaurangen i huvudsak av turister och sommargäster, övriga delar av året svarar den för förplägnad av deltagare i de ständiga studiekurserna.

Restaureringen skisserades av dåvarande stadsarkitekten Arne Ljung och övertogs vid hans flyttning av stadsplanearkitekten Sven Tynelius. Kulturhistorisk kontrollant har varit museintendent Göran Silfverstolpe. För möbler och vissa inredningar har inredningsarkitekten Erik Ullrich svarat. Totalkostnaden inklusive köksutrustning, möbler, textilier, armatur m. m. har uppgått till drygt 1 miljon kronor.

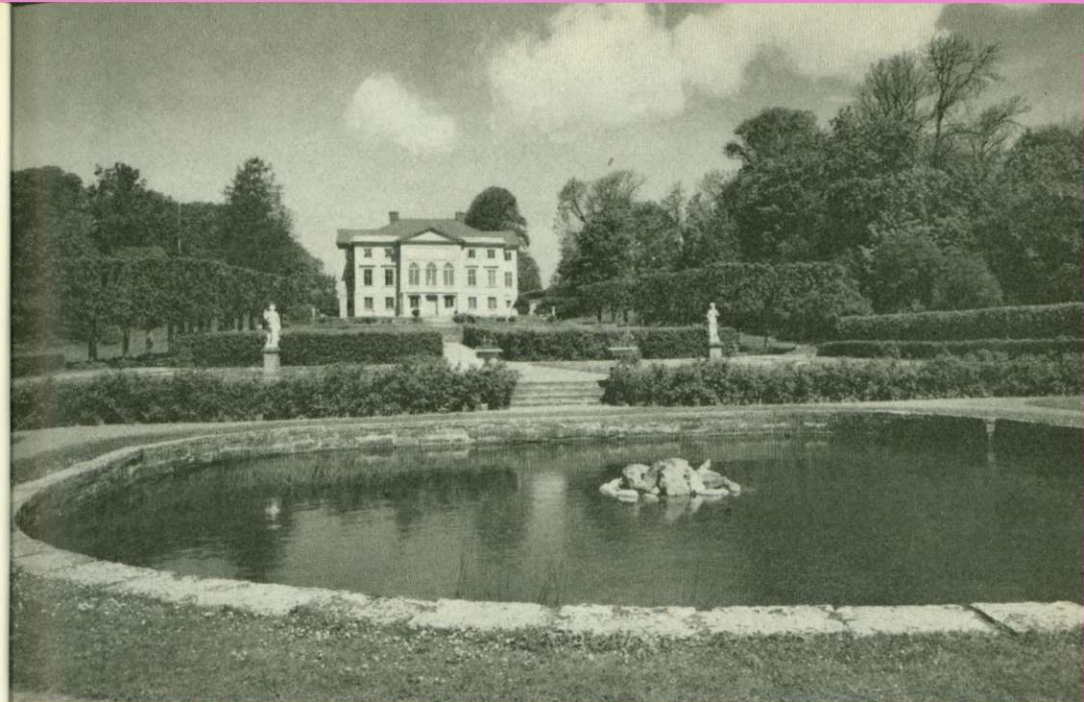
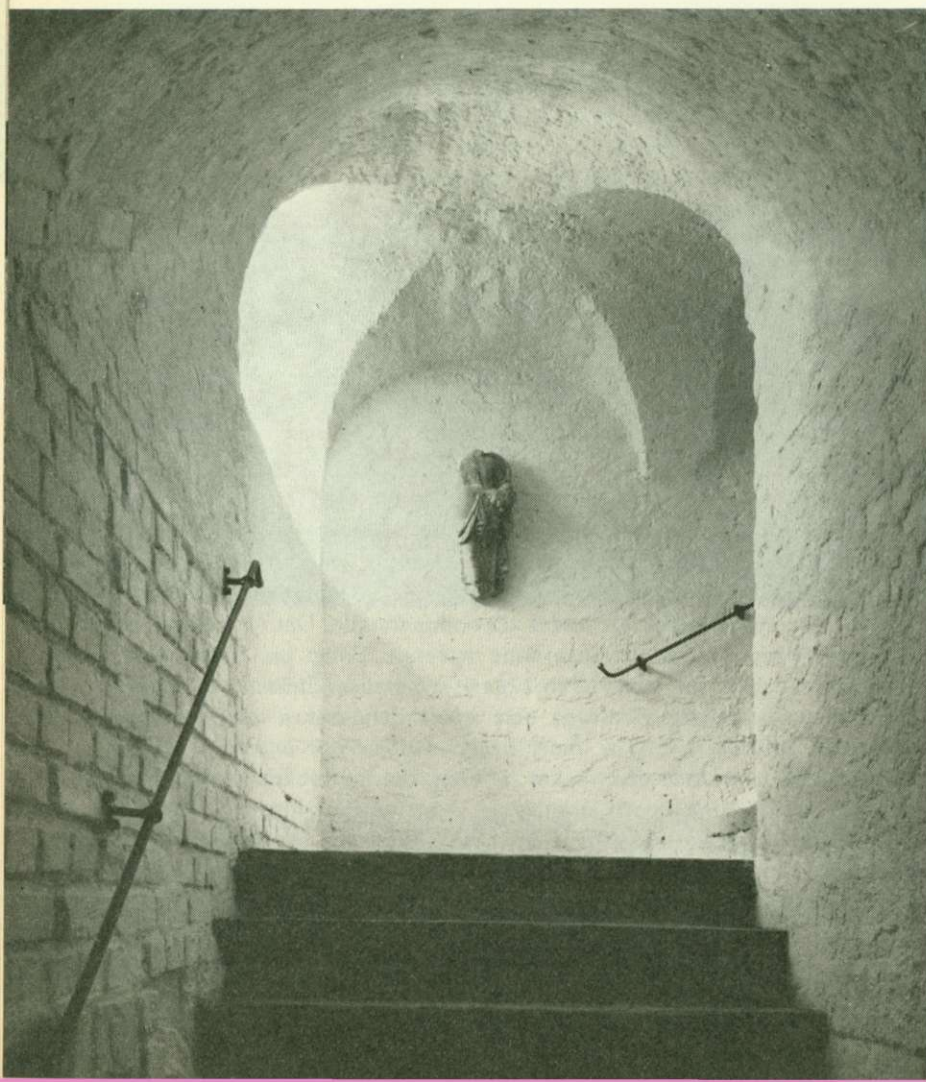
Andra exempel är *Skottsbergsska gården i Karlshamn*, Sveriges bäst bevarade köpmansgård från äldre tid (tidigare beskriven i Bygd och Natur), *Stora Djulö*, år 1935 inköpt av *Katrineholms stad*, och *Långängen*, som *Lidingö stad* velat göra till ett utflyktsmål för stadsborna.

Av stort intresse genom sin historia, arkitektur och sitt vackra läge är *Mölnåls Gunnebo*. Dess historia går tillbaka till 1300-talets slut, då en del av godset Biskopsbo med namnet "Gunnobodher" 1396 bortbyttes av biskop Brynolf Algotsson i Skara till drottning Margareta. År 1778 förvärvades det av den förmögne göteborgsköpmannen och bruksägaren John Hall d. ä. för att av denne användas till sommarställe. Det är från denna tid anläggningen erhållit sitt nuvarande utseende. Enligt en "vägledning" över Gunnebo lät Hall "under åren 1784–1796 stadsarkitekten i Göteborg Carl Wilhelm Carlberg planlägga och utföra den vackra anläggningen.

Gunnebo tilldrog sig redan under byggnadstiden stor uppmärksamhet. Alla besökare lovordade den vackra naturen, det underbara läget mellan Rådasjön och Stensjön och arkitektens konstnärliga förmåga. Gustav III besökte Gunnebo två gånger år 1788. Alltsedan sin tillkomst har denna vackra egendom utgjort ett uppskattat mål för såväl inhemska som utländska intresserade besökare."

Gunnebo inköptes av Mölndals stad och tillträdde den 1 juni 1949. Huvudbyggnaden jämte trädgårdsanläggningen, park och ett större fri-luftsområde är registrerat såsom kulturhistoriskt byggnadsminnesmärke och naturreservat. Själva huvudbyggnaden är avsedd att i viss utsträckning vara en stadens representationslokal i samband med högtidligheter, kongresser o. dyl. Vissa kulturella teater- och musikaftnar anordnas där även. Främst bör Gunnebo emellertid betraktas såsom ett kulturhistoriskt minnesmärke från den gustavianska tiden, då familjen Hall här hade sitt sommarresidens.

Källartrappa i Sundbyholm. — Foto Sune Sundahl.

Gunnebo är av trä och uppförd i fransk-italiensk, nyklassisk stil. Den rymmer tre våningar, källarvåning, bostadsvåning med salong och övriga paraderum, samt övervåning med en del bostads-, sov- och gästrum. — Foto Sörvik.

Restaurerings- och konserveringsarbetet av huvudbyggnaden utfördes 1947–52. Kulturhistoriska kontrollanter och sakkunniga var intendenterna Stig Roth och Göran Axel Nilsson. För konserveringsarbetet har konservator Sven Dalén svarat. Rekonstruktionsritningar till trädgården i överensstämmelse med Carlbergs originalskisser har utarbetats av trädgårdsarkitekterna Erik Anjou och Walter Bauer.

Staten har anslagit medel för istandsättande och konservering av huvudbyggnadens fasta inredning. I övrigt har bidrag lämnats av ett flertal företag och enskilda personer.

Stora Nyckelviken inköptes 1944 av dåvarande Nacka kommun för att där skapa ett fritids- och rekreationsområde för Nacka invånare. Området, som ligger nära vattnet, har vackra ängsmarker och en rik lövträdsvegetation och skyddas av höga berg och täta skogar. Stora Nyckelviken var under medeltiden ett torp under Järsla och ägdes på sin tid av Sten Sture d. ä. Efter flera försäljningar övergick hemmanet på 1720-talet till landshövdingen, friherre Gabriel Gyllengrip. Stora Nyckelviken hade då

tydligt en kortare tid varit krog, men byggdes om till ett "hyggligt lantmannaboställe" där enligt hävderna Fredrik I hade sina kärleksmöten.

Den nuvarande huvudbyggnaden och det lilla lusthuset byggdes av köpmannen och direktören för Svenska Ostindiska kompaniet Herman Petersén, som 1730 förvärvat egendomen.

Av Stora Nyckelvikens byggnader har hittills restaurerats och iordningstänkts flyglarna, varav den södra innehåller stadens nyöppnade hembygdsmuseum och den norra konditori och en bostad. Den såväl ut- som invändigt vackra biljardflygeln är just nu under reparation och avses att användas till samlingslokal. Huvudbyggnaden med sina förnämliga interiörer avses att senare restaureras och iordningställas till representationsbyggnad för staden och eventuellt hyras ut för festliga sammankomster. Kulturhistorisk rådgivare är stadsantikvarie Gösta Selling.

Sollentuna köping förvärvade år 1955 sätesgården *Edsberg*. Det är ännu inte helt klart hur byggnaderna slutligen kommer att användas. Del av huvudbyggnaden är tills vidare uthyrd för viss musikutövning i anknytning till Sveriges Radios verksamhet och den ena av flyglarna disponeras ännu av de sista ägarna, familjen Rudbeck. Då även Edsberg emellertid i framtiden är tänkt att användas för mera representativa kommunala ändamål torde en beskrivning av egendomen ha sitt intresse.

Stora Nyckelviken. Den nuvarande huvudbyggnaden byggdes av köpmannen och direktören för Svenska Ostindiska kompaniet Herman Petersén, som 1730 förvärvat egendomen. — Foto Nord. Museet.

Stora salongen på Gunnebo. Möbleringen i de olika rummen består dels av äldre föremål i tidens smak och dels av nytillverkade möbler, som utförts som trogna kopior efter Carlbergs originalritningar. — Foto Sörvik.

Edsberg ligger invid Edsviken. Det nuvarande corps-de-logiet stod färdigt 1760. Redan 1647 tillerkändes emellertid riksskattemästaren greve Gabriel Bengtsson Oxenstierna sätesfrihet för Edsberg.

Egendomen köptes 1757 av överstelöjtnanten friherre Thure Gustaf Rudbeck, i vars släkts ägo den såsom nämnts stannade till 1955.

Som huvudbyggnaden i dag står är den till det yttre ganska oförändrad från 1760-talet, en långsträckt tvåvåningsbyggnad med korta framspringande flygelutbyggnader och brutet tak. Planindelningen har dock något ändrats och av den ursprungliga inredningen finns endast en mindre del kvar till vår tid. Märkligast är den s. k. "Fähuskammaren", ett stort hörnrum i övre våningen, som fått sitt namn av senbarocktapeternas originella boskapsscener, en tapetsvit som är äldre än själva huset.

Stockholm äger inom sina gränser och även i grannkommunerna ett stort antal herrgårdar. Staden har de senaste åren restaurerat större delen av dem för att användas till olika ändamål, i flera fall för uthyrning till sammanslutningar, som dit vill förlägga sammankomster och fester av olika slag, kurser m. m. Så är sålunda förhållandet med bl. a. *Ängby*, *Örby* och *Herrängen*. Även *Åkeshov* har i dagarna färdigställts för Bromma församling, som där har sin pastorsexpedition och några rum för föreningar. Främst i raden av dem alla står emellertid *Sturehov*, av-

sett för stadens egen representation, kongresser, sammanträden och förhandlingar o. dyl.

Sturehov är ett av Stockholmstraktens vackraste och bäst bevarade herresäten från gustaviansk tid. Det ligger en halv timmes bilfärd från Stockholm vid en vik av Mälaren i det natursköna sörmländska landskapet.

Det ursprungliga namnet på Sturehov var Averhulta. Sannolikt är det Svante Stensson Sture, död 1567, som givit sitt namn åt Sturehov. Han och hans ättlingar ägde gården i mer än ett halvsekel. Därefter är en hel rad adelssläkter ägare.

Sedan Sturehov 1899 kommit i stadens ägo har egendomen varit utarrenderad, varvid huvudbyggnaden var arrendatorsbostad. Då kostnaderna för denna bostad emellertid till slut blev alltför höga, iordningställdes och restaurerades den norra flygeln för arrendatorn. Restaureringen av huvudbyggnaden och södra flygeln påbörjades hösten 1954 och byggnaderna stod färdiga och möblerade 1958; då även parken i huvudsak återfått sitt tidigare utseende.

Edsberg ligger invid Edsviken i Sollentuna. Det nuvarande corps-de-logiet stod färdigt 1760. — Foto Sarnold.

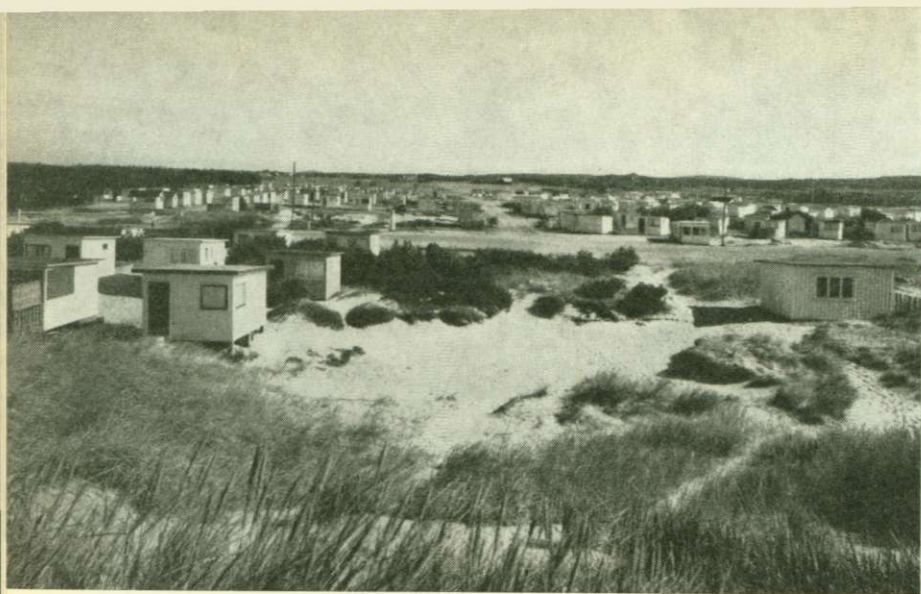
Sturehov är ett av Stockholmstraktens vackraste och bäst bevarade herresäten från gustaviansk tid. — Foto Stockholms Stadsmuseum.

Carl Fredrik Adelcrantz ritade den nya huvudbyggnaden på Sturehov i gustaviansk stil. Samtidigt omdanades flyglarna och några övriga byggnader på egendomen samt parken i samma anda. För inredningen användes tidens skickligaste konsthantverkare, bl. a. målaren Lars Bolander och skulptören Jean Baptiste Masreliez.

Den ursprungliga trädgården hade genom århundradena dels lagts om efter andra stilideal än de gustavianska, dels fått växa vilt. Den har såsom ovan nämnts återställts, men på grund av den nödvändiga kraftiga beskärningen av äldre träd dröjer det ännu några år innan den återfår sitt tidigare stilrena utseende. Icke desto mindre framstår Sturehov idag både genom sitt underbara läge, där park och natur smälter samman, och sin lätta elegans såsom en av de vackraste herrgårdar vi har här i landet från den gustavianska tiden.

Restaureringen av byggnader och park samt inredningen har gått till drygt en miljon kronor, som tagits av avkastningen från Danielifonden. Arkitektarbetet har utförts av fastighetskontorets arkitektavdelning genom arkitekterna Nils Sterner och C. V. Pettersson i samarbete med stadsmuseet genom stadsantikvarie Gösta Selling, som även lett möbleringsarbetet. All konservering har utförts av konservator Sven Dalén. Trädgårdsarkitekt har varit Sven A. Hermelin.

Med Sturehov slutar dessa exempel på kommunernas vaknande intresse för byggnadskulturen. Fältet är därmed inte uttömt. Denna artikel har behandlat byggnader av typen herrgårdar, stora och små, och ett exempel på en köpmansgård. Andra städer har satt i stånd eller håller på att restaurera äldre stadsmiljöer.

Sommarby med entonig, modern bebyggelse. — Skrea, Falkenberg.

Fritiden och landskapsvården

av Manne Carlman

Fritidsproblemet, sådant vi nu ser det, kom till i och med lagstadgad semester. Förutsättningar för gemene man att idka friluftsliv finns i och med semesterlagen och den starkt ökade levnadsstandarden. Förkortningen av arbetstiden och fria lördagar äro aktuella frågor inom arbetslivet. Lösningen av dessa frågor torde komma att medföra ökad fritid som säkerligen i stor utsträckning kommer att utnyttjas för friluftsliv. Även en ökning av semestertidens längd kan förutses.

Semesterlagstiftningen har utvecklats 1946 och 1951 och från och med 1953 har tre-veckors-semester sin fulla verkan. I och med att så skett, disponerar ca 2,5 miljoner löntagare nu över 50 miljoner semesterdagar.

Vid införandet av tre-veckors-semester beräknades att de som på en gång är på semester ökade med ca 50 % och denna ökning av semesterfirare innebar en starkt ökad efterfrågan på sommarbostäder samt efterfrågan på logi och pensionat, semesteranläggningar och vandrarhem. Näringsställena på turist- och sportorter frekventerades i större utsträckning än förut och genom det ökade bilnyttjandet begagnar allt flera se-

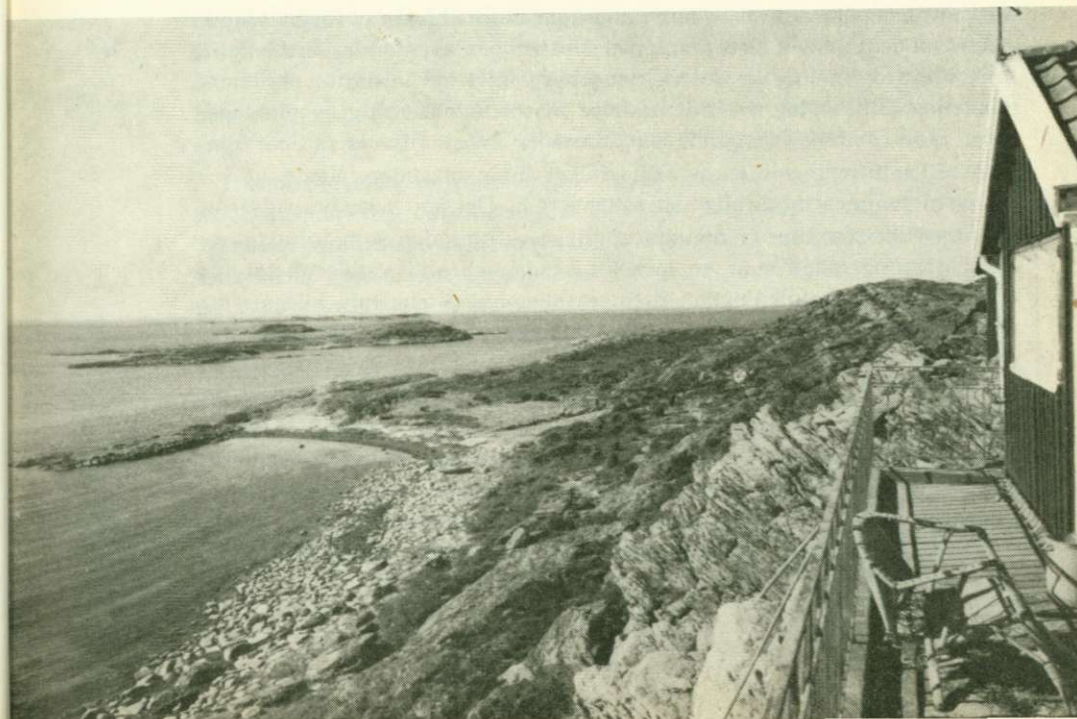
mestern för ett miljöbyte. Några färska siffror för semestervanorna finns tyvärr icke.

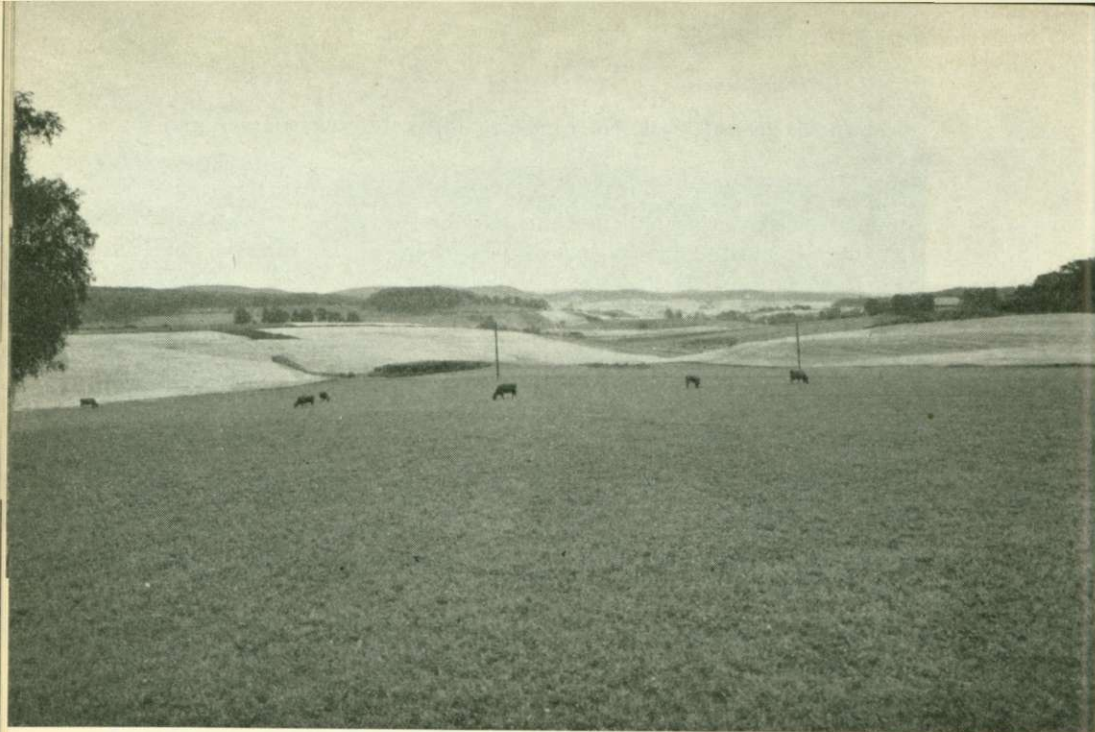
Av enkäter gjorda bland semesterfirare framgår att den semesterreform som tre-veckors-semester innebar och som motsågs med stora förväntningar, i viss mån blivit en besvikelse, därför att anordningar icke vidtagits för att möta en förlängd semester.

För att råda bot på missförhållandena har dock en hel del arbeten utrettats, framförallt inom fritids- och semesterorganisationer. Reservat har kommit till stånd kring åtskilliga tätorter. Fritidsgårdar, fritidsstugor och vandrarhem har byggts, nya semesterhem för husmödrar har kunnat öppnas och friluftsbad och campingplatser har anordnats på ett stort antal orter. År 1939 tillkom statens fritidsnämnd för att fördela den del av tipsmedlen som tillföres "Fonden för friluftslivets främjande". I fritidsnämndens 10-årsredogörelse för sin verksamhet påpekas att ännu kraftigare stöd åt semesterlivet hade varit välbehövligt för att möta den förlängda folksemesterens stegrade krav.

Problem som uppstått i samband med semestervistelse har särskilt undersökts vid en utredning om fritidsbebyggelsen på hallandskusten.

Badvik vid Klosterfjordens norra strand. — Långekläpparna, Värö, Halland.

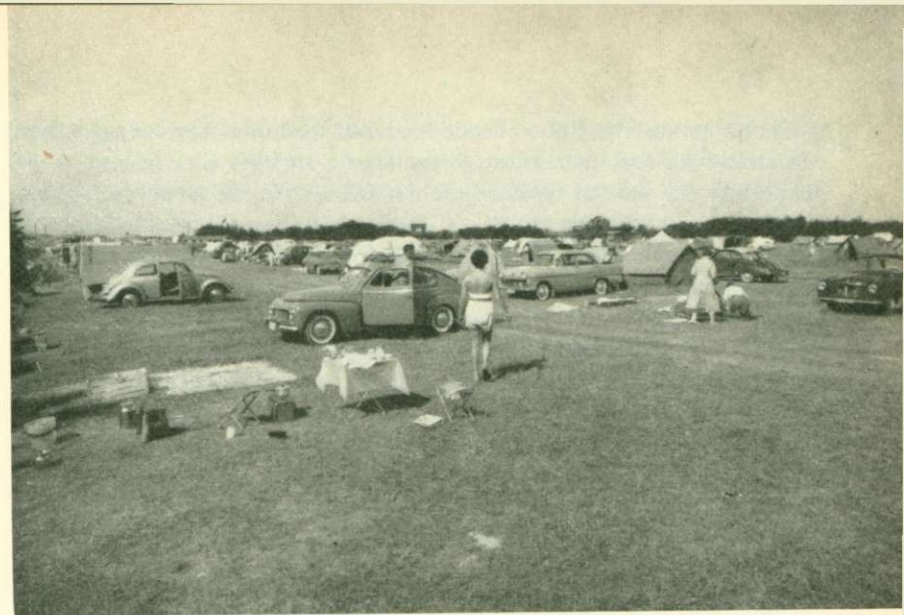

Kulturlandskap utformat av jordbruksdriften. — Halland.

Med rätt har påpekats att sommarstugebyggandet i hög grad förfulat landskapet på denna kust. Detsamma gäller säkerligen även andra kustavsnitt. En fortsatt utveckling av sommarstugebyggandet måste därför ske mera planenligt. Olika slag av fritidsvistelse måste få olika slag av planläggning. Stora sammanhängande strövområden måste finnas o. s. v. Allemansrätten utnyttjas ofta av fritidsfolket inom strandområdena utöver vad som rymmes inom allemansrättens ram. Det kan icke bestridas att den masstillströmning av människor till vissa områden som friluftslivets popularisering medfört är en fara för skada och andra olägenheter för den jordägande befolkningen. Att inom allemansrättens ram bilsemestra var som helst i markerna torde icke kunna ske. Skall nya rättsregler tillkomma är en avvägning av nöden. Att allemansrätten är av oskattbart värde kan icke bestridas. Ett mera hänsynsfullt uppträdande i markerna torde vara bästa sättet att värna om denna rätt. Så småningom torde den höga materiella levnadsstandarden följas av en högre kulturell standard.

Med hänsyn till kusternas attraktion för fritidsvistelse — vilken icke får gå förlorad — är landskapsvärden en viktig angelägenhet. En inventering av natursköna eller säregna områden bör ske och områden av

Modern bilcamping breder ut sig på stora områden längs stränderna. — Skummeslöv, Halland.

botaniskt och zoologiskt intresse bör kartläggas. Detta kan lämpligen ske genom hembygds- och naturskyddsföreningarnas försorg. Särskilt natursköna områden bör skyddas enligt föreskrifterna i naturskydds- eller byggnadslagen, och genom tillämpning av strandlagen kan för bad- och friluftsliv värdefulla strandområden skyddas från olämplig bebyggelse. Särskilt i närheten av större städer bör finnas stora sammanhängande icke bebyggda strandområden. På västkusten bör de öppna flacka strandområdena samt kalbergen helt undantagas från bebyggelse.

I samband med att stora arealer mark inom kustbygden övergår från jordbruksmark till byggnadsmark förändras landskapsbilden. Det är av värde att jordbruken på kusten ej helt försvinner. Inom många områden är kustens attraktivitet beroende av det nuvarande kulturlandskapet sådant det utvecklats genom jordbruksdriften. För fritidsfolket från städer och samhällen är kontakten med jordbruksbefolkningen och inlevelsen i jordbrukets rytm av stort värde. Det måste alltså tillses att värdefulla delar av det nuvarande kulturlandskapet ej går förlorade. De skönhetsvärden som detta äger och som utgör en dragningskraft på fritidsfolket är i hög grad beroende av att jorden, skogen, ängsmarker, mossar och ljungmarker skötas som nu. Framförallt de öppna kustområdena med flacka stränder eller kalberg, vilka ger kustlandskapet dess säregna prägel och tjusning, bör i stort sett bevaras. Redan har på alltför många stäl-

len detta öppna, ofta fint tecknade landskap med utblickar över hav, berg och strand förlorats genom att betesgången upphört eller genom skogsplantering, och stor är förstörelsen där förfulande fritidsbebyggelse uppförts på dessa känsliga områden. Där risk finnes för sandflykt, måste sanden på något sätt bindas. Även de för bad och friluftsliv så värdefulla strandängarna med sin fina grässlåb bör skyddas. Den minskade betesgången gör att strandängarna snabbt växer igen om inga åtgärder vidtagas. Där skogsplantering sker på betesmark bör tillses att lövskog planteras eller tillåtes uppkomma och att granen såvitt möjligt hålls borta. Beträffande landskapsvården kan sammanfattningsvis sägas att det är av vikt att på rätt sätt balansera mellan bevarandet av de karaktäristiska öppna strandmarkerna och kalbergen och skapandet av den nya landskapstyp som uppstår vid minskad eller upphävd betesgång och skogsplantering samt då markerna planläggas för bad- och friluftslivets behov.

Beträffande vattenvården är det av vikt att våra vatten hållas fria från för bad skadliga föroreningar. Till skydd mot en ogynnsam förändring

Strandäng som ej tål nötning, allra minst av bilcamping. Havängsdösen t. v. — Haväng, Brösarp, Skåne.

i detta hänseende bör med hänsyn till bad- och friluftslivets betydelse och intressen en översiktlig planering ske, varigenom kan bedömas vilka vatten som bör skyddas från förorening. Så långt möjligt bör de för bad hälsofarliga områdena saneras. Detta är viktigt då värdet av ett ändamålsenligt badliv icke kan bestridas.

Av litteratur och intervjuer framgår att sättet att bo i fritidshus och därmed taga på sig en hel del besvärligheter har en drivkraft som är mycket stor. I staden har man ordnat det hur bekvämt som helst för sig men när sommaren kommer måste man bort och ha det obekvämt för att "känna en viss inre tillfredsställelse".

För att det skall bli "annorlunda" bör så långt möjligt fritidsbebyggelsen och med denna sammanhängande anordningar underordna sig landskapsbilden. Jordbruk, insprängda inom för fritidsbebyggelse exploaterade områden, är en fördel. Detta såväl av materiella, praktiska som av estetiska skäl. Då tvingande nödvändighet ej föreligger bör för jordbruk lämplig mark ej tagas i anspråk för fritidsbebyggelse. Fritidsbyggarna bör som förut nämnts få kontakt med jorden och jordbruket. Under fritidsvistelsen skall icke blott ett materiellt behov tillgodoses utan även det psykiska och mentalhygieniska. Man skall känna "frihet och avkoppling".

Vid företagna enkäter har någon bestämd uppfattning om önskemålet att fritt kunna ströva omkring inom obebyggda marker icke varit framträdande. Vid förfrågan hos dem som bo i de i allt större omfattning uppkomna fritidsbyarna — ibland mycket sammanträngda — har man icke känt sig bo i för nära kontakt med varandra eller att detta sammanträngda boende är till nackdel. Tvärtom anser man det vara en fördel att på så sätt komma tillsammans med nya människor, på nya platser. Många anse att denna form av fritidsliv ger den bästa avkopplingen.

Vid intervjuer med dem som byggt på egen tomtplats förekom ofta missbelåtenhet med fritidsvistelsen. I många fall hade utvecklingen medfört att den "frihet" som fanns vid tiden för fritidsbygget blivit starkt beskur på grund av senare uppkommande bebyggelse, vilket medfört "insyn" och "alltför många grannar". I en dansk utredning rörande fritiden har de framkomna synpunkterna sammanfattats med det påpekandet "att man önskar små tomter, samlad bebyggelse och tillgång till orörd natur", ty "den som har en stor tomt, är ändå icke nöjd".

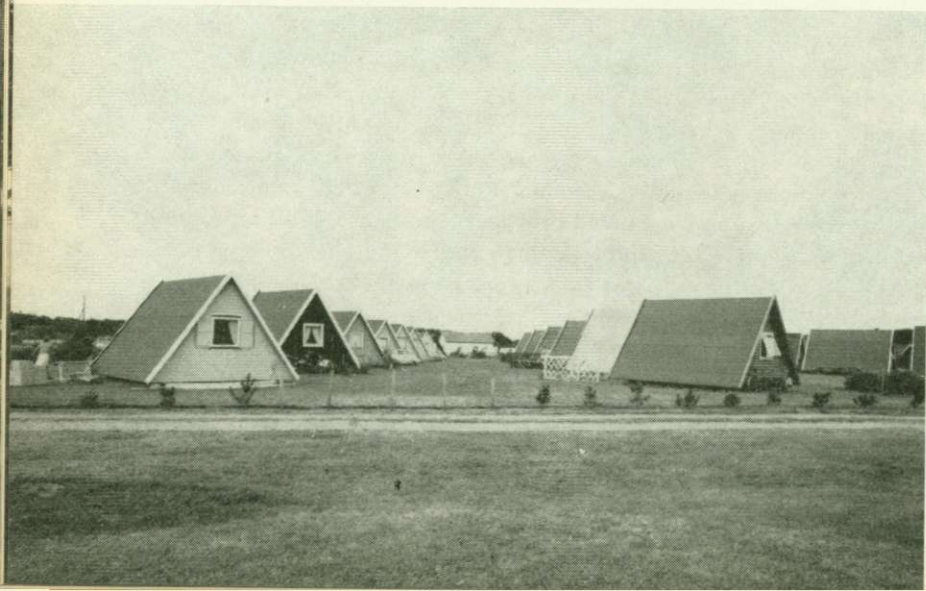
För att tillgodose olika behov och skilda krav på sommarvistelsen är det givetvis nödvändigt att planera för såväl sammanträngd som spridd bebyggelse. Överhuvudtaget synes områden böra finnas för olika livsyttningar, önskemål och behov samt reservat för framtiden. Med hänsyn till den starka utveckling som fritidsbebyggelsen nu nått kan emellertid

den exklusiva formen med ett fritidshus i en vildmark vid kusten icke längre realiseras.

En god bild av utvecklingen av fritidsbebyggelsen lämnar den ekonomiska karta som finnes upprättad för en del län. Kartan över Halland upprättades åren 1922—1927. Utanför Släps socken (Särö) finns nära nog inga fritidsstugor markerade på denna karta. Vid en inventering år 1950 fanns ca 15.000 fritidsstugor, 100.000-tals "bilsemestrare" och campare och ca 10.000 tomtplatser för fritidsstugor var planerade. Ökningen sedan dess av fritidsstugor på egen tomtplats är ca 600 per år. Fritidsstugor finns numera utspridda praktiskt taget över hela Hallands kustband och har satt spår i landskapsbilden inom vidsträckta områden även inåt land.

Innan några föreskrifter reglerade fritidsbebyggelsen — före omkring år 1935 — valde stugbyggarna givetvis den för fritidens utnyttjande gynnsammaste platsen, vid en båthamn, vid en badstrand, på en höjd med utsikt över havet, på en naturskön plats o. s. v. Ingen avundsjuka mot dem som lyckats få en egen strandtomt, men om denna utveckling fortgått hade så småningom de bästa och naturskönaste delarna av kustlandskapet kommit att bestå av enskilda tomtplatser för fritidsändamål. Bygdens befolkning skulle trängts undan från sina urgamla badplatser och utflyktsmål. Turistens och friluftsmänniskans möjligheter till utflykt för rekreation på goda badplatser eller i vacker natur skulle blivit ytterst begränsade. Den reglering av bebyggelsen på stränderna som numera kan

En välordnad, modern sommarby. — Harplinge, Haverdal, Halland.

vidtagas är därför av godo både för den enskilde och det allmänna. Tyvärr är de spår som människan genom fritidsbebyggelsen satt i landskapet i alltför många fall ganska avskräckande och manar till noggrannare prövning av det fortsatta byggandet.

Inom och i närheten av större städer och särskilt städerna på västkusten har fritidsbebyggelsen nått en sådan omfattning och befolkningen inom dessa regioner under sommarmånaderna växt till en sådan storlek att vid medgivandet av ytterligare planläggning hänsyn måste tagas till den starka markförslitningen samt de påfrestningar, som föroreningar och anordningar för det sanitära och dylikt, medför. Dessutom medför alltför stora enheter av fritidsbebyggelse särskilda problem för den allmänna ordningen. Befolkningstätheten i vissa sommarbyar med enkla fritidsstugor är särskilt stor.

Förklaringen till den förut omnämnda erkända trivseln i dessa synnerligen tätbefolkade fritidsområden torde, förutom vad som förut nämnts, ligga i områdenas närhet till en stad med tillgång till olika slags service, tillgång till önskade nöjen, förnödenheter av olika slag och att — som framkommit vid enkäter — "man träffar många nya människor". Ett viktigt spörsmål är dock huru stor koncentration av fritidsbebyggelsen som kan medgivas utan att funktionsdugligheten och trivseln går förlorad. En viss utspridning av dessa områden är ur flera synpunkter nödvändig.

Det är av vikt att mera än hittills följa utvecklingen och söka finna lämpliga former för en smidig reglering av bebyggelsen och anordningarna överhuvudtaget för bad- och friluftslivet, särskilt med tanke på att stränderna även i fortsättningen skall ge de människor, som där vistas under sin fritid, den avkoppling, ro, vila, förströelse, förnöjelse och andlig hälsa i allmänhet, som är avsikten med en semester, en weekend, en utflykt. Ledmotivet vid såväl planläggningen som förverkligandet av densamma är "att främja bad- och friluftslivets allmänna intressen". Därvid förutsättes även att de enskilda markägarnas samt natur- och landskapsvårdande intressen blir tillgodosedda.

Harlev Mølle-gården som den ter sig från landsvägen, med sitt vackra korsvirke och sina trappgavlar. I mitten bonden och hans familj.

Återuppstånden gård

av Gunnar Buchwald

Konsthandlaren och lantmannen Mogens Hjerl Hansen har flyttat in i den restaurerade gården Harlev Mølle, en av Danmarks vackraste jordegendomar. Här lever han och hans familj en bondes liv med alla förutsättningar också för estetisk aktivitet både i hemmet och affärslivet.

En av våra danska medarbetare som besökt gården beskriver här restaureringen.

På en gammal bräda över ingången står följande ord:

Enhver som fred i hjertet har
Hans ind og udgang gud bevar
Men haver nogen ondt i sind
Gid det gaar ur før han gaar ind . . .

Med dessa fromma, underfundigt formulerade önskningar har man anslagit tonen i Harlev Mølle.

Man märker snart att ägaren lagt ner både pengar och omsorg på denna kultiverade restaurering. Han har låtit en av de vackraste gamla gårdarna återuppstå i ett av de renaste danska landskap. Harlev Mølle har genom sitt läge, sin arkitektoniska förnämhet, med sina utsökta interiörer och sin tradition och funktion blivit något av en saga och dessutom en ram kring en grupp människor i ett danskt bondesamfund.

Det är här i Hjerls sandiga hedar, i ett stycke stilla dansk natur nära Aarhus som Mogens Hjerl Hansen valt att leva som bonde. Men så har han också den betryggande bakgrund som bildas av styrelseledamotskap i en världskoncern, en antikvitetsaffär i Nyhavn och ett halvt liv på resor över hela världen.

Møllegården är känd från 1830-talet som Ludvigsholm och ägdes då av Johan Ludvig Sucani, den dansk som upprättade å Porta restaurang i Köpenhamn. Men nu har gården återtagit sitt äldsta namn, Harlev Møllegård, som den hette redan på 1500-talet. I långa tider har kvarnen, som fick kraft av Aarhus å, varit det centrala på gården, men nu är vattenkvarnen nedlagd. Kvarnbyggnaden är emellertid helt bevarad och nu använd som sädesmagasin.

Bygden kring gården är urgammal, vilket visas av fynd ända från stenåldern. Det är också känt, att man just här har utvunnit järn ur myrmalm.

Landskapet kring den gamla kvarnen, ån i sin gröna dal och de idylliska plåtåerna är en upplevelse för varje naturälskare. Lugnt och glittrande glider vattnet fram och samlar kring sig ett naturliv som förefaller överkligt för en modern motormänniska. Om man någonstans kan tala om att "vara på landet" så är det i sanning här.

Ägaren, som av folk i trakten förärats titeln "Jarlen av Møllen", visste vad han ville när han köpte gården, men han visste också vad han inte kunde, och därför engagerade han för restaureringen arkitekten Mogens Lassen, som genomfört arbetet med den gamla korsvirkesgården på det finaste sätt.

Arkitekt Lassen bedyrar, att det varit ett av hans mest tjusande och intressanta uppdrag. Möjligheterna att föra gården åter till det lilla herresätets karakteristiska dimensioner med ekonomibyggnaderna i en stor gård utanför huvudbyggnaden var lätta att utnyttja. Byggnadernas dekorativa korsvirke och trappgavlar gjorde inte uppgiften svårare. Här och där, berättar arkitekten vidare, har vi — som man måste göra i fall som dessa — måst restaurera korsvirket som murverk. Vi har också givit den stora gårdsplanen dess riktiga karaktär genom att omdana en damm mitt på gården till en fontän med springvatten från naturlig källa.

Fru Hjerl Hansen i ett av de många vackra rummen. T.v. en dansk empirispegel från tidigt 1800-tal.

Till gården hör Harlev Mølles gamla park, en slags naturpark som är så föga rörd att man knappast märker det. Vid den gamla kvarnbyggnaden övergår parken i ett funktionellt naturarrangemang.

Men även på interiören har man lagt ner stor omsorg. Om man gjort livet lätt för godsägaren och hans familj, så har man därför inte glömt gårdens förvaltare och övriga som bor på gården. Alla tänkbara tekniska

hjälpmedel finns bakom de åldriga murarna. Stil och smak möter redan i förstugan, där golvet är täckt med Olandssten och där en läderklädd kista från 1700-talet och gamla målningar skvallrar om ägarens konst- och antikvitetsintresse.

I rum efter rum finner man det bästa av konst och konsthantverk av såväl danskt som utländskt ursprung. Rummen präglas också av den sunda uppfattningen, att vad man har det skall man också bruka.

Jarlen av Møllen säger att han har sökt en bondes liv därför att han känner att folk på landet är mer kompanjoner än konkurrenter. Det finns en gemenskap på landet som ingen annanstans. Det finns också en tro på stjärnornas och månens faser som får de dagliga problemen att verka löjliga. Och här är det enda stället där man upplever att mekaniseringen inte påverkar människan. Allt får en annan mening. "Till och med Grundtvigs psalmer", säger Hjerl Hansen, "som förr förefallit mig löjliga, får plötsligt mening här i Harlevs kyrka."

Hjerl Hansen har uppsökt bondens liv på Jylland därför att tillvaron verkar så stabil där. Här finns folk med respekt för traditionen, och det är folk som man kan tala med därför att de först och främst håller sig till sina egna meningar.

Landsbygdens omdaning

av Ivar Thor Thunberg

Författaren är en mångsidig och aktiv kulturarbetare, som i böcker och allmän publicistisk verksamhet behandlat en rad aktuella kulturproblem. Det är värdefullt att denne vakne författare även vill ge oss sin syn på landskapsvården.

Vill man pressa ihop några koncentrerade intryck från landsbygden just nu är det tämligen givet med en uppdelning i ett par begrepp. Det ena: det fortfarande natursjälvständiga. Det andra: fristående mänskliga ingrepp och samhällskrävande åtgärder.

För lite sedan en försommar cyklade jag omkring inom ett litet område i centrala Sörmland. Det bildade i det närmaste en trekant med ett mindre samhälle i varje hörn och efter östra sidan gick Riksettan.

Så fort jag trampat ur det bullriga dagspräglade och kommit in på området var det som att glida in i en helt annan värld. Nästan som om jag på en knapp kilometer åkt hundra år tillbaka i tiden. Inte för att jag var med då, men jag vet i alla fall en hel del från den tiden, både om gängse förhållanden och stämningar.

I den tämligen öppna bygden låg en del smågårdar. Alla av 1800-tals-typ. Det innebar inte jordbruksmässig efterblivenhet. Det var bara det att byggnaderna i yttre hänseende fått förbli orörda och därigenom bidrog till den förtätade ursprungsstämningen. Gärdenas och backarnas försommarljusa grönska, de öppna jordarnas mångskiftande dämpade färger sammanfogades i ett rikt mosaikmönster. Bergknallarna lite här och där hade skulptural skönhet, i en del fall i ultramodern stil, och på en del bergknallshjässor knotiga små martallsklunkor som ett slags yvigt tomtehår. Skrevorna lysande av färgrik moss, cedum i gult och rött och älskliga styvmorsviolens i klara stolta nationella färger. Enstaka klunkor av höga smäckra björkar vajande lojt och mjukt över jordens mångskiftande färgskala. Utefter de smala bygdevägarna och i ännu inte bort-rationaliserade gärdesdiken ståtade hundlokan yvig och klarvit som försommarförmålningens brudslöjor. Och inte minst, genom området krum-buktade kokett en smal å med tjärnsvart vatten, grästuviga stränder, grupper av gamla kraftiga alar med findoftiga blad, sagoteckningsaktiga rotbildningar och små svarta vattengrottor mellan dem. (O ungdoms underbara lek- och metplatser!) Till slut runt om hela området djupmörka

Beståndet av arbetshästar är nu decimerat till en bråkdel. — Foto förf.

skogsåsar som mjukt och liksom på lek lättjefullt gled in i varandra. De gamla gårdsbyggnaderna med sin självklara struktur och rödfärgade ytor svarade för intrycket av urgammal bondebygd.

Den här lilla lyriska betraktelsen vill främst vara en exemplifiering av vad som fortfarande finns av tämligen oberörd naturskönhet här i landet. Det finns alltså mycket stora områden som i naturhänseende har samma ursprungsoberördhet som den lilla trekanten. Det gäller hela landet, även om själva naturkaraktären skiftar från trakt till trakt. Alltså stora naturtillgångar som alla naturälskare kan glädjas åt, njuta av. Värden som det gäller att ständigt vaka över, kämpa för.

De senaste decenniernas förändringsingrepp i naturen har varit oerhörda. De mest omdiskuterade gäller sådana som själva samhällsutvecklingen krävt. De kommer knappast att beröras här. Men vad det gäller "begrepp två" finns ändå en del att tala om. Det är främst det som hänt i samband med förändringarna inom jordbruket och skogsvården. Det första som rök var lövängarna. Och nu ligger åkerjorden sammanfogad

till enheter och diken blir något allt mer sällsynt. Skogsbrynen, åtminstone där de tangerar åkerjord, rensas upp. Därtill kommer att vägväsendet inte tolererar växtlighet i diken. Därmed har åtskilligt av typisk svensk flora försvunnit. De buskrisiga skogsbrynen hade sin säregna skönhet. I knoppningen en rik, luftig pastellartad färgskala. Den var det första sköna tecknet på den annalkande våren. Större delen av skogarna har genom de nya formerna för skötsel och utvinning i hög grad ändrat karaktär. Något mer paradfint än de svenska skogarna får man leta efter. Detta har dock i och för sig inte så mycket ändrat själva landskapsbilden. Annorlunda ställer det sig med den vidgade skogsodlingen. Bara under de allra senaste åren har, sammantagna, väldiga områden av övergiven betesmark och åker planterats med skog. Om bara något tiotal år kan man förmodligen räkna med bortåt miljonen hektar nyplanterad skog. Att detta kommer att i avsevärd grad ändra naturbilden inom stora områden är ingen tvekan om. Det blir mycket av det leende och mjuka som försvinner. Lite vemodigt är det också att tänka på den jord som på detta sätt försvinner. Den tillhör i allra flesta fall nedlagda smågårdar. I stor utsträckning nyodlingsjord. Jord som bönderna under århundraden kämpat med för att få brukningsduglig. I ständig kamp med skogen. Nu marscherar skogen åter fram över sina gamla domäner. Men naturligtvis, skogen har sin mäktiga skönhet och har kommit allt högre i kurs som allmänna "fritidsreservat" och jättelika "sportplatser". Och fortfarande finns fåglar, markdjur, blommor och svamp i skogarna. Det är glädjande att insatserna för effektiv viltvård ökar och blir allt mer målmedvetna.

En förändring som folk säkerligen knappast lägger märke till är människors och brukningsdjurs förhållande till landskapet. Jag tänker naturligtvis inte på den tid då en massa kraftiga vilddjur levde rövare över hela landet. Nu är det fråga om dagens "livs- och stämningsförhållanden". Det har numera blivit så fantastiskt tyst och öde i bygderna. Ytterst sällan syns några människor ute i rörelse. Om en jordbrukare skall aldrig så liten bit utanför gården åker han bil. I arbete ute på åkrarna sitter han mest på traktorn, i förarhuv, syns inte. Och det är inte alls ovanligt att han vid avslutat arbete kör traktorn mot vägkanten och stiger direkt in i den väntande bilen, som han kört till knoget i. Inga gående eller cyklande på vägarna. Och barnen har skolskjuts. De enda ljud man egentligen hör är från traktorn och skördetröskan. Men på lite avstånd låter de mest som humlebrum. Allt mer livlöst börjar det även bli när det gäller hästar och nötkreatur. Beståndet av arbetshästar reducerat till en bråkdel och på ett par år i det närmaste en halv miljon nötkreatur avverkade i slakthusen. Nu kan det naturligtvis undras om detta har så mycket med svensk natur att göra. Det har det, i visst avseende. De

betande kringstrykande djuren mättade på ett särskilt idylliskt sätt svensk naturs sommarbilder.

Det på sätt och vis egendomliga är att de försvunna djuren, den stumma tystnaden, liksom fördjupar och poängterar det ursprungsbetonade i naturen men samtidigt kommer också något sterilt och dött med i bilden.

Det våldsamt utökade vägsystemet är ett särskilt kapitel. Det har krävt hundratusentals hektar åkerjord, äng och skog. Det innebär givetvis ett hårt ingrepp i landskapen. Men det tillkommer också något annat. De 10 à 15 timmarnas obrutna bilkedjorna på huvudvägarna tillhör det mest opersonliga och monotona man kan tänka sig i den moderna samhällsbilden och de svarar för något av en rövargärning när det gäller de omedelbara friska naturintrycken.

Nästan all bebyggelse på landsbygden har ända in på senare tid harmonierat med naturen. — Foto förf.

Nu finns ett tusental snabbt utvuxna samhällen som kan betraktas som landsbygdens egna små städer. — Foto förf.

När det blir fråga om totalbilden av landsbygden är det de fantastiskt expanderande s. k. tätorterna som främst svarar för bildförändringen. I början av 30-talet fanns det något över 1500 järnvägsstationer och anhalter, de senare i minoritet. Det är huvudsakligen kring dessa stationer som samhällena vuxit upp. De som tidigare fanns hade vanligen ett gammalt bruk som kärna. Nu finns det minst ett tusental snabbt utvuxna samhällen som kan betraktas som landsbygdens egna små städer. Det skulle kunna finnas mycket av intresse att påpeka om denna nya, snabba unika tätortsbebyggelse. Men här bara en erinring om de förhållanden som drivit på: befolkningsuttunnningen på landsbygden, samhälleliga-sociala krav, servistjänst (förförliga ord). Invånarantalet kan variera mellan ett tusen och fem tusen. Här har nu bygderna sina centra med stadsbetonade möjligheter och bekvämligheter så långt kommunerna förmår. Åtskilliga av glesbygdernas människor har bosatt sig i tätorterna. Men det intressantaste i sammanhanget är att landsbygdens små städer är på väg att kompensera avfolkningen från landsbygden genom att ganska effektivt "snatta" till sig stadsbor. I första hand är det bostads-

Trafiken på våra landsvägar har helt ändrat karaktär sedan hästarna ersatts av bilar och traktorer. — Foto förf.

bristen i städerna som möjliggör detta. Men det finns också en hel del människor som rätt och slätt tröttnat på städerna och gärna vill återvända till landsbygden. Det livliga villabyggandet i flertalet landsbygds-samhällen är trumfesset när det gäller att locka folk från städerna. Det allmänna bilägandet gör det ju ganska behändigt att ha arbetet på en plats, bostaden på en annan. Man kan nog beräkna att omkring ett par hundra tusen människor under de senaste åren flyttat från städerna till landsortssamhällena. Egendomligt nog nämns dock detta inte i statistiken för folkomflyttningarna.

Totalbilden? Självklart inverkar de tusentals snabbt växande samhällena. Inte minst så som de med så där hundra kilometers fart kringjagande människorna uppfattar den. Några mil, så passeras samhälle efter samhälle. Landskapet, själva naturen, uppfattar inte många bilister något av. Men hur som helst med bilisterna. Det är onekligen så att samhällena i allra högsta grad ändrat totalbildsintrycket och det mer än på ett sätt. Det är inte bara samhällenas dominans som företeelser. De är också i hög grad på väg att påverka byggsättet och en del annat ute i bygderna. Det gäller både jordbruket och den utströdda villabebyggel-

sen. Naturvårderna beskattas hårt undan för undan. Steriliteten och det mördande schablonmässiga byggandet i städerna kopieras ända in i minsta detalj på landsbygden. Det är den stackars naturen som ännu så länge förmår svara för en viss skillnad mellan landsbygd och stad. Men hur kommer det att se ut om hundra eller bara femtio år? (D. v. s. om jorden och människorna består då.)

Praktiskt taget all bebyggelse på landsbygden har ända in på senare tid haft sådan karaktär att den på ett särskilt sätt harmonierat just med den typiska svenska naturen. Den har liksom hämtat själva sitt flöde ur den lokala naturkaraktären.

Nu har mycket av denna bebyggelse försvunnit. Och försvinner i allt raskare takt. I stor utsträckning fyller inte byggnaderna längre de praktiska krav som ställs på dem. Det gäller både bostadshus och ekonomibyggnader. Något som på senare tid satt alldeles särskild fart på rase- ringen är utgallringen av smågårdarna. I den takt detta nu sker kan man snart räkna med hundratusentalet försvunna smågårdar. Det innebär massor, massor av övergivna hus som får förfalla. Om inget görs åt saken.

Vad det gäller brukningsgårdarna har ägarna i de flesta fall varken tid eller resurser att underhålla gamla hus bara för det eventuella kultur- värdets skull. Däremot förekommer det rätt allmänt att gamla bostads- hus i hyggligt skick på ett pietetsfullt sätt renoveras. Men i övrigt? Jaa. Kanske det rent av blir stadsbor som i viss mån kommer att hejda förintelsen.

Med den väldiga sommargästrusch som nu förekommer på landsbyg- den har följt att snart sagt varenda disponibel byggnad hyrs ut som sommarnöje. Och nu händer det, tydligen allt mera allmänt, att gårds- ägaren och hyresgästen gör sådan överenskommelse att hyran sätts lågt mot att sommargästen underhåller och om möjligt pietetsfullt förbättrar byggnaden. En räddningsinsats av denna art kunde man knappast tänka sig för några år sedan. Men det moderna samhällslivet bjuder på många överraskningar. Numera finns ju också organiserade s. k. bygdesemest- rar. I det sammanhanget har även åtskilligt gjorts för att rädda gamla byggnader.

Som redan sagts har vi, trots allt som hänt, fortfarande rätt god tillgång på skiftesrik och till stor del orörd natur. Men om ett hämningslöst ut- nyttjande fortsätter på alla områden, om allting blir allt sterilare, allt schablonmässigare, då finns det anledning att än en gång ställa frågan: hur kommer det då snart nog att se ut på landsbygden? Denna lands- bygd som så länge svarat för huvudintrycket av det landet Sverige?

Landskapsskyddsområde vid Isar. — Foto L. Bolin.

Det tyska undret

av Lorentz Bolin

Alltsedan Tyskland plötsligt reste sig efter den förlamning som världs- krigets förödelse åstadkom, har man då och då hört talas om "das deutsche Wunder". Och därmed menar man landets obegripliga förmåga av snabb återhämtning. Också artikelförfattaren har vid upprepade till- fällen förvånats över det "tyska undret", men inte det under som nyss

nämndes utan ett helt annat. Vad jag har förundrat mig över är att landskapet i ett land som är så tätt befolkat och så oerhört industrialiserat som Tyskland kan vara så intakt, så fritt från bebyggelse. Och det är så mycket mer att förvåna sig över som Västtyskland fått ta emot ett tiotal miljoner flyktingar och skänka dem hem och arbete i ett redan överbefolkat land. Stora delar av de tyska landskapen både i Niedersachsen, Braunschweig, Bayern och på andra håll utstrålar en underbar ro och harmoni utan störande bebyggelse: villor, sportstugor och annat. De är helt enkelt portförbudna i det öppna landskapet, förvisade till städernas och byarnas utkanter. Endast undantagsvis får åtminstone i dessa stater annat än lantgårdar byggas.

Också vi har visserligen väldiga områden, där man inte ser något spår av bebyggelse, men i de utpräglade kulturlandskapen är det annorlunda. Där ligger ofta villorna och sportstugorna tätt, och tyvärr är många av dem byggda i en stil som tappat sambandet med naturen och som präglas av bristande sinne för proportioner. Det tycks inte vara mycket som görs för att få en smula fason på denna vildvuxna flora av hus, bensinmackar, garage, skjul, upplagsplatser, baracker och småindustrier. De ännu så vanliga en- och en halvplansvillorna förefaller t. o. m. att ha hämtat inspiration från Kungl. Byggnadsstyrelsen som i en av sina broschyrer härom året med glada färger erbjöd egnahemsspekulanterna modeller i den stilen.

Vad är nu orsaken till måttfullheten i den tyska landskapsbebyggelsen? Först och främst spelar traditionen med den utpräglade bybebyggelsen en stor roll. Byarna har inte, som skett hos oss genom storskiftet och enskiftet, sprängts sönder och byggt upp på nytt i form av isolerade gårdar. Nu pågår visserligen en sammanslagning av de olika jordlotterna men med bibehållande så mycket som möjligt av bybebyggelsen.

En annan orsak är att man på grund av befolkningstätheten och den starka industrialiseringen bättre än vi förstått betydelsen av att bevara landskapets frihet. Det ligger nog något i vad chefen för Bayerns statliga naturskyddsinstitut framhöll, när jag på en bilresa i somras från München till Bayreuth förvånades, som så många gånger förut, över hur fritt och utan vanställande bebyggelse landskapet breddade ut sig på ömse sidor av autostradan: "Ni svenskar är ännu något av pionjärer som amerikanerna. Landet är stort. Det har bara varit att slå sig ner var som helst utan att det till en början märktes. Och något av den andan lever ännu kvar."

Jag tror visserligen mest på bytraditionens makt. Men man får nog erkänna att det för svenskt rättsmedvetande ligger något horribelt i tanken att man inte skulle ha rätt att stycka av en tomt från sin jord och

sälja åt vem som helst som vill köpa och bygga. Så tycker man tydligen inte i Tyskland. Där måste man söka tillstånd hos antingen naturskydds- eller byggnadsmyndigheterna för att få bygga. Och det ska vara mycket ömmande skäl för att man ska få byggtillstånd. Man kan visserligen överklaga förbudet och gå vidare till ministeriet, men det är sällan som detta desavouerar sina egna fackliga ämbetsmän. Så är det i de av mig nämnda staterna. Jag kan tyvärr inte uttala mig om samtliga.

Den tanken har framkastats att friheten från bebyggelse ute i landskapet kan bero på den svåra ekonomiska press som vilat på Tyskland under de senaste åren på grund av de båda världskrigen. Jag tror för min del inte att detta spelat en så stor roll. Men naturligtvis är det tänkbart att

Bondgård från Niedersachsen. — Foto L. Bolin.

ett ökat allmänt välbefinnande med större krav på weekend- och sommarstugebebyggelse kan komma att utöva ett allt starkare tryck på de makthavande i de olika delstaterna, så att bebyggelsen undan för undan släpps lös. Den nyss nämnde naturskyddschefen i Bayern, professor Kraus, anser det vara uteslutet. Tyskland har i alla fall på grund av traditionen och de nu rådande lagbestämmelserna större möjligheter än vi att resa motstånd mot en ohejdad, naturförstörande bebyggelse och att leda den bort från vidsträckta, natursköna områden mot mindre semester- och fritidsbyområden. I Tyskland är problemet således att hindra ett brytande av gällande praxis och redan färdiga lagbestämmelser. Här hos oss har vi att skapa nya lagbestämmelser och kämpa mot alla invändningar rörande våra urgamla "fri- och rättigheter", mot beskyllningar för lagkrångel, orealistisk inställning osv.

Det är naturligtvis inte överallt i Tyskland som man vidmakthåller kraven på en restriktiv bebyggelse. Och det har byggts mycket svart efter kriget. I de stora industridistrikten, t. ex. vid Rhen, kan man se rent anskrämliga exempel på ful och oordnad bebyggelse, och i vissa trakter ligger byar och andra tätorter så tätt att de förtär intrycket av fritt land. Men där strävar man i alla fall efter att skapa grönområden, ofta av väldig utsträckning, runt bebyggelsen.

I Tyskland har man också infört en "trädens dag", då det planteras träd i stor utsträckning. Naturligtvis gör sig också därvid ekonomiska intressen gällande. Tyskland har inte tillräckligt med skog, och pappersfabrikerna gör en väldig reklam för plantering av poppelalléer till trygande av råvaruproduktionen.

I nära samband med landskapets frihet från villa- och sommarstugebebyggelse står en annan egenhet i den tyska natur- och landskapsvården. I Tyskland har man förutom naturskyddsområden även landskapsskyddsområden. För de senare råder inte så stränga krav som för de förstnämnda men strängare än för det fria landskapet som ju kan sägas stå under vissa skyddsbestämmelser i fråga om bebyggelsen. I närheten av storstäderna är stora delar av landskapet ofta ställda under landskapskydd för att säkerställa åt stadsbefolkningen lustbetonade rekreationsområden. Likaså en sträcka på 200 meters bredd utefter autostradorna. Där får inga nya hus byggas.

Även alléer och enstaka träd ute i landskapet, i byar och i städer kan ställas under landskapsskydd. I Bayern står dessutom inte mindre än 2000 träd under strängaste naturskydd. Vad alléerna beträffar, får de inte huggas, även om de inte är fridlysta, utan att naturskyddsbyrån tillfrågas och ger sitt medgivande. Nya vägar planteras med alléer eller grupper av

träd och buskar allt efter landskapets karaktär som en självklar sak. Men i längden kan naturligtvis detta inte vidmakthållas.

Nationalparker i vår bemärkelse har man inte i Tyskland. Man har ju inte sådana vildmarksområden där, som vi har i Lappland. Tyskland är ett tätt befolkat land, där kulturlandskapet dominerar. Inte heller vi har några nationalparker att tala om i södra och mellersta Sverige. Och ändå har vi inte några landskapsskyddsområden, endast några få naturskyddsområden och naturparker. På det stora hela taget är våra kulturlandskap fredlösa, utlämnade åt ägarnas godtycke. Därför är upplysningsarbetet så nödvändigt hos oss, propagandan för naturskydd och landskapsvård, väckandet av viljan att offra något för den natur som bereder oss så mycket glädje. Vi vädjar till individen och hans sociala känsla både i staden och på landet att verka på frivillighetens väg men tar också sikte på riksdagen i vars makt det står att på så många olika sätt, framför allt genom beviljande av anslag, förhindra eller hejda den förstörelse som hotar landskapets skönhet. Vi kräver således *inte* att jordbrukaren ensam ska bära bördan av naturskönhetsens bevarande.

Vi har inga "Landesplanungsinstitut" hos oss, ingen statlig institution för naturskydd och landskapsvård som kan sätta åtminstone någon makt bakom orden. Vi har visserligen en byggnadslag som fordrar byggnadstillstånd av en byggnadsnämnd inom kommunen, men den förmår ingenting i fråga om fridlysning av landskapets skönhetsvärden. Och länsstyrelsen kan visserligen utfärda byggnadsförbud för särskilt natursköna områden, men det hör mera till undantagen. Ett verkligt skydd för landskapets skönhet saknar vi. Skulle det inte vara möjligt för den tillsatta fastighetsbildningskommittén att komma med förslag till bestämmelser som ger åtminstone något skydd och som ändå inte sätter jordägaren i en orättvis undantagsställning?

Vad som också frapperar i stora delar av Tyskland är den ringa förekomsten av vitgråa plåt- och eternittak på byggnaderna. På den långa vägen från München, förbi Nürnberg, till Bayreuth lade jag inte mer än tre gånger märke till sådana tak som genom sin döda, gråa färg skapar en sådan disharmoni i landskapet. De ser ut som fula, sjukliga utslag i ett för övrigt vackert ansikte. Naturskyddschefen förklarade att det helt enkelt inte var tillåtet i Bayern att ha sådana tak och att han skulle fästa vederbörandes uppmärksamhet på saken. Kanske otänkbart hos oss. Men jag tänkte på vad en svensk arkitekt en gång sade till mig, när jag anmärkte på de många gråvita plåt- och eternittaken. Han såg på mig förvånad, en aning från oben, ja, nästan hänfullt och anmärkte: "Det har jag aldrig tänkt på, men har man vuxit upp bland tegeltak, så har man naturligtvis svårt att fördrå plåttaken". Nu hör till saken att jag vuxit

upp bland plåttak. Det är kanske därför jag hatar dem så lidelsefullt. De symboliserar för mig en enformighet till döds.

Jag tänkte också på en dag för några år sedan, då jag åkte på autostradan från Hannover till Essen och frågade den också i vårt land bekante landskapsvårdaren, professor Wiepking-Jürgensmann, varför man såg så få eternittak. "Här", svarade han, "sätter folk en ära i att ha vackra tak". Men *de* hade förstås vuxit upp bland tegeltak.

Men vi kan inte tvinga en människa att lägga ett dyrare tak på sitt hus. Med hjälp av lämplig färgsättning och i samarbete med eternitindustrin bör frågan kunna lösas.

Från storstad till småstad

av Bo Rosén

En hembygdsförening bildades i december 1959 i Sigtuna, storstaden som blev en småstad och nu är en sevärdhetsstad. Det är all anledning att ströva omkring i denna idyll.

Vi brukar fara dit om våren, till Sigtuna. Det är en stad som är som gjord för besök när träden lyser i ljusgrönt och gräset är sprött och friskt. Då kommer man till den märkvärdiga stad som en gång var ett centrum men som nu kan te sig likt en stillastående köping. Vem kan tro att det varit ett rikt pulserande liv här, att Sigtuna haft förbindelser med Ryssland, Preussen och Friesland och att driftiga handelsmän köpslagit här med kolleger från Arabien och Rom?

Vid sidan om ligger Sigtuna nu. Ingen huvudled bär resenärer hit, inte ens tåget passerar så nära att det finns en station med namnet SIGTUNA så och så många meter över havet och så och så många kilometer från Stockholm. Men man kan säga att det är en betydande busshållplats på linjen Märsta—Sigtuna.

Landsvägen drar genom målarlandskap med åkrar som bär tidig gröda och med skogsbryn som hackar sönder horisonten i en kontur likt handrivet papper. Över en kort bro och mellan glittrande vatten drar vägen i en tvär kurva rakt in i stadens ytterkvarter och sedan glider vi oförmedlat in i Sigtunas centrum.

Det slår aldrig fel: med samma känsla av välbehag och trivsel söker man sig in på de trånga gatorna. Stadsbilden har en omisskänlig prägel av äkta ursprung, av väl bevarat samhälle, av ett steg, nej, av flera steg tillbaka genom århundradena. Höga träd med väldiga kronor skyggar över gator och öppna platser och lutar i en vänlig attityd sina månghundraåriga stammar, murkna väl en del och håliga efter sekler av röta. De tycks hålla sina kronor likt skyddande händer över hus och människor.

Husen är låga, de är stugor, ofta med brutna tak, röda väggar och vita knutar. Vårblommorna broderar gräsmattor och rabatter i gult och blått och vitt. Tulpaner, de allra tidigaste sticker upp sina gröna spjut, än så länge döljande blommornas raffinerade färgställningar som skall lysa i stopprött, kanariegult och anilin bara om någon tid.

Stadsbilden har en prägel av äkta ursprung, flera steg tillbaka genom århundradena. — Lilla torget.

Luften är värvarm med vårkyla i den fuktiga marken, och kommer man nära husväggarna, vilket sannerligen inte går att undvika på den grändsmala huvudgatan, så luktar det torrt, gammalt trä från gavlar och fasader.

Nere vid stranden känns våren svalare, det rent av drar kyligt från Mälaren vars vatten i lätta okynnesvågor slår in mot den sakta prasslande fjolårsvassen som allttjämt står gul och torr i väntan på att långsamt brytas ner och ersättas av spetsiga, mjuka årsskott. Ett galleri av

pilar växer längs stranden. De hänger så djärvt ut över vattnet som om de ville driva med tyngdlagen. Ett virrvarr av grenar spretar åt alla håll och på flera träd tar tjocka grenar spjörn mot sjöbotten. Andra träd har givit upp. Den sega tågan har blivit tänjd tills stammen nått horisontalläget. Och några träd har sågats sönder. Våldiga stammar ligger apterade i oliklånga stycken, tjocka som skorstenar på vaxholmsbåtar. Träden, antingen de står upprätta — om nu ordet upprätt verkligen kan tänkas vara korrekt i samband med pilarna i Sigtuna — eller ligger på marken, har gammelpilarnas åldriga, ådriga, grova hud. Den ser söndervärkt ut, den ser härjad ut. Att låta fingrarna löpa över fåror och veck är som att följa ett rikt kuperat landskap i miniatyr, det blir till ett strövtåg i svår terräng.

Pittoresk kallas staden, idyll säger man om den. Javisst, och när vi strövar på måfå på gator som är smalare än gränder, närmast prång, då ljuder en Schubertkvartett genom ett fönster, romantisk, mild i moll. En musik att ta avsked till. Ja, Sigtuna har fått lära sig att ta avsked.

Staden har fått ta avsked från sin storhetstid men också ta emot. Arvet fick Sigtuna från Birka. När staden på Björköns dog ut fick den Sigtuna att blomstra. Därtill bidrog Olov Skötkonung som anses vara målaridyllens grundare även om platsen var bebyggd tidigare. Olov hade ju blivit omvänd till kristendomen, inte kunde han då längre stanna i Gamla Uppsala och förrätta hedniska offer. Under hans tid blev Sigtuna en stad av betydelse, ett centrum dit köpmän från många länder sökte sig. Olov kallade hit myntmästare från England och Sveriges första mynt präglades här i mynthus som Olov lät bygga. Men de äldsta daterbara mynten i Sigtuna fornhem är från tiden omkring 300 e. Kr.

Och kristendomen predikades i landet och Sigtuna blev ett missionscentrum, en härd för den nya, den enda riktiga och sanna tron. Kyrkor växte upp, den ena efter den andra. Ivern var stor att bygga till Herrens lov och dessutom kunde kyrkorna skydda stadens invånare mot härjningståg.

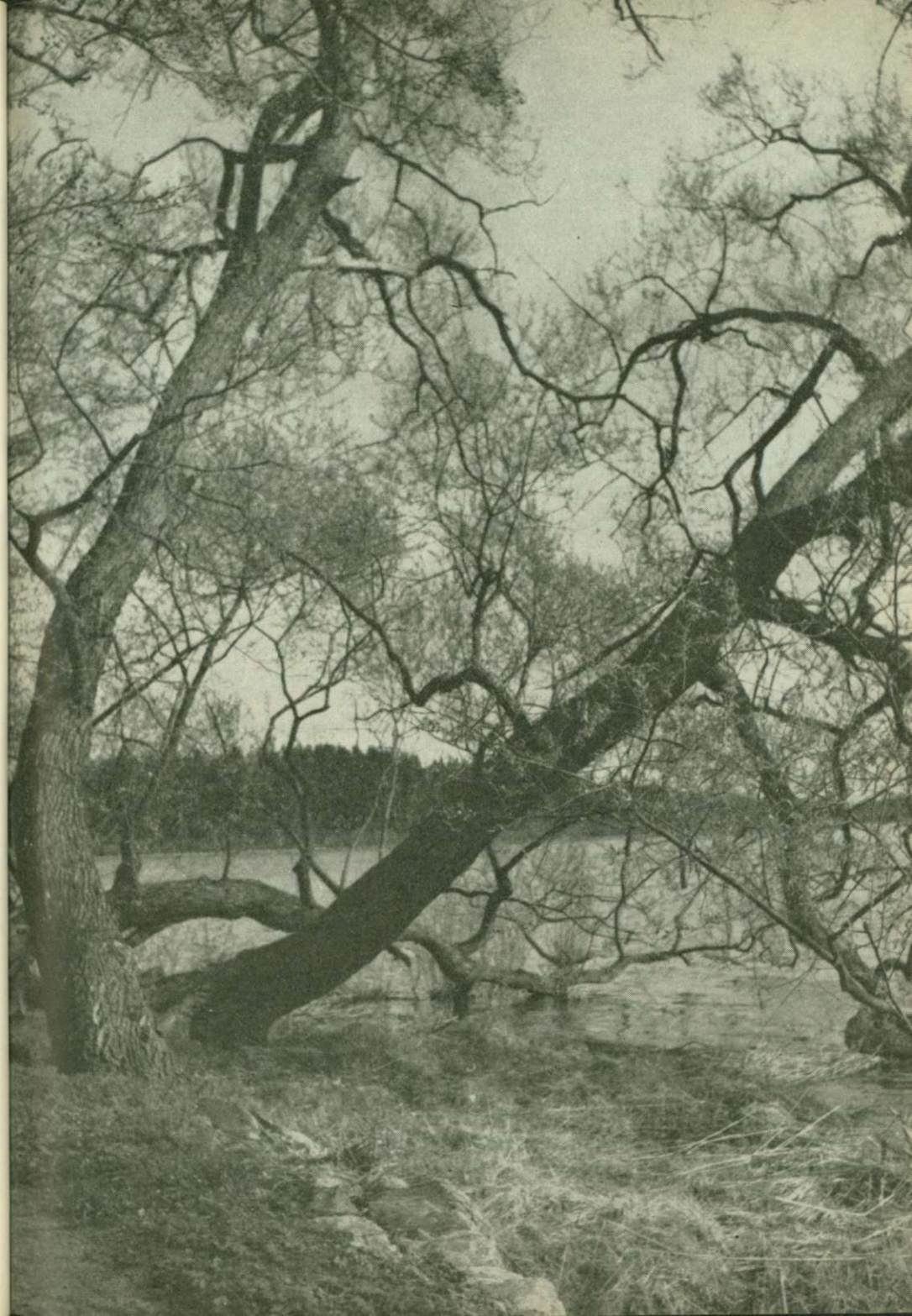
Sigtuna blev biskopssäte på 1060-talet, Svealands första, men hednatemplet i Gamla Uppsala förstördes och då flyttades biskopssätet dit på 1130-talet. Så stor var emellertid Sigtunas kyrkliga betydelse att påven 1215 befallde att ärkebiskopssätet skulle förläggas dit. Ändå valdes Uppsala istället, det nuvarande Uppsala.

Men storhetstiden blev kort för Sigtuna, ett par hundra år. Staden härjades först 1187 av en hednisk flotta från andra sidan Östersjön, antagligen karelska sjörövare. Ungefär samtidigt grundlades Stockholm. Ännu i slutet av 1200-talet var Sigtuna betydande, men Stockholm hade ett bättre läge, det var ingen mening för köpmännen att segla långt in i

Sigtuna var Svealands första biskopssäte. Ännu vittnar praktfulla kyrkoruiner om stadens betydelse. Kvar står ännu i bruk den vackert tegelornierade Maria-kyrkan.

Ett galleri av pilar växer längs stranden, som bildar en naturlig gräns mellan stadens idyll och Mälarens vatten.

Mälaren när Stockholm låg så lämpligt till. Sigtuna sjönk tillbaka till idyllens stillsamma pulslag.

Det är där vi är idag. Vi har svårt att förstå vilken betydelse denna lugna vrå med stadsrättigheter har haft. Men vi kan känna trivseln som strömmar ut från den, och det är obetingat den ort man skulle vilja bo i. Miljön, den omgivande naturen och livsrytmen ger sådan spontan lockelse. Kanske kan det bli alltför lugnt, därom vet vi intet.

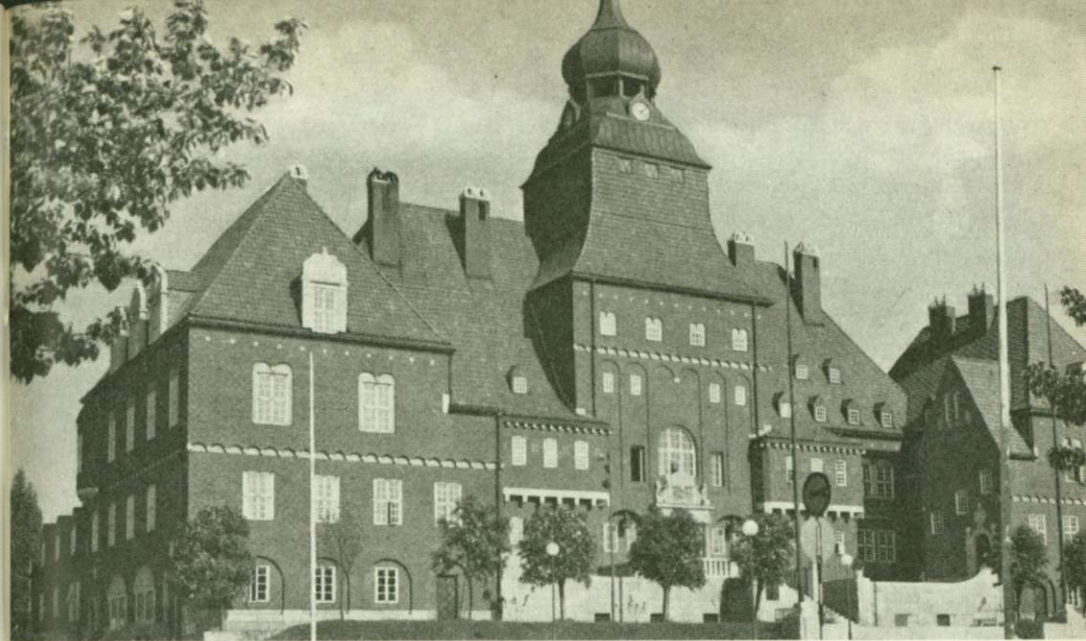
Men nu är emellertid Sigtuna ändå inte enbart en slumrande idyll. Det har blivit ett andligt och pedagogiskt centrum av märkliga mått. Det är en tillflyktsort för vila och rekreation, för studier och andlig samling. Nathan Söderblom grundade Sigtunastiftelsen och Manfred Björkquist fullföljde hans initiativ. De har skapat ett humanistiskt läroverk med internat, en folkhögskola och ett gästhem, kapell och bibliotek. I staden finns också ett internatläroverk för pojkar, Sigtunaskolan, och den allra nyaste bildningsinstitutionen är Kommunsolan, ägd av Landskommunernas förbund.

Det är märkligt att iakttä att den nya bebyggelsen — antingen det nu gäller skolanläggningarna eller bostadshus — inte alls stör den ursprungliga delen, den väl bevarade miljön. Nybyggnaden har koncentrerats till stadsdelen bortom åsen från Märsta sett.

Rimligtvis borde Nathan Söderblom ha fått idén till att uppföra sin stiftelse just här på platsen för en förgången religiös storhetstid. Nu står S:t Lars, S:t Per och S:t Olof och andra ruiner efter kyrkor likt särpräglade minnen om tid som varit.

Men Sigtuna har alltså en storhetstid. Bilturister i en ständigt stegrad ström söker sig till dess smala gator och trafikköerna matas vårsöndagar och sommartid långsamt fram till parkeringsplatserna. Vårdshus och serveringar har högsäsong.

Det lilla berömda rådhuset från sjuttonhundratalet tycks förundrat betrakta bilarna som väller in i staden. Sigtuna har blivit turistort och sevärdhet av första rang och kräver i högsta grad en pietetsfullt arbetande, initiativrik hembygdsförening.

Östersunds rådhus, ritat av arkitekt F. B. Wallberg.

Stadens historia

Staden har också sin historia, ofta försummad. Mer och mer börjar man förstå vad den betyder både för forskning och nutidsliv. Det är därför glädjande att stadsmuseer och därtill knutna arkiv blir allt vanligare.

Det senaste tillskottet är Östersunds stadsmuseum, vars primus motor är f. borgmästaren Iwan Wikström, en eldsjäl och därtill en mycket kunig man.

Museet som är inrymt i gamla biblioteket (ritat av rådhusets skapare F. B. Wallberg) och vars huvudman är Föreningen Gamla Östersund, invigdes den 18/6 1959. Det vill ge en lättfattlig bild av stadens utveckling från 1786 till idag.

Initiativtagaren, borgmästare Wikström, höll invigningstalet, av vilket vi citerar några meningar:

Det har sagts oss, att Stadsmuseet i Östersund är ett av de allra första fristående stadsmuseerna i vårt land. Planer på inrättande av sådana

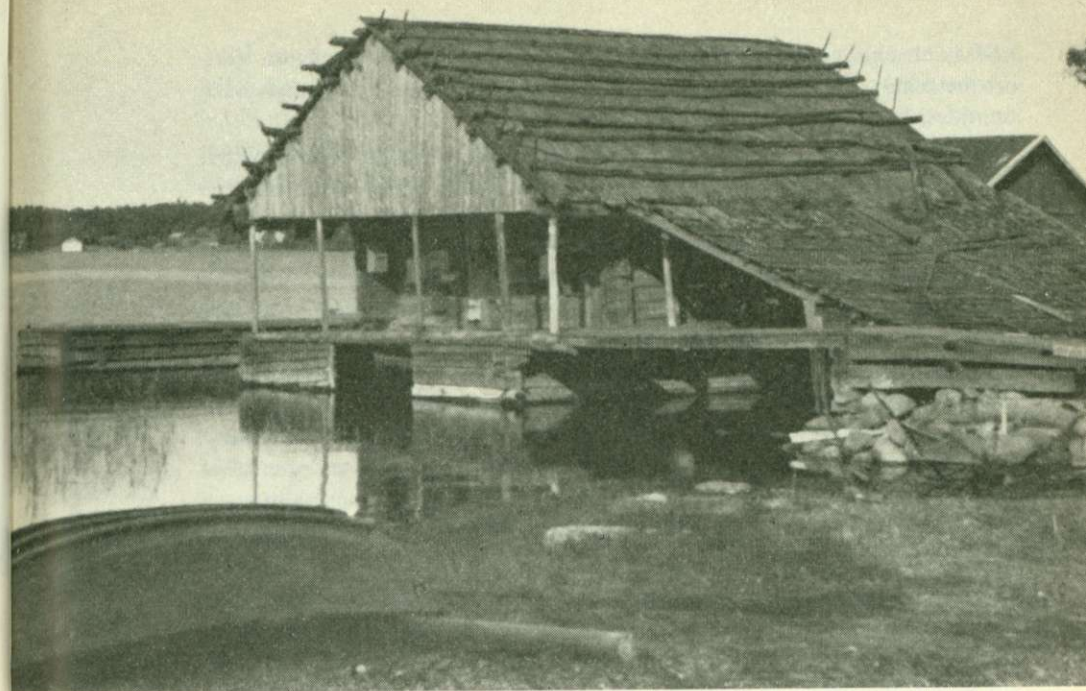
museer lär emellertid dryftas även i andra städer. Härigenom bryts visserligen den riktlinje för museiverksamheten, som på tungt vägande skäl finner angeläget att sammanföra museistoffet till central- och provinsmuseer. Planerna på fristående stadsmuseer torde emellertid knappast stå att hejda, när städerna vaknat upp. Ett avgörande skäl är sannolikt att i provinsmuseerna, som mestadels avspeglar allmogekulturen, f. n. icke kan beredas utrymme för städernas museala föremål.

Vid invigningen av Jämtlands läns museum 1930 gjorde dåvarande riksantikvarien Sigurd Curman ett uppmärksammat programuttalande, som framhöll angelägenheten av att de centrala museerna visade generositet mot provinsmuseerna ifråga om deposition av föremål i dessa museer, detta även när det gällde s. k. dyrgripar. Motsvarande torde böra gälla även gentemot välhållna lokala museer i brandsäkra byggnader.

Östersunds utvecklingshistoria är såtillvida särpräglad som staden genom ett Kungl. dekret anlades på ett skogs- och myrmarksområde, där det fanns endast en gård, belägen på nuvarande Residenstomten. När Kronan 1785 inköpte denna gård, i köpehandlingen kallad torpet Östersund, samt Odensalahemmanet nr 6 med dess förfallna åbyggnader, var denna s. k. donationsjord obebodd. Stadens alla invånare blev alltså "inflyttingar", tills den första infödingen kom till världen 1789.

De första invånarna måste börja med kalhuggning, dikning och stubb-brytning på sina tilldelade tomter och timra hus för sig och boskapen. Det är inte fritt från att man i de från slutet av 1700-talet och några decennier därefter förda protokollen tycker sig kunna skymta något av fliten, mödan och den sega tågan hos Isak och Inger i Hamsuns "Markens gröde". Men också förnöjsamhet och framgång.

Vårt lilla museum ger nu en avspeglning av denna långa nybyggartid och dess anspråkslöshet i de yttre levnadsvillkoren, men också glimtar av framåtskridande.

Sjöbod tillhörande landskapets hemman "Norrgård" på Nåtö.

Nytt åländskt naturreservat

av Valter Danielsson

Nåtö skärgård, ca 6–7 km söder om Mariehamn, har på grund av sin växtrikedom alltid varit ett kärt mål för alla med botaniska intressen, men även den vanliga söndagsseglaren har gärna stannat i någon av de många lugna och lummiga vikarna och sunden för att i en ostörd natur få njuta av en ren, sol- och saltmättad luft.

För botanisterna har Nåtö-arkipelagen varit ett paradiset och är det fortfarande. I detta sammanhang skall jag inte alls försöka framhålla de botaniska värdena ur vetenskaplig synpunkt. Så mycket bör dock fram-

hållas, att enligt expertis från både öst och väst är området såsom växtort betraktat utan tvivel ett av de förnämsta för det mellannordiska området.

Förutom den förekommande artrikedomen har området såsom helhet betraktat ett sällsynt naturskönhetsvärde. Det är de skarpa kontrasternas landskap, en provkarta av det mellannordiska landskapet sammanträngt på ett lilleputtområde. Men det är väl just därför som detta skärgårdsområde kommer besökaren så intensivt till mötes. Jag tror inte att någon som färdas igenom området, om det sedan är på land eller på sjön, kan undgå att fångas av de ljusa, leende och blomsterprunkande lundarna eller av de röda, blankslipade granitklipporna, som med svepande mjuka linjer löper ut i havet och in bland lundmarkernas frodiga grönska. Man frapperas också av de näpna näckrosdammarna mellan höllarna i havsstrandens omedelbara närhet eller måste stanna och betrakta sin egen litenhet inför anblicken av ett stormupprört hav. Och vidare fångas man av det rika fågellivet, detta särskilt på våren och försommaren, då flyttfågeln återvänder till sina boplatser.

Nåtö skärgård är geografiskt och administrativt uppdelad på tre stycken hemman. Hemmanet nr 3 benämnt "Norrgård" är den största av de tre gårdarna, och dess totalareal är omkring 90 ha.

I mer än 200 år har gården gått i arv inom samma släkt. Dessa hädangångna har varit oskiljaktigt bundna vid sin jord och skött densamma efter mycket starkt hävdbundna former. Sålunda har den odlade jorden i ringa grad utökats ända fram till de sista innehavarna. Man ser ännu i dag tydliga spår av huru ängarna och lövträden har utnyttjats för bete och foder åt djuren. Tack vare denna konservativa hävd ända långt in på 1900-talet kan vi, dagens materialistiska sputnikmänniskor, få glädjas åt att röra oss i en för vår tid och våra förhållanden s. k. orörd natur, eller kanske rättare sagt, bland resterna av det som en gång varit våra förfäders odlingar. Ty utnyttjandet av trädens löv och ängarnas gräs till foder åt djuren bedrivs så intensivt och med iakttagande av en noggrann ordning i hävdandet, att detta med full rätt bör kunna betraktas såsom ett slag av den tidens odlingar.

Våra föregångares bruksmetoder och levnadsvanor tillsammans med naturens egna förutsättningar har skapat fram den naturtyp som vi kallar hagmark och löväng. Dessa marktyper kan inte förbli bestående utan att den gamla hävden, åtminstone till en viss utsträckning, bibehålls. Därför föreligger i detta nu en stor fara för att denna för oss så åtråvärda landskapstyp genom rationaliseringsraseriet helt kommer att försvinna. Kommer så att ske, har vi förlorat ett natur- och kulturvärde, som vi aldrig kan få tillbaka.

Då innehavarna av Norrgård på Nåtö senaste sommar allvarligt började tänka på att sälja gården, framlade undertecknad till sterbhusmedlemmarna ett förslag: att Ålands Landskapsstyrelse skulle erbjudas att inköpa gården för att i största möjliga utsträckning utnyttja området som naturreservat. Sterbhusets delägare var enhälligt för förslaget.

Erbjudandet om landskapets förhandsrätt till inköp jämte önskat försäljningspris inlämnades till landskapsstyrelsen i sistlidna september. Sedan landskapsstyrelsen sålunda ställts inför ett ofrånkomligt avgörande, gjordes en syneförrättning på gården, vidare införskaffades utlåtanden och utredningar från olika experter och institutioner om gårdens värde och lämplighet för ovan anförda ändamål. Då all utredning utfallit positivt, beslöt landskapsstyrelsen enhälligt att hos Ålands Landsting anhålla om medel för inlösen av sagda hemman. Med mer än 3/4-dels majoritet gav landstinget sitt bifall till det begärda anslaget.

I december upprättades och underskrevs köpebrevet, och därmed hade landskapet förvärvat sig ett skärgårdsområde, som redan nu är en stor tillgång för utövande av naturvård och naturvetenskap samt för människor överhuvudtaget. För att denna landskapstyp skall kunna bibehållas gäller det nu att från början inrikta skötseln av marker och vatten på ett rätt sätt. För min personliga del skulle jag gärna se, att detta naturreservat skulle kunna få utgöra en liten detalj till praktisk samverkan för nordiskt samarbete i natur- och hembygdsvård.

Nordhalländsk hembygdsvård

av Stig Tornehed

De fjorton nordligaste socknarna i Halland utgör Nordhallands Hembygdsförenings verksamhetsområde. När föreningen bildades 1917, blev den en av de första sammanslutningarna i Västsverige med modern hembygdsvård på sitt program.

Förarbetet hade gjorts inom Nordhallands studiecirklar och inom dessa sysslade man i första hand med studiefärder, föreläsningar och diskussioner, men det förekom också praktisk hembygdsvård. En del av det material, som samlades inom studiecirkarna, presenterades 1916 i en liten publikation, *Vår Bygd*. Denna var nog närmast tänkt som en engångsföreteelse, men den blev under några år ett språkrör för den nybildade hembygdsföreningen och har sedan övergått till att bli årsskrift för Hallands hembygdsförbund.

Hembygdsföreningen bildades med syfte "att på hembygdsvårdens olika områden verka för räddande och pånyttfödande av bygdens nedärvda kultur- och naturvärden". Genom framsynta initiativtagare, till vilka räknas Elof Lindälv, Gunnar Ahlberg, Allan Berglund och Birger Johanson, fick verksamheten en modern utformning och den kom också att tjäna som föredöme för liknande sammanslutningar på andra håll i landet. Rent idémässigt kan man säga, att de linjer som 1917 drogs upp för hembygdsarbetet i norra Halland alltjämt är lika aktuella och att vi, som nu står i ledningen, bara har att arbeta vidare efter dem.

Vid tiden för föreningens bildande dominerade de museala intressena och varje hembygdsförening med självaktning strävade efter att få ett eget hembygdsmuseum. Nordhallänningarna ansåg dock, att man kunde göra en god insats för natur- och hembygdsvård samt spridande av kunskap om den egna bygden på ett annat sätt. Föremålsinsamling blev inte det primära. Verksamheten koncentrerades istället på ett hembygdsarkiv med folkminnesuppteckningar, personhistoriska uppgifter, fotografier, ritningar, anteckningar om ur naturskyddssynpunkt anmärkningsvärda föremål och formationer m. m. Det blev kort sagt en verksamhetsform liknande den av Samfundet för Hembygdsvård presenterade sockenboken.

"Sockenvandringar" med studium av bygdens natur och kulturminnen har blivit en populär giv, som årligen samlar många deltagare. Ett av de nordhalländska hembygdsgillena har tagit hand om denna stenstuga i Olmevalla, som besöktes en tidig vårdag.

Vi strävar inom nordhalländsk hembygdsvård efter att slå vakt om bygdens natur- och kulturminnen och att utforma verksamheten både med tanke på det förgångna, nuet och framtiden.

Redan under föreningens första år ägnades byggnadskulturen uppmärksamhet. Förste ordföranden, arkitekten Allan Berglund, förestod en byggnadsbyrå inom föreningen. Denna gav råd och anvisningar för nybyggnader och renoveringar. Tidigt väcktes också tanken på att bevara några goda och representativa exponenter av äldre nordhalländsk byggnadskultur. Redan 1924 förvärvades den älderdomliga Kalvhultsstugan från Förlanda socken. Denna flyttades till Kungsbacka och dit har även förts en verkstadsbyggnad, som blivit ett specialmuseum för det traditionsrika mö-

*Gammelgårdens
dörr slås upp
för de unga och
här kan de
under exempel-
vis en lektions-
timma uppleva
en ålderdomlig
och fantasi-
eggande miljö.*

belsnickeriet i Lindome och för nordhalländskt liesmide. Med Knaparydsstugan i Onsala har man velat visa hur den enkle sjömannen bodde i denna sjöfararebygd under förra århundradet. Här är föreningen också med om att förvalta en lägenhet i den forna sjökaptensgården Apelröd. Minas stenstuga i Olmevalla utgör ett exempel på västsvensk småstugebebyggelse. Byggnadsbeståndet omfattar vidare en skvaltkvarn och en jordbasta. En av de största dagsaktuella frågorna gäller att bevara förlandabyn Äskhult med dess fyra gårdar, i en klunga kring bytorget, som ett kultur- och naturreservat. Tre av gårdarna ägs av stiftsnämnden i Göteborg och genom dess positiva intresse finns det nu goda utsikter för att man skall lyckas. Byggnaderna kan med fördel användas för kurser och sammankomster av olika slag. Inte minst finns här goda förutsättningar för exkursioner. Det gamla kulturlandskapet med rik förekomst av lövvegetation skall bevaras och de forna lövängarna restaureras. Hembygdsföreningens medlemmar kommer bland annat att kallas till Äskhult för att delta i slätter och därmed väl också i slättergillen. Vi är dock

*Tre flickor till-
hörande en ung-
domsförening
prövar hur det
är att handskas
med husgeråd
från mormors
mormors tid.*

medvetna om det ansvar som åvilar en hembygdsförening, när det gäller gamla byggnaders framtida underhåll och detta gör att det nog aldrig torde bli aktuellt med något kulturhistoriskt Skansen i norra Halland. En byggnad kan med fördel bevaras i form av en modell och en värdefull sådan av en 1700-tals gård i Släp överlämnades vid senaste årsmötet till föreningens samlingar. Det är angeläget att man inte belastar de redan befintliga byggnaderna med för mycket föremål utan att det i dessa blir plats för sammankomster för både föreningens och andra organisationers medlemmar.

Även om det i början inte fanns några planer på att åstadkomma en föremålssamling så har dock föreningen med åren fått ta hand om drygt 3.000 fornminnen och kulturföremål från bygden. En hel del av dessa har placerats i byggnaderna och andra magasineras i avvaktan på ett häradsmuseum i Kungsbacka. I planerna för detta ingår en pedagogiskt ordnad förhistorisk avdelning, som i första hand kan stå till skolornas tjänst. Vi hoppas vidare kunna ordna en avdelning med minnen, som an-

Särdragen inom bygden bör man i första hand ägna uppmärksamhet. Det traditionsrika möbelsnickeriet i norra Halland har fått sitt eget museum genom en gammal, autentiskt inredd snickareverkstad.

knyter till onsaladottern Beda Hallberg och till Första Majblomman, som tillkom på hennes initiativ.

I hembygdsarkivet ingår en rikhaltig samling fotografier, som med hjälp av ledkort ordnas sockenvis. Kontinuerligt fotograferas byggnader och miljöer som är dömda att försvinna eller avsevärt förändras. Således försiggår bl. a. en systematisk inventering med kamerans hjälp av bebyggelse i Kungsbacka stad. I samarbete med stadens fotoklubb har anordnats fototävlingar, varigenom arkivet tillförts värdefulla bidrag. En kollektion av dessa har varit utlånad för en turné genom USA. Föreningen strävar vidare efter att genom inköp och gåvor få en konstsamling med tonvikt på de nordhalländska konstnärernas produktion.

Det personhistoriska arkivet innehåller porträtt, autografer och levnadsteckningar omfattande cirka 2.000 nordhallänningar. Äldre handlingar av

olika slag har också tillvaratagits. Genom journalistinslaget i föreningens styrelse har man fått en specialsamling, som bland annat skildrar den svenska pressens utveckling sedan 1700-talet. I hembygdsbiblioteket finns drygt 800 registrerade band.

Arkivet innehåller ett 100-tal uppteckningar av nordhalländsk folk-musik. Inom föreningen verkar sedan ett par år ett spelmanslag bestående av ett 15-tal fiolspelmän.

En sektion inom hembygdsföreningen sysslar sedan 1952 med bandspelning och därmed har grunden lagts för ett nordhalländskt ljudarkiv. Om banden skulle spelas upp non stop, torde det bli fråga om en historia på mellan tre à fyra dygn. Arbetet har bedrivits efter ett par linjer, dels försöker vi åt eftervärlden bevara de gamlas minnen och dels bevaka vad som händer i vår egen tid antingen det exempelvis gäller en kyrkoherdeinstallation, en auktion eller ett jubileum. För att ge kunskap i bandspelningsteknik och visa på de möjligheter som finns inom detta område av hembygdsarbetet har anordnats en kurs med ett 15-tal deltagare fördelade på olika socknar. Deltagarna kommer i fortsättningen att engageras som inspelningsledare och tekniker. Även om hembygdsföreningen haft sin upprinnelse inom studiecirkeln har det dröjt till de allra senaste åren innan denna studieform kommit in i verksamheten. Utöver bandspelning har förekommit sång- och naturstudier jämte föreläsningar och exkursioner. Det är ofta först genom målmedvetna studier som man kan nå resultat inom hembygdsarbetet.

Det förefaller som om natur- och landskapsvård i allt större utsträckning blir huvuduppgifter inom den moderna hembygdsvården. Norra Halland i storstaden Göteborgs grannskap är i många avseenden en starkt utsatt provins, när det gäller ingrepp i natur och landskap. För att i större utsträckning än tidigare ägna dessa frågor uppmärksamhet till-sattes 1957 en naturvårdssektion. Utöver att ta sällning till akuta natur-skyddsfrågor och samarbeta med andra naturskyddande organ har sek-tionen till uppgift att stimulera naturstudier och bedriva upplysningsverk-samhet. Tillsammans med lektor Lorentz Bolin i Samfundet för Hem-bygdsvård har bl. a. upprättats en plan för grönområden inom Kungs-backa stad.

För att åstadkomma ett bredare underlag för verksamheten och inte minst för en förbättrad medlemsvård har föreningen under de senaste åren gått in för att sammanföra sina medlemmar sockenvis till under-avdelningar i form av hembygdsgillen. Inom dessa har många friska ini-tiativ tagits till gagn för hembygdsarbetet i norra Halland. Populära ar-rangemang har blivit de s. k. sockenvandringarna. Under några söndags-timmar vandrar man och ser sig om i exempelvis en by eller ett natur-

Bandspelaren är ett värdefullt hjälpmedel inom modernt hembygdsarbete. Här intervjuar en av hembygdsföreningens veteraner, överlärare Elof Lindålv, fröken Elisabeth Peterson, som blev hedersdoktor för sin uppteckning av det gamla valldamålet.

parti, dricker kaffe i det gröna och trivs med denna form av samvaro. Från tidig vår till sena hösten förekommer sådana vandringar. En av föreningens medlemmar skildrar dem med filmkamerans hjälp och på så sätt får man trevliga inslag för vinterns hembygdsaftnar. För att variera de senare har ett av gillena börjat anordna sammankomster i fotogenlampornas sken och det har blivit en fascinerande stämning särskilt om någon berättat om förhållanden i gångna tider. I brist på museum har föreningens intendent tagit med sig ett urval föremål på turné i bygderna och presenterat "Museum i kappsäck". I syfte att sprida kunskap om den egna bygden förekommer Känn Din bygd-serier med föreläsningar, film och studiebesök. Midsommarfirande på gamla traditionsrika lekplatser har återupptagits. Man samlas till oppsittarkvällar före jul, då en hel del trevliga föremål tillverkas och julljusen stöps och sedan blir det julagillen, då gammal och ung deltar i lekar och upptåg. Ett av gillena har speciellt ägnat sig åt de allra yngsta genom att inbjuda till lekaftnar. De gamla på ålderdomshemmen blir också ihågkomna och man kan nog

säga att det finns en allmän strävan efter att skapa trivsel och trevnad i den egna bygden och det kan man många gånger åstadkomma med enkla medel.

Genom att årligen bevilja anslag till hembygdsföreningens verksamhet deklarerar kommunerna sin uppslutning till hembygdsarbetet. Kanske kom detta klarast till uttryck i Onsala 1931, då hembygdsföreningen tillerkändes ett anslag på 26 kr, "vilken summa erlades privat av kommunalfullmäktiges ledamöter".

När man på det här sättet försöker summera ner vad som hänt och vad som händer inom nordhalländsk hembygdsvård, ligger det nära till att det skall bli en alltför ljus bild. Men denna förening har liksom många andra organisationer haft sina både goda och dåliga år. Med somliga uppgifter lyckas man bättre och med andra sämre, men det förekommer alltid en lust att pröva nya vägar och se till att inte verksamheten stelnar och blir lika dammig och instängd som många av våra hembygdsgräddor tyvärr blivit. I det långa loppet försöker vi skapa känsla och respekt för bygdens egenart och för dess natur- och kulturvärden, att få bygdens folk, både infödda och inflyttade, att uppleva hemkänsla och samhörighet.

Skär vid skär vid skär —

av Valdemar Nyman

Skär vid skär vid skär. Småsmå, bara små och större och stora och riktiga huvudlandet, fasta Åland. Och fjärdar, vikar, gatt och glo, sund och fladar. Så splittrat, så genomskuret är landet att var man står finns något vatten som leder ut till havs.

Och ut och in svirrar grisslor och tordmular, svärter och ådfågel. Måsarna går som vita leghornshöns långt upp på land och havsörnen fixerar med kallgul blick från låg höjd sitt rike.

Röda hällar, skära hällar, orangefärgade hällar. Och så, violetta stup och lavgrå flackor som blånar bort i långa bergåsar. Vattnet är grönt. Skumbräm och ölbruna tångbankar på strandklappern, där fibblor, fackelros och strandaster flaggar. Åländska flaggan, nästan. Högre upp i sandbukten vajar blågrön strandråg med saltört och glasört inunder, och i sältingsmaren vadar rödbenta strandskator bland slätterblomma och kustarun. Moln av olivgrå havtorn mjukar upp strandlinjen och sex sorters nyponrosor speglar sig i saltvattnet på de yttersta uddarna.

Fyrtorn, båkar, vitkalkade segelmärken, remmare, klockbojar. Nöjesseglare och fiskarens stadiga motorbåtar, laxtrålar och kustbevakare, rökar av lastångare på nordgående och sydgående och Stockholmsbåtar och färjor på tvärs.

Bryggor, grå skepphus, notgistor. Och så en lång röd eller grön eller vit mangård med stora fönster och granna farstukvistar. Och midsommarstången mitt i by med fäktargubbe, vimpel, segelbåtar och vassröskronor, och en spegelbit i vimpelns ryggfäste som glimmar som havets stjärna, *Stella maris* —

Detta ytterst i havsbandet.

Har man tur vid landstigningen förlorar man sig genast i en lövängs förtrollning. Knöliga askar och ekar samsas med ännu knöligare, hamlade björkar; vildapel, getapel, hägg och oxelrönn böjer sig mot cypresslikt toppiga enar. Idegran kan man också stöta på, om lyckan är med. Och blomstermattan inunder — att nånting sånt ännu finns på jorden! Man skulle vara mattvävare från Bagdad eller medeltida klosterbrodöser för att kunna ge en bild i smaragd med guldstänk, purpur och aquamarin, topas och vanligt bondskärt av prakten vår och försommar. Tar vi till för mycket? Inte. Naturen tar värre till. Överflödet av vivor och orchidéer, violer, mandelblom och jungfrulin är berusande. Tibasten är Mose

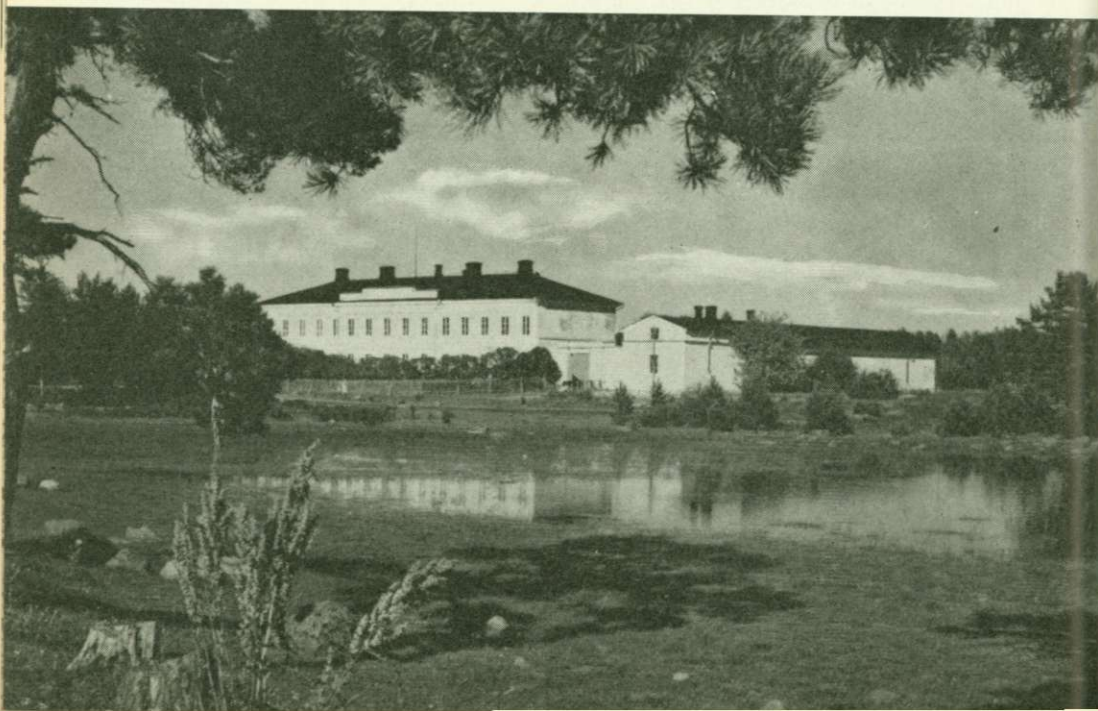
brinnande buske och vita skogsliljan Arons blommande stav. Helgonlika olvon håller händerna skyddande över guckuskons syndfullt sköna mysterium. Drivorna av ramslök är änglars brudbäddar, om de står ut med lukten.

Här är ett eldorado för botaniker, entomologer, ornitologer och några lärda till — tänk på mossor, svampar, snäckor! Dem lämnar vi alltså här, medan vi ger oss av inåt huvudlandet.

Och här? Inte alls skärgård. Rena rama bondlandet. Ormande vägar med knatter och brus av motorcyklar och bilar i ett, ett, vägar genom vildmark och odlingsbygd, barrskog och lövlundar, under bergknutor och längs nakna höjdsträckningar, runt träskpölar, jäsande av växtlighet och vikbottnar med änder och svanar i vassruggarna, in i by och ut ur by, var den ena börjar och den andra slutar går inte att avgöra, buktande och flacka och snedliggande fält, somliga magra och andra ångande bördiga med vete och ryps och sockerbetor, gurkodlingar och lökhektarer. Och fruktträdgårdar.

Äkta granrisbandade gårdsgårdar, men också taggtråd och sneda slator, vingbrutna kvarnar och gamla rior. Och så bondgårdarna på sin bykulle, långa fina faluröda hus med goda proportioner, men också nya,

Tullhuset från posttrotetiden vid Storby på Eckerö.

Mariehamns stadshus, säte för Ålands självstyrelse — Landstinget och Landskapsstyrelsen.

stadsmässiga hus med pelare och balkonger och underliga fönstersammansättningar. Här och var en funkisskola och en andelshandel som är än mer avancerade och är byns stolthet.

Bebyggelsen är vitt kringsspridd och sällan möter man samlade byklungor. Och skall man vara riktigt ärlig, är det inte precis söndagsstädat överallt.

Men det kan vi ju överse med för den pittoreska blandningen av kvardröjt sjuttonhundratal och nutidseffektivitet. Det sistnämnda visar sig inte minst i det motoriserade jordbruket med traktorer på varje åkerlapp. Och så i de långa broarna, Marsundsbron från Eckerö, Färjsundsbron mellan Finström och Saltvik, och Prästöbron vid Bomarsund. Men någon industri att tala om har Åland ännu inte fått.

Vi lämnar ekonomer och agronomer och socionomer att grubbla över huru de tjugotvå tusen kropparna och själarna klarar existensen här, då inklusive en hel stad, Mariehamn med sina fem tusen invånare. Vi kan ge tips: folkets idoghet, det goda klimatet, den bördiga, kalkhaltiga jorden, och sjöfarten.

I stället skall vi ge också arkeologer och historiker en stödjande hand. Var vi än färdas gör sig forntiden påmind. Vi finner ett flertal stenåldersboplatser, bronsålderskummel, vikingatidsgravar i tiotusenden, skeppsättningar, fornborgar. Vi har Kastelholms stora trettonhundratalsborg

där Sveriges historia trumpetat och smällt med krut. Vi har Bomarsunds vidsträckta ryska fästningsanläggning, en vacker skapelse som tyvärr förstördes vid Krimkriget alltför grundligt. Nu är där campingläger. Sic transit —!

Och så de urgamla kyrkorna, flera av dem från tolvhundratalet och ännu längre bakåt i tiden. De kommer tätt på varandra, hela nio på huvudön, och de är avgjort märkliga, originella och flerstädes ännu skönt smyckade med medeltidskonst i blommande rankor och överjordiska helgonrader. Gotländska madonnor ler så blida under vita valv sida vid sida med lybska nyttohelgon. Svenskar skall här möta både Sigfrid, Erik och Birgitta.

Eljest är landet helge Olavs. Han skall ha kristnat öarna i början av tusentalet, fastän vi nog var kristna förut, för här är "det baltiska havets öar", de gamles Birka, som nog inte var bara en ort utan ett större handelsdistrikt, för utvinnande av säloljor, pälsverk och slavar. St. Olof får i alla fall stå som gallionsbild i kyrkans skepp här, som han också intagit sin tron i Ålands medeltida landssigill. Flera kyrkor är helgade åt honom, bland dem Lemböte lilla ödekyrka uppe i bergen bland tallar och gråsten, där en hamnplats fanns vid den urgamla farleden från Danmark.

Åland var av ålder ett småkonungarrike med relativ självständighet. Det är lika i dag som är. Kungligheten är bara osynlig i ålänningens högst individualistiska lilla själ. Med en vittgående självstyrelse med egen lagstiftande församling och egen flagga — svenskt blågul, med ett lite obstinat, glatt rött kors inne i det gula — är Åland medvetet om sin egenart och kan inte sticka under stol med det som ändå syns. Skär vid skär kan verka lite småttigt — men här är också rikedom på skönhet, minnen, uppgifter, livsglädje.

Stadsskogen i Uppsala

Upplandskretsen av Samfundet för Hembygdsvård driver fortfarande sin linje att bevaka viktiga natur- och kulturintressen genom att väcka och upplysa den allmänna opinionen. Ett par gånger har man gjort framstötter när det gäller det viktiga fritidsområdet Stadsskogen, och den 20 januari hade man samlat till stort möte, där deltagarna trängdes i Upplands nations högtidssal. Kretsen hade också fått med flera medarrangörer: Skid- och Friluftsförbundet i Uppsala, Upplands Biologiska förening, Uppsala läns naturvårdsförbund, S:t Göranskommittén (samarbetsorgan för Uppsala samtliga scoutorganisationer).

Mötet öppnades av kretsens ordförande Olof Joachimsson, och diskussionen leddes sedan av stadsfullmäktiges ordförande Blenda Ljungberg. Inledare var stadsarkitekt P. O. Lefvert och författaren Jan Fridegård.

Stadsarkitekt Lefvert redogjorde först för de skäl som planerna haft när de föreslog bilvägen genom skogen. Han anförde vidare att man har gott hopp om att minska trafiken på den ömtåliga Skogsbergsvägen genom särskilda åtgärder. Den situation som nu har uppstått beror till stor del på att Västra Eriksberg från början inte var planerat att bli så stort. Någon väg över Rosendal trodde han emellertid inte på: ingen kan övertyga mig om att en bilist från Västra Eriksberg tar den vägen för att undvika trängseln vid Nybron.

Författaren Jan Fridegård var som man kunde vänta sig mera naturlyrisk i sin betraktelse av problemet. Han vägrade lägga sådana bedömningsgrunder på Stadsskogen, som stadsarkitekten gjort. Det finns många av oss Uppsalabor som vill bevara något av det gamla här i staden. Han ville betrakta sig som representant för de människor som känner mera för stämningvärden än för en aldrig så bra väg. Har man börjat nagga skogen tar man kanske nästa gång en bit till: har lusen fått fäste i pälsen håller den sig nog kvar, citerade han Moa Martinson.

Jan Fridegård trodde bestämt att trafiken klarar sig utan vägen genom Stadsskogen. Hur litet lycka men hur stor oro medför inte jätet. Med detta hemiska perspektiv som Stadsskogsvägen innebär river smattrande motorljud sönder stämningen i skogen, tallar och knallar inne bland hyreshus räcker inte till för att ge människorna den avkoppling och ro som en promenad i en större skog ger: fågelsång och vindsus måste finnas inom räckhåll även i en modern stad. Uppsala stad med sina traditioner bör ha råd att behålla skogen orörd. Med all respekt för sakkunskapen bad han den att i sin tur visa respekt för skönhetsvärdena.

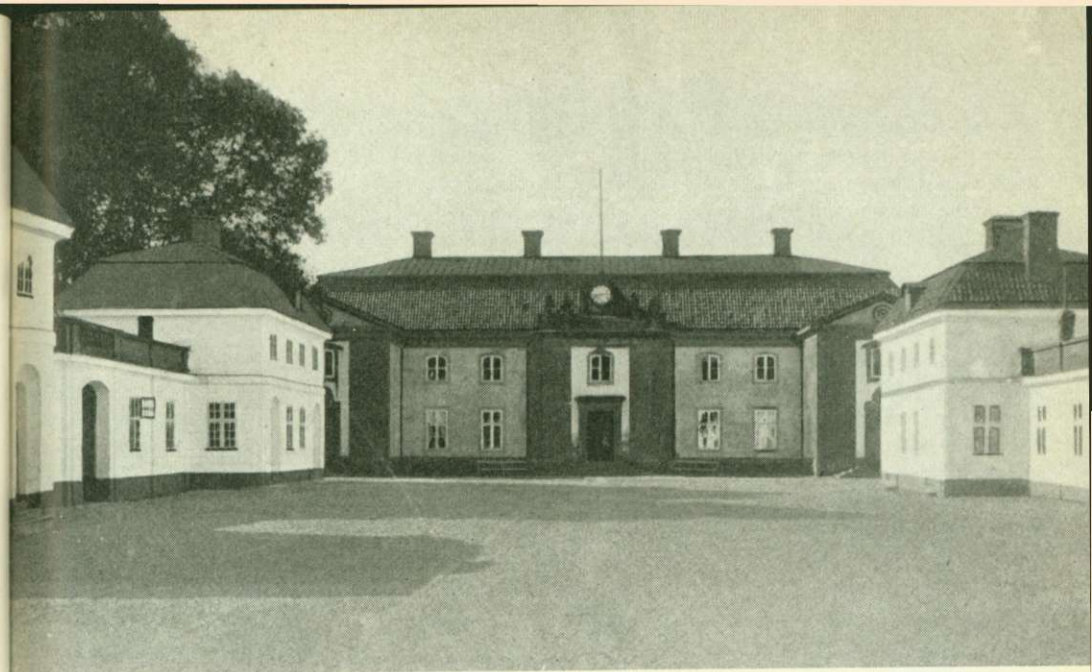
Upplands nations högtidssal var fullsatt när Samfundets Upplandskrets hade sitt opinionsmöte angående Stadsskogen.

Diskussionen blev mycket livlig, och man märkte att det fanns en stark opinion i Uppsala för att bevara det värdefulla grönområdet. Myndigheterna torde nu betänka sig mer än en gång, innan en modern bilväg dras fram genom området.

Samfundets riksstämma

Samfundet för Hembygdsvård avhåller ordinarie riksstämma den 8 maj 1960 kl. 16.00 på Byggnadsföreningen, Norrlandsgatan 11. Stadseenliga ärenden.

Förtroenderådet sammanträder samma dag och på samma plats kl. 14.00.

Övedskloster i Skåne, ett av landets märkligaste fideikommiss både med avseende på byggnader och parkanläggningar.

Rädda fideikommissens natur- och kulturvärden

Den länge bebådade utredningen angående fideikommissens avveckling har nu framlagt sitt betänkande (ordf. borgmästare B. G. Widegren, sekr. hovrättsassessor S. R. B. Mollstedt). Som experter har deltagit bl. a. greve T. G. A. von Seth och förste antikvarien G. B. Berthelson.

Någon recension av utredningen kan ej här göras, endast en kort sammanfattning.

Fideikommissen i Sverige har till det övervägande antalet tillkommit under 1700-talet, särskilt dess senare del.

Antalet ännu bestående fideikommiss, om vilka uppgifter erhållits, utgör 181. Till 126 av dessa fideikommiss hör fast egendom med ett sammanlagt taxeringsvärde överstigande 500 miljoner kronor. Dessutom finnes 51 penningfideikommiss.

Utredningen har, under hänvisning till att fideikommissinstitutionen från skilda synpunkter måste anses oförenlig med nu-

tida åskådning och samhällsutveckling, funnit att mycket starka principiella och praktiska skäl talar för en fullständig avveckling av de bestående fideikommissen. I anslutning därtill framlägger utredningen förslag till lag om avveckling av fideikommiss.

Enligt förslaget skall fideikommiss upphöra när nuvarande innehavaren avlider. Fideikommissegendomen övergår därigenom i princip till vanlig privat egendom. Hälften av egendomen tillfaller den som enligt successionsordningen för fideikommisset är den avlidnes närmaste efterträdare. Återstoden tillfaller arvingar och testamentstagare efter den avlidne som om egendomen tillhört denne.

För vissa undantagsfall kan förordnas att fideikommiss skall avvecklas omedelbart.

Skyddet för arrendatorn har utformats som en rätt för denne att vid arrendetidens utgång erhålla nytt arrende för en tid av fem år, såvida icke tillfälle beredes honom att förvärva bruksningsdelen på skäliga villkor.

För bevarande av de stora *skogskomplex* som finnes på vissa fideikommiss föreslås möjlighet att bilda särskilda enheter, benämnda bygdegods.

För bevarande av märkligare *kulturvärden* som tillhör fideikommiss föreslår utredningen bl. a. möjlighet att inrätta särskilda stödstiftelser. När byggnad, trädgård, parkanläggning eller samling anses vara av särskilt kulturhistoriskt värde, må Kungl. Maj:t sålunda vid fideikommissets upphörande förordna att av dess behållna tillgångar avsättning skall ske för bildande av en stiftelse med ändamål att trygga kulturföremålens vård och underhåll. Stiftelsen fullföljer sitt ändamål främst genom

ekonomiska bidrag till ägaren av kulturföremålen. Om stödstiftelse bildats, lämnas enligt förslaget möjlighet att för byggnad meddela skyddsföreskrifter jämlikt lagen den 12 juni 1942 om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader utan hinder av att ägaren icke lämnat sitt medgivande därtill. Skyddet för samling kan befordras genom lämpligt utformade villkor för rätten till bidrag från stiftelsen.

Om skydd för kulturvärdena icke kan vinnas genom stiftelsebildning, äger Kungl. Maj:t i samband med avvecklingen förordna att samling skall till inlösen hembjudas åt kronan eller kulturvårdande institution. Fasta kulturvärden kan i samma situation redan enligt gällande lag skyddas genom expropriation.

Skattefrihet föreslås för sådana kulturföremål, som skyddas genom stödstiftelse. Skattefriheten skall gälla såväl vid avvecklingen som vid senare arvfall. Om ägare av samling, till vars bevarande stödstiftelse bildats, skingrar eller bortflyttar samlingen, skall dock efterbeskattning ske.

Så långt utredningen. Samfundet kommer i sitt yttrande att särskilt kraftigt understryka betydelsen av skydd för natur- och kulturvärden.

Redan nu kan sägas, att utredningen ej beaktat dessa frågor så som varit önskvärt. Särskilt skyddet för det försvinnande kulturlandskapet måste uppmärksammas.

Samfundet diskuterar f. n. dessa frågor i en särskild kommitté, i vilken deltar bl. a. greve Hans Wachtmeister, professor Andreas Lindblom, envoyén Z. Westrup, major Gustaf Borenus och fil. dr John Nihlén.

Eriksbergs slott i Sörmland. Byggnaden har på ett föredömligt sätt restaurerats av den nuvarande fideikommissarien greve Carl Bonde. — Foto ATA.

Minneslandskapet

Det är glädjande, att hembygdsföreningarna mer och mer börjar ta upp även landskapsvård och landskapsgestaltung på sitt program. Föregångare här är Gotlands Hembygdsförbund, som räddat ett stort antal typiska ängar. Genom lektor Bolins upplysningsarbete har dessa uppgifter blivit angelägna för många föreningar, som härvid haft stöd både av Samfundet och Riksantikvarieämbetet.

Under de senaste åren har man haft särskild anledning att observera de småländska föreningarna, både hembygdsföreningar och rena naturskyddsföreningar, som inriktat sig på att rädda och vårda för bygden typiska minneslandskap. En förnämlig insats i detta stycke har gjorts av Lenhovda Hembygdsförening, vars mångårige ledare, provinsialläkare Gunnar Nilsson, tycks räkna till för allt i sin bygd. En rad fridlysningar har nyligen beviljats av länsstyrelsen. Det gäller bl. a. en grusås kallad Grötåsen, som omsluter den s. k. Gröthålan. Marken inom detta område är i stor utsträckning fri från buskvegetation och täckt av mossor och lavar. Föreskrifterna för fridlysningen är intressanta och typiska för modern minnesvård. Man får inte vidta schaktningar, fyllning eller grustäkt inom området. Däremot skall en uthuggning ske av störande buskvegetation. Skogsavverkning är tillåten.

I Ryssby gäller fridlysningen en naturpark på ett område av omkring 11 har på Målaskogs berg, beväxt med lövskog och innefattande hagmarkstyper och äng med artrik örtflora och fauna.

En annan löväng, som man fått skyddad, ligger inom Lenhovda köping och har stor artrikedom på växter och i trakten förekommande lövträd. I fridlysningsföreskrifterna står att området skall vara skyddat så att karaktären av löväng bibehålles. Blomplockning och nedskräpning får ej förekomma. Buskar skall hållas under kontroll och barrträden efterhållas. Det står vidare att slätter inte bör förekomma förrän sent på sommaren efter blomningen.

En annan löväng inom Lenhovda köping har blivit fridlyst främst på grund av sitt rika bestånd av gamla hamlade askar samt en rik och omväxlande örtflora.

Till sist har skydd erhållits för en löväng, också den inom köpingen, med artrik flora, samt mäktiga ekar och lindar, av vilka flera mäter över 3 m. i stamomkrets. Inom detta område finns även rester av husgrunder, humlegårdar, svalbodgrund, tjärdal m. m.

Fyra av dessa fridlysningar har sökts av Lenhovda Hembygdsförening, och en (naturparken i Ryssby) av Ljungbyavdelningen av Svenska Naturskyddsföreningen.

Det är ett utomordentligt värdefullt arbete hembygdsföreningen har utfört och helt i linje med den moderna hembygdsrörelsens program: att skydda och vårda inte bara kulturminnesmärken utan också sådana minnen som i hög grad präglar den gamla miljön och det forna arbetslivet. Härigenom har man också bidragit till att skapa oaser av skönhet och omväxling i den moderna bygden.

Väg- och landskapsvårdare samlade till debatt framför Samfundets utställning i Linköping. Fr. v. förstmästare Ulf Ribers, 1:e vägingenjör Ingvar Dagerskog, sekr. i Motor. Harry Rådö, fil. dr John Nihlén och vägvårdskonsulent Arne Segerros. Foto P.-A. Nyhlén, Linköping.

Väg, landskap, människa

Söndagen den 22 november 1959 höll Östgötakretsen av Samfundet för Hembygdsvård i Linköping en kurs med titeln "Vägen, landskapet och motormänniskan". Kursen hade anordnats i samråd med Östergötlands bildningsförbund och Motormännens Riksförbund.

Vägen och landskapet är brännbara diskussionsämnen i Östergötland och det kunde inte undvikas att man då och då halkade in på en aktuell vägbyggnadsfråga, det eventuella framdragandet av väg 121 över sjön Järnlunden.

Den diskussion som sedan följde efter föredragen visade vilket oerhört stort intresse som finns för det arbete som bedrivs med anläggandet av nya vägar. Sedan vi nu nått en så betydande siffra som 1.200.000 bilar och vi dessutom fått råd och tid att resa mycket mera än

vad vi kunde göra förr, förstår man, att intresset för vägarna blivit stort.

Programmet omfattade fyra föredrag med efterföljande diskussion och hade lockat ett 60-tal deltagare.

Efter ett hälsningsanförande av ordföranden i Östgötakretsen, förstmästare Ulf Ribers, talade fil. dr John Nihlén om våra vägars historia, om klövjestigen, om bygdevägen och om den första moderna vägen.

Om modern vägprojektering talade förste vägingenjör Ingvar Dagerskog, Linköping och såsom komplement till tekniken talade arkitekt Arne Segerros över ämnet "Vägen och landskapet".

Från motormännens riksförbund talade sekreterare Harry Rådö över ämnet "Den moderne bilistens syn på vägar-na".

Ture Jangvik

Skönhetens armod

I sitt inledningsanförande vid Börsfesten i Stockholm den 28 nov. 1959 yttrade Samfundets ordf. bl. a. följande:

- - - På atomkraftkontorets hårdade plastgolv kommer säkert att ligga en hemvävd matta, och det är inte omöjligt att man i manövertornet som lotsar ner jetplanet från New York har en röd Dalahäst på instrumentbrädan! Traditionen kan leva vidare, som den har gjort hos Märta Måås-Fjetterström, Barbro Nilsson och Carl Malmsten. Arkitekturen, byggnadskulturen — ett gammalt skötebarn för Samfundet — är ett sorgligt kapitel i vårt land. Den skarpe konsthistorikern Göran Lindahl skriver i en artikel till Bygd och Natur, att man trots alla satsade millioner knappast åstadkommit en enda betydande, verkligt minnesvärd byggnad under 50-talet. Vad är förklaringen till detta skönhetens armod mitt i överflödet? (Det som Gustav Sandgren kallar "en ny fattigdom av cement och hygien".) Jo, säger dr Lindahl, kanske just arkitekternas ovilja mot det regionala och deras förkärlek för det internationella. Stadshuset

i Luleå kunde lika gärna varit ett ämbetsverk i Düsseldorf eller i Rotterdam.

Men det finns tecken på begynnande förståelse för det provinsiella, en fri anslutning till lokala förhållanden. Längre har man märkt det också inom berättarkonsten, där Vilhelm Moberg, Sara Lidman, Anna-Kajsa Hallgard och andra betecknar en renässans för den litterära provinsialismen.

Den rätta hembygdsvården vill delta i den stora vaskningen. När slam och sand är borta finns guldet kvar — det levande i arvet.

Vad har det att göra med det praktiska i hembygdsvården? Ni som leker "Flickan hon går i ringen", vad har Ni att göra med moderna hus? frågar en arkitekt. Sambandet är väsentligt. Det är det samlade kulturarvet som är grund och inspiration till det arbete som inte bara ser tillbaka, utan som också vill verka i vår egen tid, av våra stora naturtillgångar — vatten, skog, jord och berg — skapa både nyttigheter, skönhet och levande miljö.

Bygden och dess planering

Den 30—31 januari 1960 hade Medelpads hembygdsförbund inbjudit representanter för landskapets byggnadsnämnder och andra intresserade till studiedagar på Torps hembygdsgård i Fränsta. Så gott som alla kommuner var representerade, och det var en allmän uppfattning att studiedagarna hade stor betydelse både för landskapet och länet.

Dagarna öppnades av förbundets studiedare fru Karin Hesslefors, som talade om vikten av samarbete mellan hembygdsfolket och de praktiska kommunalmännen.

Trädgårdskonsulent Karl Anjou, Härnösand, behandlade bl. a. trädgården som miljöbildare. Han talade också om det moderna byggandet, som tycks sluta vid byggnadens trappa. Åt den kringliggande naturen görs inte mycket: vilken nybyggnad det än rör sig om, blir det ingrepp i naturen. Det gäller att göra detta ingrepp så skonsamt som möjligt — att komponera ihop den främmande kroppen med omgivande natur till en tilltalande enhet.

Fil. dr John Nihlén talade om planeringsarbetet, främst ur landskapsvårdens synpunkt, och betonade hur viktigt det är att de kulturella och estetiska värdena tas med i planarbetet redan från begynnelsen. Man får heller inte glömma bort, att vi nu har en rad lagar

som kan tillämpas när det gäller både kultur- och naturskydd. Det gäller att få fram ett intimare samarbete mellan hembygdsvård med naturskydd och praktisk planläggning.

Ett synnerligen instruktivt och samtidigt varmhjärtat föredrag hölls av landstingets ordförande, herr Sten Berglund, som gav en historisk översikt över naturskyddslagens tillkomst och därefter gav en del exempel på dess tillämpning inom länet.

Under diskussionen framhöll bl. a. överinspektör Carl Viksten, Haverövalen, att i bygdeplaneringen ingår ej blott byggnaders infogande i naturmiljön på ett tilltalande sätt, utan också tillgodo-seende av legitima trivselhänsyn gentemot gårdsgrannar. En hänsynslös planering kan medföra olidliga förhållanden. Detta bör förutses redan i lantmäteriutstyckning och därefter vid byggnaders planering. Byggnadsnämnderna måste ha rätt och intresse att vaka över trivselbetryggande planering, fastslog han.

Under de lyckade studiedagarna medverkade Torps bygdespelmän på ett mycket uppskattat sätt med folkmusik och deltagarna lyckönskade allmänt Torps hembygdsförening och Torps kommun att ha tillgång till så skickliga förvaltare av kulturarvet på detta område.

Stöd åt naturvården

liksom landskaps- och vattenvården samt utbyggnad av atomkraften är några av programpunkterna i det av den socialdemokratiska programkommissionen nu framlagda förslaget till nytt program rubricerat "För vår tid".

Skiffereldat kraftverk

Kan skiffer användas som bränsle? Det går utmärkt, säger de som begriper sig på saken och ett skiffereldat ångkraftverk är påtänkt i Kvarntorp. Ett "utvecklingskraftverk" ska byggas under medverkan av Vattenfall.

Emigrantforskning

Värmlands Hembygdsförbund — ett av de livaktigaste i landet — har tagit ett initiativ, som säkert kommer att få stor betydelse.

Den 20–21 februari 1960 hölls i Karlstad en studiekonferens med föreläsningar och instruktioner rörande emigrationen. Bakom konferensen stod Värmlands Hembygdsförbund, Värmlands Bildningsförbund och Logen Karlstad av Vasaorden av Amerika.

Föreläsare och instruktörer var fil. mag. Åke Olason, Göteborg, "Historiska synpunkter på 1800-talets emigration till Amerika" (2 förel.) och "Tryckta källor — något om tillgänglig litteratur". Komminister Hilding Malmgren, Skillingmark, "Kring en församlings utvandrarlängd". Komminister Bror Carlsson, Älgå, "Olof Olsson och värmlänningarnas utvandring till Lindsborg i Kansas". Landstingsdirektör Herman Norling, "Vasaorden och andra av utvandrarerna skapade organisationer till inbördes hjälp". Dr Simon Benson, Stockholm, "En emigrant blickar tillbaka". Kyrkoadjunkt Åke Kjelleberg, Grums, "Hos svenskar och svenskättlingar i U.S.A.". Folkskollärare Sigurd Gustavson, Karlstad, "Grupparbetets planläggning" och "Samtal kring en frågelist".

Värmland har i högre grad än de flesta andra svenska landskap återlätits av den emigration till Nordamerika, som gick fram över vårt land med stor måktighet i synnerhet under 1800-talets senare hälft och början av 1900-talet. Om-

kring 100.000 personer torde ha utvandrat från landskapet.

Värmlands Hembygdsförbund och Logen Karlstad av Vasaorden av Amerika har för avsikt att i samverkan söka åstadkomma ett register och ett arkiv över värmlänningar som utvandrat till Amerika och att därvid sammanställa allt material som kan hopbringas i Värmland och på andra platser i vårt land. Ett motsvarande forskningsarbete kommer att utföras i Amerika genom samarbete med svenskföreningar där.

Nordisk samverkan i Kungälv

På den lyckade konferens som Nordisk Samverkan för Bygd och Natur (NSBN) hade i Danmark i maj 1959 beslöts att om möjligt anordna en samnordisk hembygdskurs i Kungälv 1960.

Förberedelserna har nu kommit så långt, att programmet är i stort sett färdigt. Kursledare för Sverige är överlärare Elof Lindälv, och på hans initiativ har samverkan kommit till stånd med Föreningen Norden.

Kursen kommer att äga rum 25–28 augusti 1960 på Nordiska Folkhögskolan i Kungälv. Man vill här särskilt utnyttja det goda studiematerial som Göteborgstrakten bjuder och samtidigt ta del av det arbete som regionplane-kontoret och de västsvenska hembygdsorganisationerna utför.

Bland svenska föredragshållare, som lovat medverka, kan nämnas professor Gunnar Beskow, lektor Lorentz Bolin, regionplanechefen Bertil Hultén, museiintendenten fil. dr Harald Wideen samt överlärare Elof Lindälv. Man väntar ock-

så föreläsare från övriga nordiska länder. Kursens offentliggörande och mottagande av anmälningar ordnas genom Föreningen Norden.

Kursen kommer delvis att sammanfalla med en konferens som anordnas av Västsvenska Hembygdsnämnden, och man skall ha en gemensam samling och företa en exkursion genom södra Bohuslän tillsammans.

Intresserade kan erhålla prospekt med uppgift om kostnader för deltagande efter rekvisition hos Föreningen Norden, Drottninggatan 17–19, Göteborg C.

Hembygdens skola

Samfundets kursverksamhet i Markaryd (Hembygdens skola) börjar i sommar med ett par kurser, som — när detta skrivs — just är på det planläggande stadiet.

Den ena kursen kommer att gälla natur, landskap, bebyggelse, bygdehistoria m. m. Den kommer att ta sin början omkring den 20 juni och få formen av en slags bygdesemester, där varje dag har sitt eget tema. Kursledare blir konsulent Karl Antonsson, och som föreläsare räknar vi bl. a. med lektor Lorentz Bolin, direktör Folke Svedenfors, redaktör Stig Tornehed och lokala krafter.

Planer finns också att ordna vissa speciella "dagar", men på detta stadium när årsboken presslägges (i februari) är programmen ännu inte helt klara. De som är intresserade kan skriva en rad till Samfundet och rekvirera fullständiga program, som beräknas vara klara i mitten av mars.

Ämneskurser i natur- och hembygds-vård planeras också på folkhögskolorna

i Bollnäs och Forsa under ledning av rektor Sven Elg. Meningen är att man här i samarbete med Samfundet skall göra två veckolånga kurser av ungefär samma typ som i Markaryd. För undervisningen kommer att stå lärare vid de båda folkhögskolorna samt från Samfundet troligen lektor Lorentz Bolin och fil. dr John Nihlén.

Underhandlingar pågår även med andra folkhögskolor om kurser av liknande slag.

"Känn din stad"

Under våren 1960 kommer Göteborgs Hembygdsförbund i samarbete med Göteborgs Arbetarinstitut och Guidenämnden i Göteborg att anordna sin 10:e "hembygds- och guidekurs" i Göteborg. I kursbestyrelsen sitter stadsfullmäktiges ordförande Ernst Jungen, ordföranden i hembygdsförbundet Erik Bergendahl, museichefen Stig Roth, rektor Nils Lindén och en rad andra representanter för studieförbund och organisationer av olika slag. Kursledare är konsulent Anders Bothén.

En rad intressanta föreläsningar kommer att hållas, bl. a. av dr Nils Dahlbeck om "Natur och djurliv i västsverige" och docent Carl-Axel Moberg som talar om "Göteborgsområdets forntid". Vidare blir det värdefulla föreläsningar av intendent Harald Wideen om "Göteborgsområdets gamla köpstäder" och av museichefen Stig Roth om "Göteborg som befäst stad". Dr Maja Kjellin talar om "Göteborgs 1800-talsarkitektur" och stadsfullmäktiges ordf. Ernst Jungen om "Göteborgs ekonomiska liv".

Landskapet

Slutbyggt i Mörrumsån?

Enligt Kungl. Maj:ts dom den 30 december 1959 har Sydkrafts ansökan om uppförande av Härnäs kraftverk lämnats utan bifall.

Det tillstånd till utbyggnad som lämnades av Vattenöverdomstolen i juli 1958 överklagades av Kammarkollegiet och Domänstyrelsen med motivering att kraftverket ansågs medföra "att fiskerinäring av större betydenhet skulle lida väsentligt förfång". Avslaget i Högsta Domstolen gavs med minsta möjliga

marginal, i det att två av de fem justitieråden var av skiljaktig mening och ansåg företaget tillåtligt.

Domskälet var det ovisshetsmoment som föreligger beträffande möjligheterna att med odlingsåtgärder kompensera bortfallet av naturlig laxreproduktion.

Detta kan faktiskt innebära, att frågan inte är helt avskriven för framtiden. Om odlingsåtgärderna skulle öka i säkerhet i betydande utsträckning, bortfaller HD:s skäl för avslag, och Sydkraft är oförhindrade att begära en för-

Svenska Ungdomsmästerskapet

heter en stor och uppskattad rikstävling som nu pågår tredje året i följd. Det är en lagtävling som vänder sig till ungdomar i åldern 12–18 år, där det gäller för deltagarna i laget att i samverkan klara en del teoretiska frågor i ett visst ämne. De som vill säkra en förnämlig placering har stor nytta av att förbereda sig genom studier i cirkel eller övningar i en fritidsgrupp. Tävlingen omfattar detta tävlingsår sex olika serier (ämnena), varav tre avverkats i sommar och tre serier pågår.

De tre bästa lagen i varje serie får så mötas till en semifinal någon gång under april 1960. Då gäller det att klara lite svårare tävlingsuppgifter, men laget får samverka vid lösandet av frågorna. De tre lag som går segrande ur seriefinalen möts sedan i den stora slutfinalen i form av en frågetävling i Sveriges Radio.

Sundbybergs hembygdsförening

firade sin 25-årshögtid den 25 oktober 1959 inför en talrik skara inbjudna och intresserade.

Herr Henning Österberg, som startade hembygdsföreningen för 25 år sedan och hembygdsarkivet för 10 år sedan och varit ordförande respektive arkivarie i lika många år, berättade om föreningens liv: arkivmaterial hämtades i början från Sundbybergs sophögar, fornminnesvårdare utsågs i Sundbyberg många år innan man hittat några fornminnen där.

Högtidstalet hölls av Samfundets för Hembygdsvård ordförande, som betonade vikten av att de unga städerna skapar sitt ansikte, växer in i en särart och på det sättet blir en egen "hembygd".

Stadsfullmäktiges ordförande höll ett uppmärksammat tal, där han tackade föreningen för deras rika kulturinsats just i staden.

nyad provning. En avsevärd fördröjning måste dock under alla förhållanden uppstå, vilket är en betydande fördel med tanke på att vattenkraftproduktionen kan komma i ett annat läge.

Domen om Härnäs ger givetvis också anledning till vissa reflektioner beträffande de ansökta kraftverken nerströms. Någon artskillnad torde inte föreligga mellan verkningarna av dessa och av Härnäs, och om inte betydande gradskillnad finns, kan man måhända förvänta att Mörrumsån tills vidare blir outbyggd i nedre delen. En sådan utgång vore givetvis mycket glädjande ur naturvårdssynpunkt. Mörrumsån tillhör ju de främsta vattnen vi har i Sydsverige och är särskilt värdefull med tanke på de stora skador som redan förorsakats på övriga vatten i denna del av landet.

S. R. S.

Hornaryd trädgård

är namnet på en i bygden välkänd och uppskattad löväng med utomordentligt vackra ekar och lindar. Ängen som tillhör Sjösås prästgård i Småland har nu på ansökan av Sjösås pastorats fornminnesförening i Braås blivit fridlyst. Den kommer att förvaltas av en kommitté bestående av tre personer, varav två utses av pastoratets kyrkoråd och en av hembygdsföreningen. I fridlysningsföreskrifterna som utfärdats av länsstyrelsen heter det, att "all slags åverkan på ekarna och lindarna är förbjuden, liksom varje annan åtgärd som kan äventyra trädens trivsel. Granar, buskar och slyor avröjas." Vidare finns föreskrifter om att ängen skall hävdas på ett sådant sätt att man återställer dess egenskap av löväng med lövräfsning om våren och slätter på högsommaren. Man skall vidare sträva efter att vårda markfloran, så att området åter-

får och därefter bibehåller sin egenskap av löväng.

Samfundet lyckönskar hembygdsföreningen till detta goda initiativ och uttrycker sin glädje över att föreningen fortsätter sitt mångsidiga arbete för både bygde- och landskapsvård.

Strandängarna mellan Nyhamnsläge och Lerhamn

har fridlysts av länsstyrelsen i Malmöhus län. Ängarnas naturskönhet och egenart, dess trädvegetation och fredade blommor samt djurliv inom området är väl värda att bevara och fredas från skador samt intrång av bebyggelse och vägbyggnad. Området skall användas, som hittills, för betesändamål.

Graningeverken tvingas återföra skogsplanterad jord till åker

Vid sitt sammanträde i december beslöt lantbruksnämnden i Västernorrlands län bl. a. att vidtaga sådana åtgärder som leder till att markägaren, Graningeverkens AB, återför den jord till åker där bolaget på sin ägojord belägen dels i Dynäs och dels i Lesta i Ytterlännäs planterat skog.

Beslutet hedrar vår lantbruksnämnd. Såvitt vi förstår står dess ställningstagande också helt i överensstämmelse med boksav, anda och mening i vår jordlagstiftning, som varken den ene eller andra bör nonchalera, skriver Nord-Sverige.

Linnés hem blir naturreservat

Stenbrohults kyrkofullmäktige har beslutat bifalla förslaget om att förvandla Carl von Linnés födelsehem Råshult till ett naturreservat. Fornminnesföreningen i länet vill arrendera de gamla lövängarna på kommunisterbostället, där Linné bodde.

Hembygdsstudier eller enbart folkdans?

frågar Ulla Liljedal i Svenska Ungdomsringens tidning *Hembygden*. Hon svarar själv:

"De flesta av oss har nog kommit med i Ungdomsringen på grund av vårt intresse för dans. Folkdansen lockade oss med sitt hastiga tempo och sin sprittande musik. Inte tänkte vi den gången, att vi fick komma med i den skara, som skulle föra ett kulturarv vidare. Folkdansen liksom folkmusiken och våra folkdräkter är ju ett arv, som vi fått att förvalta till kommande släktled. Det är därför viktigt att inget försvanskas. När vi på detta sätt börjat tänka på folkdansen, folkmusiken och dräkten, finner vi att allt detta hör till vår gamla bygdekultur, och vi vill då gärna veta mer om den, om levnadsvanor och dräktskick m. m. från gångna tider.

Säkert har på detta sätt många hembygdscirklar bildats och så har även skett här i *Kallinge Hembygds- och Folkdansgille*. Cirkeln 10-tal medlemmar har under ett års tid arbetat med att samla detaljer ur socknens historia genom intervjuer med gamla, genom studier av bouppteckningar och sockenstämmoprotokoll m. m. Vi har dels en samlingspärm med register för allt, som kan tänkas förekomma inom ämnet 'hembygden', och dels ett album där vi samlat gamla foton och även nytagna över gamla stugor m. m. i socknen.

Det är vår förhoppning, att detta arbete så småningom ska resultera i en sockenkrönika, men att det nog får bli minst en 5-årsplan, är vi väl medvetna om."

Naturvården

behöver ett centralt allmänt organ för tillvaratagande av naturskyddets intressen, ansåg riksdagen 1959.

Om ett sådant organs uppgifter skriver Blekinge Läns Tidning:

"En av de viktigaste frågorna är här vilka uppgifter ett statligt naturskyddsorgan bör få. Motionärerna har i likhet med flertalet remissinstanser utgått ifrån att det i huvudsak skulle få övervakande funktioner. Utskottet ansåg att huvuduppgiften bör vara att ta initiativ och att föra naturskyddets talan inför beslutande och förvaltande myndigheter. Man hyste en viss sympati för att det tänkta organet ordnas som en för landet gemensam nämnd, representerande naturskyddets olika sidor."

Samfundet har i sitt remissvar föreslagit, att den redan fungerande Naturvårdsdelegationen skulle få vidgade befogenheter och fungera som ett samlande organ. Sedan skulle man ge ökat stöd åt de frivilliga organ som redan finns.

Den nya hembygden

Diskussionen om en hembygdslös' tankar om hembygden har väckt livligt intresse. Vi återger för dagen dessa reflektioner av den kände hembygdsvårdaren Alf Odlund:

Upplandskretsen till attack

Det var brännbara och i allt aktuella problem, som under en hembygdsafton i Uppsala den 8 december 1959 kom under debatt.

Kvällens föreläsare var Samfundets ordförande, fil. dr John Nihlén och som arrangörer stod dess upplandskrets, Uppsala Ungdomsring och Upplands Biologiska förening.

Talaren kåserade över ämnet "Vårt vackra land", men framhöll, att Sverige på många håll förfulats. Det har fått skönhetsfläckar, som ofta är en direkt följd av stark ekonomisk exploatering. I landskapets växlande utseende från olika historiska epoker kan man utläsa landets historia. Så även vår tids.

Carl von Linné mötte det svenska landskapet med talrika rester kvar från

Ansgars tid. I våra dagar finns det endast några få rester kvar av det linneanska landskapet. Och förstörelsen kommer att gå vidare mot totalnivellering, om inte förstående krafter sätter stopp. Inte för att hindra utvecklingen, men väl att genom kompromisser söka rädda några väsentliga kulturvärden vid sidan av att teknikerna får genomföra sina åtgärder.

Med bildens hjälp gick färden där- efter genom svenska bygder, från Smygehuk i söder till den lappländska fjällvärlden i norr, varvid talaren hela tiden framlade konkreta förslag att beakta för naturvårdare på de olika fronterna.

Hembygdsaftonen avslutades uppe på Anders Celsius observatorium i 1400-talshuset vid S:t Persgatan—Svartbäcksgatan. Kandidat Wolter Ehn berättade om den gamla byggnadens historiska

"Det är med stort intresse och med verklig inlevelse jag har läst Gun Nihléns inlägg. Jag vet, att en människa mycket väl kan komma att känna sig hembygdslös och utan stadigt fäste, om hon på det sätt som skildras kommit att förflytta sig från en miljö till en annan.

Det kan också ofta innebära en besvikelse att återkomma till sin uppväxtbygd. Man vill gärna se den gamla gården och slutningen av åsen med slänten framför, man vill återigen uppleva jätteeken som nästan överskuggade gården och dess 150-åriga hus. Eller man

kanske vill återse skärgården med de lövklädda holmarna och de smala sunden med alla dess stämningsvärden.

Själv har jag upplevt detta och funnit att min ungdoms gård inte finns kvar. Eken är såld för några fattiga hundralappar och den vackra byggnaden hårt restaurerad med påsmetad puts. All stämning är borta från skärgården. Jag kommer att se min hembygd i en annan dager, men jag får också en vilja att verkligen göra någonting för min nya hembygd och vad som där kan finnas kvar av livskraftig tradition, natur- och skönhetsvärden."

Hyltinge hembygdsgård, den s. k. Byringe-stugan, Sparreholm, som är flyttad och ombyggd till modern samlingslokal.

öden och om Celsius, Ungdomsringens folkdansare hade dansuppvisning, och slutligen blev det matsexa med tal och sång som avslutning på den märkliga och mycket talrikt besökta hembygds-träffen.

Gösta Öhlund

Levande hembygdsgård

Den aktiva Hyltinge hembygdsförening vid Sparreholm i Sörmland har bl. a. gjort en förnämlig insats när det gäller att skapa en minnesgård som samtidigt är en levande föreningslokal.

Som bilden visar, är det en låg, timrad parstuga av en förr ganska vanlig typ. Då man här inte velat göra något autentiskt museum, har restaureringen gjorts ganska fritt. Man har också ur den synpunkten varit obunden att huset inte står på ursprunglig plats. Byggnaden skänktes av Holmens Bruk, och greven och grevinnan Wachtmeister på Långdunker upplät åt föreningen en utskött vacker sjötomt vid Båven. Bland de

pampiga ekarna placerade man här in stugan ett stycke.

Man har grävt ut källare under halva huset, men försökte ändå att få grunden så låg som möjligt. I källaren finns modernt kök med el-spis, rostfri diskbänk o. s. v. Den är för övrigt trivsamt inredd, och man kan här nere servera kaffe för ett stort antal personer om man t. ex. har en utställning i de större övre rummen. I samlingsrummen där uppe, som är försedda med öppna spisar av samma typ som i den gamla stugan, har man kontinuerlig värme av en oljekamin placerad i köket.

Största förtjänsten i hembygdsgårdens tillkomst har den energiska byggnadskommittén, bestående av föreningens v. ordf. Uno Carlsson, greve Welam Wachtmeister och snickaren Fritz Rundgren.

Samlingslokalen har blivit omtyckt och förutom föreningens sammankomster har där hållits födelsedagsfester, bröllopsmiddagar, scoutsammankomster, Luciafirande, pensionärsfester, Södermanlands Hemslöjdsförbunds utställning, Hushållningssällskapets kurser m. m.

Den omtvistade byn Gallejaur

är föremål för ett par intressanta redogörelser i Norrbottens läns Hembygdsförenings årsbok.

Byn har aktualiserats genom den begärda utbyggnaden av Gallejaure kraftverk, varigenom den skulle skadas mycket allvarligt. I årsboken finns bl. a. en uppsats av Hvarfner och Kvarning, vilken i allt väsentligt överensstämmer med det yttrande som ingivits av Riksantikvarieämbetet i vattenmålet. Med vissa detaljmotiveringar anser författarna tydligt att byn inte besitter något kulturhistoriskt värde värt att bevara. Den kulturhistoriska miljö, som man konstaterar finns i viss mån, anses inte fungera tidstroget. Det kan nämnas att representanter för bygden gjort gällande den direkta motsatsen i vattenmålet och ansett RA:s skäl för värdering vara helt betydelselösa. Gallejaur kommer att uppmärksammas ytterligare i samband med 19:e geografiska världskongressen sommaren 1960, som kommer att studera byn vid en av sina exkursioner.

50-talet producerade 10 ödegårdar om dagen

Småjordbruken kommer att försvinna i i 50-talstakt även under 60-talet. Det betyder att 4.000–5.000 småjordbruk om året läggs till större enheter eller sås igen med skog. I övrigt blir det ökad "kontraktproduktion" av t. ex. kött och fläsk i stil med den amerikanska utvecklingen, tror direktören i jordbrukskasseförbundet dr Halvdan Åstrand, förutvarande chef för jordbrukets utredningsinstitut. Det kommer att innebära nya uppgifter och problem för landskapsvård och planering.

Täby hembygdsförening

har hittills givit ut två årsskrifter, som tillställts medlemmarna gratis. Den första, "Runristningarna i Täby köping 1955", förtecknar och avbildar köpingens samtliga 35 kända ristningar. Förordet till denna skrift har vår förste professor i runologi, Sven B. F. Jansson, skrivit. En karta över ristningarna underlättar sökandet. Till skriften har även fogats en litteraturförteckning samt en unik stamtavla över ätten Jarlabanke som ägde jord i Täby och angränsande trakter under 1000-talet.

Skrift nr 2, som kom ut 1956, heter "På Roslagens tröskel" och är författad av konservator S. E. Vingedal. Den behandlar förutom Täby forntid även Danderyds, Vallentunas och Angarns tidigaste historia. Skriften är illustrerad. Samtliga skrifter kostar per styck kr. 3:50 och kan rekvireras per postgiro nr 6047 under postadress Enebyberg.

"Semesterparadis"

Provinsialläkare K.-H. Heijll i Varberg har i sin årsberättelse till medicinalstyrelsen även kommit in på sommarstugebebyggelsen och skriver om detta problem bl. a. följande tankvärda ord: "En utveckling som tycks vara svår att hejda är den år efter år alltmer ökande sommarstugebebyggelsen utmed kusten. Enligt beräkning uppföres det nu mellan 500 och 800 småstugor årligen utmed hallandskusten. Det kommer att bli parodi på ett fritidsområde eller ett s. k. 'semesterparadis', och det kommer att lända hela vår generation till evärdlig skam och nesa att vilja förstöra en så av naturen gynnad trakt som Halland."

Nya stadgar för Samfundet

Enligt beslut på det allmänna mötet den 28 februari 1960 antog Samfundet enhälligt de nya stadgar, som förberetts under ett par år.

Samfundets syfte har inte ändrats men organisation och arbetsmetoder har under årens lopp fått annan karaktär.

Det är oss en glädje att en så stor del av landets hembygdsföreningar anslutit sig till organisationen.

Anslutningen av medlemmar till Samfundet kommer nu att bli en helt annan, och vi hoppas inom kort tid att minst fördubbla vårt medlemsantal.

Vi är alltså övertygade om att krafttag kommer att göras ute i landet av enskilda, föreningar och förbund för att stärka den fria och frivilliga hembygdsrörelsen och fullfölja dess nyorientering.

De nya stadgarna har följande lydelse:

STADGAR för SAMFUNDET FÖR HEMYGDSVÅRD (SfH) Riksförbund för bygdekultur och landskapsvård Siftat år 1916 Stadgarna antagna den 28 februari 1960

§ 1.

Uppgift

Samfundet, som enligt Kungl. Maj:ts tillämpningsföreskrifter till naturskyddslagen är remissinstans och sakkunnigt organ i landskapsvårdande frågor, har till uppgift att främja svensk bygdekultur och landskapsvård och vill i detta syfte bl. a. verka för:

att kunskapen om och kärleken till hembygden främjas;

att kulturminnen bevaras och vårdas;

att naturparker, naturminnen och fritidsområden komma till stånd och vidmakthållas;

att nyanläggningar och omdaningar utföras med hänsyn till såväl landskapet och bebyggelsen som till tradition och god hävd så långt möjligt är utan men för den ekonomiska utvecklingens rimliga krav;

att en sund planering sker av bostads- och fritidsområden och andra liknande anläggningar.

Samfundet utgör riksförbund för sådana inom hembygds- och landskapsvård verk samma sammanslutningar i län eller motsvarande område — distrikt — vilkas stadgar godkänts av Samfundet.

§ 2.

Medlemskap

Medlemskap i Samfundet kan vinnas av enskild eller juridisk person, som vill verka för Samfundets syften. Stadgade avgifter skola erläggas på sätt och tid styrelsen föreskriver. De olika medlemmarna indelas i följande grupper:

a) *Enskilda medlemmar*

b) *Korporativa medlemmar*: sammanslutningar som arbetar för hembygds- och landskapsvård. Medlemskapet utövas av

befullmäktigat ombud.

c) *Stödjande medlemmar*: kommuner, kommunala organ, studieorganisationer, centrala och lokala institutioner, företag m. fl. Medlemskapet utövas av befullmäktigat ombud.

d) *Hedersledamöter*: kallas av styrelsen.

§ 3.

Organisation

Samfundets verksamhet utövas genom:

Riksstämman (extra stämman)

Samfundets högsta instans med uppgifter enligt §§ 4, 5, 11 och 13.

Förtroenderådet

Förrättar val av vissa styrelseledamöter enligt § 7. Överlägger i frågor rörande Samfundets verksamhet.

Styrelsen

Samfundets verkställande myndighet.

Arbetsutskottet

Styrelsens förberedande och rådgivande organ.

Sekretariatet

Personal underställd chefen för sekretariatet med uppgifter enligt organisationsplan och arbetsordning.

§ 4.

Riksstämman

Samfundet avhåller årligen riksstämman inom sex månader efter räkenskapsårets slut på tid och plats, som styrelsen bestämmer. Kallelse härtill skall utfärdas minst tre veckor före stämman genom skrivelse till distriktsstyrelserna samt genom annons i Samfundets tidskrift och tidningar, som styrelsen bestämmer.

Vid riksstämman skola följande ärenden förekomma:

1) val av ordförande vid stämman,

2) val av sekreterare vid stämman,

3) val av två justeringsmän,

4) konstaterande huruvida stämman är behörigen utlyst,

5) justering av röstlängden,

6) styrelsens berättelse,

7) revisorernas berättelse,

8) fastställande av balansräkningen,

9) fråga om ansvarsfrihet för styrelsen,

10) fastställande av avgifter,

11) val av ordförande för nästkommande verksamhetsår,

12) anmälan av styrelseledamöter och styrelsesuppleant, utsedda av förtroenderådet för de två nästkommande verksamhetsåren,

13) val av fyra styrelseledamöter för i punkt 12 angiven tid,

14) val av en styrelsesuppleant för i punkt 12 angiven tid,

15) val av två revisorer och två revisorsuppleanter för nästkommande verksamhetsår,

16) val av valberedning,

17) frågor som av styrelsen upptagits på dagordningen,

18) frågor som av medlem skriftligen anmälts till styrelsen minst en månad före stämman och beretts av styrelse och förtroenderåd,

19) övriga frågor, som dock icke kunna bli föremål för beslut, om icke stämman enhälligt så beslutar.

§ 5.

Extra stämman

Extra stämman skall hållas, när styrelsen så finner erforderligt eller revisorerna eller fem distrikt eller minst femtio medlemmar skriftligen påyrkat det. Endast de ärenden skola behandlas som föranlett stämman utlysande.

I övrigt gäller i tillämpliga delar vad som stadgas om riksstämman.

§ 6.

Röstning å riksstämman (extra stämman)

Befullmäktigat ombud äger två röster, en

fullmaktsröst och en personlig röst.

Enskild medlem äger endast en personlig röst.

All röstning sker öppet, såvida ej annorlunda begäres. Den mening skall gälla som erhåller flertalet röster, där ej i dessa stadgar kvalificerad majoritet föreskrives. Vid lika röstetal gäller den mening ordföranden biträder, dock att vid val frågan avgöres genom lottning.

§ 7.

Förtroenderåd

Förtroenderådet består av ett ombud för varje distrikt av Samfundet. Rådet sammanträder dels i samband med riksstämma och extra stämma, dels då styrelsen så finner lämpligt, eller då styrelserna för minst tre distrikt skriftligen påyrka det. Skriftlig kallelse till sammanträde skall utgå minst tolv dagar i förväg med angivande av de ärenden, varom överläggning skall äga rum. Förtroenderådet är beslutsmässigt, när minst 12 av dess ledamöter äro närvarande.

Förtroenderådet utser omedelbart före varje riksstämmas hållande fyra ledamöter jämte suppleant i Samfundets styrelse för en tid av två år.

Förtroenderådet avger yttrande över inkomna motioner samt från styrelsen överlämnade remisser.

Förtroenderådets sammanträden ledas av Samfundets ordförande.

Vid förtroenderådets sammanträden äga styrelsens medlemmar rätt att deltaga i överläggningar men ej i beslut.

§ 8.

Röstning inom förtroenderådet

Varje ombud har en röst. Röstning sker öppet. Vid lika röstetal faller frågan, dock ej vid val, då lotten avgör.

§ 9.

Styrelse

Samfundets angelägenheter handhavas av en styrelse med säte i Stockholm och bestående av ordförande och sexton ordinarie ledamöter med fyra suppleanter.

Avgår ledamot före utgången av den tid, för vilken han utsetts, inträder för återstoden av mandattiden den i befattningen äldste suppleanten samt i andra hand den till åren äldste.

Styrelsen utser inom sig vice ordförande och arbetsutskott.

Styrelsen sammanträder på kallelse av ordföranden, så ofta denne finner detta erforderligt, eller då minst fyra ledamöter därom anhänga.

Till sammanträde skola alla ordinarie ledamöter och suppleanter kallas.

Styrelsen är beslutsmässig om mer än halva antalet ledamöter är närvarande.

Samfundets firma tecknas av den eller dem styrelsen därtill utser.

Styrelsen avger årligen till riksstämman berättelse över sin och Samfundets verksamhet under föregående räkenskapsår.

Styrelsen åligger bl. a.

- a) att övervaka verkställandet av riksstämman och förtroenderådets beslut och att kontrollera sekretariatets verksamhet,
- b) att utse chef för Samfundets sekretariat,
- c) att besluta om inrättandet och tillsättandet av nya tjänster,
- d) att i mån av behov tillsätta permanenta eller tillfälliga kommittéer för särskilda uppgifter,
- e) att årligen senast tre månader efter räkenskapsårets utgång till revisorerna överlämna protokoll och berättelse över Samfundets verksamhet under föregående räkenskapsår ävensom över Samfundets räkenskaper under samma tid,
- f) att för viss tid utarbeta nödig arbetsordning, organisationsplan och instruktion för verksamheten.

§ 10.

Röstning inom styrelsen

Varje ledamot har en röst. Vid ledamots frånvaro inträder rösträtt för suppleant i den ordning, som i föregående paragraf, andra stycket, sägs.

Röstning sker öppet. I övrigt gäller vad om röstning å riksstämman stadgas.

§ 11.

Räkenskapsår och verksamhetsår

Räkenskapsåret sammanfaller med kalenderår och verksamhetsåret med tiden från en riksstämma till och med nästkommande riksstämma.

Ändring av dessa tider kan ske genom beslut på en riksstämma med minst två tredjedelar av de avgivna rösterna.

§ 12.

Protokoll

Protokoll skall föras vid riksstämma (extra stämma), förtroenderådsmöte och vid sammanträde med styrelse och arbetsutskott. Protokollen skola delgivas deltagarna i nämnda sammankomster enligt bestämmelser i arbetsordningen.

§ 13.

Avgifter till Samfundet

Årsavgifter samt övriga avgifter till Samfundet fastställas av riksstämman efter förslag av styrelsen. Hedersledamot är befriad från avgift.

§ 14.

Revisorer

För granskning av styrelsens förvaltning och Samfundets räkenskaper väljer riksstämman två revisorer och två suppleanter för dem.

Revisorerna skola framlägga berättelse för riksstämman eller, om anledning därtill finnes, för extra stämma.

§ 15.

Räkenskaper och revision

Samfundets räkenskaper och av styrelsen

upprättad verksamhetsberättelse samt justerade protokoll i original från sammankomster skola överlämnas till revisorerna inom tid som angives i § 9 e.

Revisorerna skola till styrelsen senast inom en månad återställa erhållna handlingar jämte revisionsberättelse, vari ansvarsfrihet skall till- eller avstyrkas. Om skäl till anmärkning föreligger, skola revisorerna infordra styrelsens förklaring häröver, innan anmärkning upptas i revisionsberättelsen.

§ 16.

Stadgeändring

Ändring av dessa stadgar kan, sedan styrelsen och förtroenderådet behandlat ärendet, endast ske genom beslut med minst två tredjedelar av de avgivna rösterna på två på varandra följande stämmor, varav en riksstämma.

Ändringen träder omedelbart i kraft efter den sista av dessa stämmor.

§ 17.

Upplösning

För Samfundets upplösning erfordras beslut med tre fjärdedels majoritet av två på varandra följande riksstämmor. Vid den senare av dessa skall efter förslag av styrelsen och förtroenderådet bestämmas, huru med Samfundets tillgångar skall förfaras.

Övergångsbestämmelse

Vid första val av suppleanter utses endast hälften av det i § 9 angivna antalet.

Under en övergångstid av högst tre år må nuvarande, till Samfundet anslutna hembygdsförbund och kretsar deltaga i förtroenderådet, till dess sådant distrikt som avses i § 1 sista stycket, bildats inom respektive organisations verksamhetsområde.

I övrigt träda dessa stadgar i kraft på fastställsedagen.

Program

för

Samfundets för Hembygdsvård sommarmöte på Åland

den 17—19 juni 1960

på inbjudan av Ålands Folkminnesförbund

Mötesledare: Byggnadskonsulent Valter Danielsson, Mariehamn.

Mötesbyrå: Societetshuset, Mariehamn. Föreståndare fru Carin Wander-Cameron.

Inkvartering: Ålands Turistförening, Societetshuset, Mariehamn.

Fredagen den 17 juni

kl. 8.30

Frukost på Societetshuset.

kl. 10.00

Mötet öppnas i Mariehamns Stadshus. Anföranden av Ålands Folkminnesförbunds ordf., rektor Erik Eriksson, lantrådet Hugo Johansson och Samfundets v. ordförande.

Musik av Ålands Spelmansgille.

Från Stadshuset promenad till kyrkan, därefter till Sjöfartsmuseet, där detta samt fyrmastade barken "Pommern" visas av sjökapten G. Boman.

Mariehamn, Ålands enda stad, grundades år 1861 och fick sitt namn efter tsaren Alexander II:s gemål Maria.

Staden, som med förorter har c:a 4.000 inv., ligger på ett smalt näs med två hamnar, Österhamn och Västerhamn. Mellan dem sträcker sig två kilometer-långa lindalléer, Norra och Södra Esplanaderna. Bebyggelsen består i huvudsak av en- och tvåplansvillor med omgivande trädgårdar, endast huvudgatan domineras av större byggnader med affärer. Centralt belägen vid Södra Esplanadgatan ligger den moderna kyrkan (arkitekt

Lars Sonck). Betydande byggnader i övrigt är Stadshuset med dominerande läge, navigationsskolan, lyceum och sjöfartsmuseum. Invid detta i Västerhamn ligger fyrmastade barkskeppet "Pommern" som ett monument från segelsjöfartens tid. I sydost utbreder sig den vackra naturparken Tullarns äng — en löväng i staden!

Mariehamn är Ålands administrativa centrum, där självstyrelsens organ, Landstinget och Landskapsstyrelsen, har sitt säte. Staden är den åländska handelsflottans hemstad, varigenom sjöfarten blivit stadens förnämsta näring.

kl. 13.00

Lunch på Ålands Nautical Club.

kl. 14.30

Utfärd till Ramsholmen, där naturen demonstreras av forstmästare Albin André och lektor Lorentz Bolin.

På Ramsholmen i Jomala socken c:a 5 km väster om Mariehamn har ägaren upplåtit ett väldigt ängsområde som naturreservat. Det sköts enligt anvisningar av landskapsstyrelsen och utgör särskilt på försommaren ett av de vackraste än-

nu hävdade ängsområden vi har i Norden.

kl. 15.30

Återfärd till Mariehamn. Besök i naturparken Tullarns äng.

kl. 18.00

Middag på Societetshuset.

Lördagen den 18 juni

kl. 8.30

Frukost på Societetshuset.

kl. 9.30

Utfärd över Hammarland, där kyrkan beses, till Eckerö där Tullhuset och Postmonumentet visas av folkskollärare Jan Svebilius.

S:t Catharina 1100-talskyrka i Hammarland gör ett mäktigt intryck genom sitt torn vid sidan av kyrkobyggnaden, men fast slutet vid denna. Koret är markerat genom lägre takfall och återgår till äldre stil. Rester av medeltida valv- och muralmålningar finns bevarade. De nuvarande stora fönstren är upptagna vid en restaurering på 1800-talet.

Eckerö, landskapets västligaste del, är också den mest rikssvenska av Ålands socknar, vilket bl. a. dialekten visar. Vid Storby, som gör skäl för namnet som en av Ålands största byar, ligger post- och tullhuset från 1828, ritat av arkitekt Engel. Byggnaden skulle tjäna som gränspostkontor den tid då posten mellan Finland och Sverige gick från Eckerö över Ålandshav till Grisslehamn. I byggnaden ingår ännu idag postkontor och tullstation, och den tjänar sommartid som semesterhem för postfunktionärer. Postmonumentet restes 1946 till minne av de postotemän, som förde posten mellan Finland och Sverige.

Eckerö kyrka, S:t Lars, är från 1100-talet. En madonna i träskulptur från 1300-talet och en kyrkklocka från 1200-

talet är de märkligare inventarierna. Obetydliga rester efter medeltida målningar har påträffats.

kl. 12.30

Lunch i Storby.

kl. 14.00

Till Käringsunds fiskehamn.

Alt. 1. Till lövängarna i Skag.

Alt. 2. Besök i Eckerö kyrka.

kl. 17.00

Middag på Nautical Club.

kl. 18.30

Utfärd till Lemböte kapellruin. Kort andaktsstund under ledning av kyrkoherde Valdemar Nyman.

Den urgamla farleden från Danmark till Ryssland, nämnd på 1240-talet, hade Lyneböte som en hamnplats. Enligt traditionen har Olof den helige landstigit här och kristnat Åland. Kapellet är möjligen från 1100-talet.

Söndagen den 19 juni

kl. 8.30

Frukost på Societetshuset.

kl. 9.30

Utfärd till Kastelholm. Färden går över Saltvik, där den gamla tingsplatsen och vikingatidsgravar beses, och förbi Sunds kyrka.

S:a Maria i Saltvik. På den urgamla tings-, kult- och handelsplatsen har vid kristendomens införande i början på 1000-talet "landet" Ålands huvudkyrka uppförts till Jesu moders ära. Orten var en kungsgård och säte för den lokala självstyrelsen under vikingatiden och den äldre medeltiden innan riksförvaltningen vunnit stadga. Den nuvarande kyrkan är byggd i slutet av 1200-talet. En praktfull dopfont av gotländsk kalksten från omkring 1250 och

ett triumfkors från 1200-talets slut hör till inventarierna. Berömd är silverkaliken och patenen, som är daterad år 1346. Kyrkan är nyrestaurerad, varvid valven, som varit nedbrutna, återinsatts. Ett forngravfält, som ursprungligen omfattat 171 ättehögar, utbreder sig öster om kyrkan och söder om landsvägen bortom Kvarnbo pensionat. Några hundra meter norr om kyrkan på andra sidan Strömmen syns i en beteshage några hustomtningar och tvenne vackra gravfält. Längre uppåt Strömmen mot Bokarträsk finns ytterligare gravfält och hustomtningar.

Kastelholms slott demonstreras av fil. mag. Matts Dreijer.

Kastelholm är en urgammal kungsgård. Södra delen av slottet med kärntornet är byggt av Bo Jonsson Grip på 1380-talet. Tidigare har, av namnet att döma, en kastal stått på holmen. Arkeologiska utgrävningar har blottat rester av äldre försvarsanordningar söder om slottet. Två vallgravar, som ännu syns i terrängen, har skänkt skydd mot söder. Norra delen av slottet har byggts på 1500-talet. Gustav Vasa har som barn lekt på borggården och som kung hållit stora gästbud i kungsgemaken i tornet, Erik XIV har suttit fängslad här tillsammans med sin familj och Gustav II Adolf har under smekmånaden efter livländska kriget vandrat omkring med sin unga drottning i slottets leende omgivning. I norra flygeln är ett kulturhistoriskt museum inrymt.

kl. 12.00

Vid Jan Karlsgården bjuder Ålands Folkminnesförbund på smörgåslunch.

Anföranden av Förbundets ordf., rektor Eriksson, och en representant för Finlands Delegation för Hembygdsvård. Musik av Spelmansgillet.

Jan Karlsgården är Ålands Folkmin-

nesförbunds gammelgårdsanläggning. Mangården, som härstammar från Jan Karls i Bamböle i Finström, har ursprungligen byggts i mitten av 1800-talet. Inredningen är tidstypisk, med den praktfulla takmålningen i feststugan, den s. k. andersstugan, daterad 1842.

Fågårdens plögade vara avstängd från gårdstunet med ett staket. Ekonomibyggnaderna är ännu under uppförande, men oxstallet i väster och ladugården i söder ger intressanta inblickar i huru de dåtida bönderna höll sin boskap. Ca 100 m söderut står en ria, som användes vid sädens torkning och tröskning. I skogsbrynet på berget står en vädersågkvarn och två vädermjölkvarnar. Det anses att väderkvarnarna kommit till Åland på 1500-talet.

Några meter nedanför gårdstunet åt väster står en åländsk midsommarstång, i sin nuvarande utstyrelse en rokokoföreteelse från slutet av 1700-talet.

Längre ned mot stranden en vattenkvarn av uråldrig typ, en s. k. skvalta; dylika har antagligen kommit till Åland redan med kristendomen för snart 1000 år sedan. På stranden har en gammaldags sjöbod fått sin plats och på en bergknalle en strandbod från sommarfiskeläget Rannö i Norrhavet.

kl. 15.00

Hemfärd till Mariehamn.

kl. 17.00

Avslutningsmiddag på Societetshuset.

KOSTNADER

Mötesavgift (som erlägges sedan anmälan bekräftats av Samfundet) kr. 30:—.

Fredagen den 17 juni

mark

Frukost (gröt, ägg, ost, marmelad, servis) 275:—
Lunch på Nautical Club
(förrätt, varmrätt, måltids-

Svenska flaggans dag

Svenska Flaggans Dag, som sedan åtskilliga år firas som en stor fest inte bara på Stadion utan på många ställen ute i landet, kommer i år att gå i hembygdens tecken.

Sedan en tid pågår förhandlingar mellan å ena sidan representanter för Svenska Flaggans Dag och å andra sidan Samfundet för Hembygdsvård, Svenska Ungdomsringen och Sveriges Spelmäns Riksförbund. Meningen är att man på de olika platserna skall arrangera festerna i samarbete med sådana organisationer som har hembygdsvård och liknande på sitt program.

På Stadion planerar man en stor fest, där medverkan kommer att ske — som vi hoppas — i stor stil av spelmän och folkdansare.

Ute i landet kommer Svenska Flaggans Dag genom sina lokalkommittéer att sätta sig i förbindelse med hembygdsrörelsens organisationer för att försöka få fram färgstarka och innehållsrika program, där hembygdstanken skall vara det dominerande.

På Samfundet, där denna sak sköts av major Sture Wennerholm, har man lämnat ett stort material till Svenska Flaggans Dags centrala kommitté, bl. a. 800 adresser på hembygdsföreningar o. a., förteckning på lämpliga talare och kontaktmän samt artiklar och notiser som kan användas i den lokala propagan-

I samband härmed har man också lämnat redogörelse för den aktuella hembygdsvården och dess program, och det har redan visat sig, att ett stort intresse finns både för de traditionella formerna och för alla de aktuella problem som gäller miljöskapande och naturvård i olika former ute i landet. Ett stort antal fanor och flaggor kommer att utdelas, bl. a. till hembygdsföreningar.

Vi hoppas, att hembygdsrörelsen skall mobilisera alla sina krafter för att bidra till ett rätt firande av Svenska Flaggans Dag.

dryck, kaffe, servis) 680:—
Bussresa till Ramsholm 150:—
Middag på Societetshuset
(sandwiches, varmrätt, dessert, måltidsdryck, kaffe, servis) 750:—

Lördagen den 18 juni

Frukost 275:—
Bussresa 400:—
Lunch i Storby 450:—
Middag på Nautical Club 850:—

Båtresa till Lemböte 250:—

Söndagen den 19 juni

Frukost 275:—
Bussresa 400:—
Middag på Societetshuset 750:—

100 Fmk = ca kr 1:63 (26/2 -60).

RUMSBESTÄLLNINGAR

göres direkt till Ålands Turistförening, Societetshuset, Mariehamn.

Ur Samfundets årsberättelse 1958—1959

Hembygdsrörelsens vidgade program och delvis nya målsättning har nu på allvar börjat göra sig gällande. Intresset för den rena kulturvården har inte minskat, men en ökad aktivitet kan tydligt spåras både hos myndigheter och enskilda när det gäller landskapsvård och miljöskapande frågor överhuvudtaget samt en hembygdsbetonad bildningsverksamhet. De av Samfundet för flera år sedan framhävda synpunkterna på bl. a. vattenexploateringen har i stor utsträckning accepterats. Den stora händelsen på detta område är professor Gunnar Beskows utredning över "sjöar och älvs-träckor som bör skonas vid vattenkraftutbyggnad".

Upplysningsverksamheten

Antalet kurser och föreläsningar — Samfundets egna och sådana i samarbete med andra bildningsorganisationer — har ökat sedan föregående verksamhetsår. Intresset för studiet av hembygdskunskap och landskapsvård har visat sig oförminskat, och med större ekonomiska resurser skulle denna del av verksamheten kunna ökas avsevärt. Bland kurser Samfundet ordnat eller medverkat i kan nämnas följande:

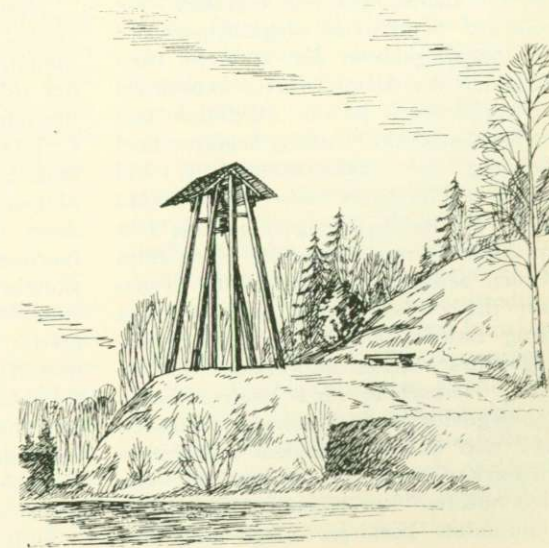
Studieledarkurs i natur- och hembygdsvård på Markaryds folkhögskola den 9—10 augusti 1958 i samarbete med Hallands och Kronobergs läns SLS-distrikt. Kursen leddes av lektor Lorentz Bolin och redaktör Stig Tornehed, vilka också stod för huvuddelen av föreläsningar och grupparbete. Kurs i hembygdskunskap på Sörängens folkhög-

skola den 13—14 sept. i samarbete med Bildningsförbundet för Jönköpings län. I kursen medverkade bildningsförbundets föreståndare, konsulent Helmer Sundqvist, rektor Hilding Sallnäs, lektor Lorentz Bolin och Samfundets ordförande fil. dr John Nihlén. Utom föreläsningarna förekom exkursioner och grupparbete. I SLS:s distriktsstudieledarkongress på Sänga-Säby den 23—25 sept. deltog fil. dr John Nihlén. Studiedagar i hembygdsvård på Alnön den 27—28 sept. i samarbete med Medelpads studiegrupp i hembygdsvård. Kursledare var fru Karin Hesslefors och huvudtema "Människan och miljön", kring vilket föreläsningar hölls av konsulent Brynolf Malmström och fil. dr John Nihlén. Folkbildningskurs i Alseda, Jönköpings län, 5 okt.—14 nov. Hembygdskunskapen behandlades av magister F. A. Svalander (Källorna till hembygdens historia), kyrkoherde K. Hagberg (Lär känna Din hembygd), professor J. Svennung (Alseda i gången tid) och fil. dr John Nihlén (Tusenårig historia). Vid SLKF:s studiedag i Skövde den 16 oktober talade fil. dr John Nihlén om hembygd och hembygdsstudier. Karlskoga hembygdsförening anordnade den 26 okt. en hembygdsdag, där Samfundet representerades av fil. dr John Nihlén, som föreläste över ämnet "Hembygdsvårdens betydelse". Samfundets krets i Österlen höll informationsmöte i Hammenhög den 5 nov. Den nybildade kretsens första sammankomst samlade 150 intresserade deltagare. Lektor Lorentz Bolin berättade om "Strövtåg i svensk natur" och fil. dr John Nihlén redogjorde för hembygdsrörelsens nyorientering,

varefter de aktuella uppgifterna diskuterades.

Släktforskningskurs i Båstad den 17—18 jan. 1959 i samarbete med Bjäre härads hembygdsförening, vars sekreterare, kapten Axel Berg von Linde, var initiativtagare till kursen. Kursledare och instruktör var Samfundets representant, genealog G. Norman. Ett positivt resultat av kursen blev en hembygdsdag med släktforskning som huvudämne, då man diskuterade uppläggningsen av en studie-cirkel i ämnet. Hembygdskurs i Värnamo den 24—25 jan. i samarbete med Finnvedens hembygds-krets. Kursledare var magister Valdemar Ståhlfors och föreläsningar hölls av landsantikvarie J.-E. Anderbjörk, länsjägmästare Åke Hallander, musikdirektör W. Göransson och fil. dr J. Nihlén. Vid ett samkväm överlämnades till f. överståthållare Tors-ten Nothin diplommet för hedersledamot-skap i Samfundet. Pedagogisk dag i Sö-

derköping den 16 febr. i samarbete med stadens skolstyrelse. Forstmästare Ulf Ribers föreläste om skolan och landskapsvården och fil. dr John Nihlén om hembygdsprincipen i skolans undervisning. Vid en kurs i byggnadslära på Statens forskningsanstalt för lantmannabyggnader i Lund den 25 febr. behandlade Samfundets ordförande samarbetet mellan tekniker och hembygdsvårdare vid utformandet av den moderna lantgården. I diskussionen deltog generaldirektör Sam B. Norup och överdirektör A. Orborn. Deltagare var bl. a. byggnadskonsulenter och lärare. "Trafik och landskap" var mottot för Upplandskretsens kurs i Stavby den 13—14 mars i samarbete med länets bildningsförbund och Tekniska föreningen i Uppsala. Problemen kring temat behandlades av docent Jan Wallander, byrådirektör Rolf Frankenberg, professor Carl Hirsch, vägdirektör Lars Lundeborg, professor

Klockstapel vid
Österhaninge
kyrkogård har ritats
av Samfundet.

Samfundet är representerat i Nackakommittén, som söker rädda ett till fritidsområde avsatt reservat från exploatering.

Bo Kjellberg, kanslichef Erik Thörnberg och Samfundets vägvårdskonsulent Arne Segerros. I anslutning till föredragen hölls estradsamtal med landshövding Elis Håstad som ordförande. Kring ämnet "Landskapet och tekniken" anordnade Stockholms Jägmästareklubb på Skogshögskolan den 23 mars föredrag och diskussion, varvid Samfundet representerades av sin ordförande och trädgårdsarkitekt Henning Segerros med föredrag och diskussionsinlägg. Vid Lantbruksstyrelsens kurs i markvård m. m. vid lantbrukshögskolan den 1–3 april deltog från Samfundet fil. dr John Nihlén och agronom Sven-Rune Svensson med föreläsningar om problem kring naturvård och jordbruk. Hembygds kurs i Borås anordnades den 24 maj i samarbete med Västergötlands hembygdsförbund, Bildningsförbundet, ABF och SLS. Samfundets ordförande medverkade som föreläsare. "Bli vän med naturen" var temat vid SLS:s och Samfundets kurs på Sänga-Säby för-

eningsskola den 30–31 maj. Kursledare var studiesekreterare Uno Larsson och utom denne medverkade som föreläsare lektor Bolin och studierektor Karl Höge-

Nordiskt samarbete. "Nordisk samverkan för bygd och natur" höll kontaktmannamöte i Oslo den 19–20 september 1958. Från Danmark deltog expeditionschef Knud Gemzöe och konsulent C. Blixencrone-Möller, från Finland fil. mag. Erkki Kanervo och fil. kand. Irina Matvejew (sekr.), från Norge professor Arno Ove Arbo Höeg, professor Fr. Isachsen, forstkand. Thv. Kierulf och skolebestyrer B. A. Grimmeland samt från Sverige f. länsarkitekt Olof Lundgren (Svenska Naturskyddsföreningen) och fil. dr John Nihlén (ordf.). Rapporter från deltagande organisationer om de viktigaste tilldragelserna sedan kontaktmannamötet i oktober 1957 lämnades och aktuella problem av gemensam betydelse diskuterades.

En konferens hölls den 2–4 maj 1959

i Danmark på inbjudan av Danmarks Naturfredningsforening med ett 50-tal deltagare från de nordiska länderna. Förhandlingarna var förlagda till Hindgavls slott på Fyn, där aktuella problem dryftades, framförallt "Operation Nordkalotten", det största landskapsingreppet i Nordens historia, om det kommer till utförande. Konferensen företog en rundresa till fredningsobjekt och sevärdade naturområden på Jylland och Fyn.

Markaryds folkhögskola har under sitt 9:e läsår haft 66 elever i den ordinarie vinterkursen. Som lärare har tjänstgjort teol. kand. Gunnar Orrling (rektor), fil. mag. Agnes Orrling (ämneslärare, bibliotekarie), fil. mag. Samuel Hansen (e. o. ämneslärare), fil. kand. Kjell Adamson (e. o. ämneslärare), fil. mag. Filip Larsson (e. o. ämneslärare), kantor Adolf Adgård (sånglärare), Judith Johansson (vävlärarinna) och Svea Andersson (gymnastiklärarinna).

I hembygds kunskap har undervisningen letts av fil. kand. Kjell Adamson. Studiecirkeln har arbetat med följande uppgifter: svensk byggnadskultur, gårdstyper, bygden förr och nu vid jämförelse mellan kartor från 1600- och 1700-talen och den ekonomiska kartan från detta sekel. Föreläsningar har hållits av lektor Lorentz Bolin om "Västkustens djurliv", "Landskapsvård", "Att se på naturen".

Byggnadsrådgivningen

har fortsatt i stort sett som föregående år genom olika arkitekter och institutioner. Byggnadskulturella frågor har berörts dels i Bygd och Natur, dels vid ett flertal kurser och föreläsningar. Samarbete har skett med bl. a. arkitekterna Hans Westman, Harald Ström, Lars Eek och ett flertal länsarkitekter. Arbetet med sanering och restaurering av äldre

bebyggelse har återupptagits, varvid Samfundet byggt främst på det av arkitekt Ingeborg Waern Bugge sammanförda materialet.

Natur- och landskapsvård

Naturvårdsdelegationen, som består av landshövding Bo Hammarskjöld, ordförande, hovrättsrådet Per-Erik Fürst, sekreterare, justitierådet Gösta Walin, Svenska Naturskyddsföreningen, och fil. dr John Nihlén, Samfundet för Hembygdsvård, har under verksamhetsåret haft flera sammanträden och upprätthållit fortlöpande kontakt med representanter för Vattenfallsstyrelsen och Svenska Vattenkraftföreningen.

Den viktigaste händelsen under året har varit framläggandet av professor Gunnar Beskows förteckning över sådana sjöar och älvsträckor som bör skonas vid vattenkraftens utbyggnad. Beskows utredning har bedrivits i samarbete med geografen fil. mag. Gunnar Rasmusson, som sommaren-hösten 1958 disponerat arbetsplats på Samfundet. Det nu föreliggande yttrandet är begränsat till Norrland samt Dalälvens och Klarälvens vattensystem. Utredningen har framlagts för den större församling som står bakom Naturvårdsdelegationen med representanter för bl. a. Kammarkollegiet, Domänstyrelsen, Fiskeristyrelsen, Norrlands Naturvärn, Norrlandsförbundet, R.L.F., Samerna och Lantbruksförbundet. Det praktiska ändamålet med den Beskowska utredningen är att ge ett genomarbetat kunskapsmaterial för bästa möjliga kompromiss mellan stridiga intressen: å ena sidan intresset att bevara ett antal särskilt sköna och vetenskapligt betydelsefulla sjö- och älvområden intakta och därjämte i görligaste mån dämpa vattenkraftutbyggnadens skadeverkan på övriga värdefulla

naturområden, å andra sidan intresset av största och ekonomiskt mest gynnsamma utbyggnad av vattenkraften.

Under året har landskapsbyrån anordnat en utställning benämnd "Landskapsvård och miljöbildning". Materialet iordningställdes för demonstration och studier vid en kurs som Svenska Teknologföreningen anordnade i november med Samfundet som medarrangör. Senare kompletterades materialet och utställdes på AB Byggtjänst i Stockholm under tio dagar i mars. Antalet besökare inklusive kursdeltagarna uppskattas till ett par tusen. Utställningen har vidare visats på Tekniska Högskolans avdelning för arkitektur under c:a en månad. Den har numera karaktären av vandringsutställning och kommer först att användas av Samfundets Östgötakrets. Den planeras vidare bli utställd på Norrvikens Trädgårdar vid Båstad samt i Uppsala, Luleå, Gävle och Malmö.

Följande planeringsärenden av olika slag har handlagts under året: Gustafsbjergs kyrkoområde (konsultationer, ritningsförslag), Hammarbystugan (konsultationer och ritningsförslag till planering inom fritidsområde), Lovö prästgård (planering kring prästgården), Vänge kyrkogård (förslag till planering, konsultationer), Arlanda flygplats (förberedande diskussioner angående landskapsvård i anslutning till flygplatsen), Österhaninge kyrkogård (förslag till klockstapel samt planering av kyrkogården), Ramsele kommun (förberedande besiktning gällande uppdrag att ordna fritidsområde), Tyresö kommun (förberedelser för uppdrag att planera parkområden och allmänna platser vid Bollmora), Lovö golfbana (landskapsvård och planeringsplan).

Tjänstemännen inom landskapsbyrån har dessutom handlagt olika ärenden di-

rekt föranledda av Samfundets ställning som officiellt naturvårdsorgan. Förutom granskning av länsstyrelsernas resolutioner i naturskyddsfrågor — drygt 100 angående fridlysning samt ett 50-tal angående grustäkter — har följande större ärenden behandlats.

Samfundet har varit representerat i Grustäktskommittén för Stockholms län. Kommittén har under det gångna året besiktigt länets grustillgångar. Vidare har Samfundet haft representanter i Skärgårdsutskottet samt Nackakommittén, vilken senare haft till uppgift att söka rätta ett såsom fritidsområde avsett reservat från exploatering.

Tjänstemännen har vidare hållit föreläsningar vid bl. a. Skoghögskolan, Lantbruksakademiens Trädgårdsskola, Lantbrukshögskolan, Industriförbundet (konferens), Svenska Teknologföreningen (kurs), Föreningen Grus och Makadam (konferens) samt inom Samfundets kretsorganisation.

Förberedelserna för en fridlysning av kulturhedarna i östra Skåne har fortsatt. I samarbete med Samfundets Österlenskrets har underhandlingar förts med ordföranden i Skånes Naturskyddsförening, professor Weimarck, och med representanter för markägare inom Brösarp och Maglehem. Planen för fridlysning av hedarna vid Drakamöllan är utarbetad och i princip godkänd av Skånes Naturskyddsförening.

Vattenfrågor

Professor Beskows utredning (se ovan) förväntas få stor betydelse direkt för Samfundets verksamhet beträffande vattenkraftfrågor. Genom ett undantagande av de mest värdefulla och omstridda objekten skulle landskapsvården i större utsträckning kunna inriktas på ett positivt arbete inom utbyggnadsverksamheten. Därvid blir sannolikt samarbetet med exploatören av största vikt

Strandområde i Vaisaluokta.

och kan väntas ge avsevärt bättre resultat än hittills, framförallt när det gäller den praktiska landskapsvården.

Ärenden har behandlats inom följande älvsystem: Torne och Kalix älvar, Stora Lule älv (Porsi och Messaure), Lilla Lule älv (Letsi kraftverk), Skellefteälven (Gallejaure kraftverk), Ume älv (Betsela kraftverk, Bålforsen, Bjurfors övre kraftverk, Gardikens reglering, Ajaure kraftverk, Hällforsens kraftverk, Grundfors kraftverk, Rusforsens kraftverk, Storkjuktans reglering, Storumans reglering, Övre Ume älvs korttidsreglering), Ångermanälven (Sollefteåforsens utbyggnad, Moforsens kraftverk, Nämforsens kraftverk, Långbjörns kraftverk, Hällby kraftverk, Malgomajs reglering, Åseleälvens reglering), Fjällsjöälven (Tåsjöns reglering), Faxälven, Indalsälven (Juvelns, Rensjöarnas och Ockesjöns reglering, Midskogs kraftverk), Ljungan (Parteboda kraftverk, Hermansboda kraftverk, Rätans kraftverk, Bursnäs kraftverk, Storsjöns reglering, Torpsammars kraftverk, Leringen-Holmsjöns

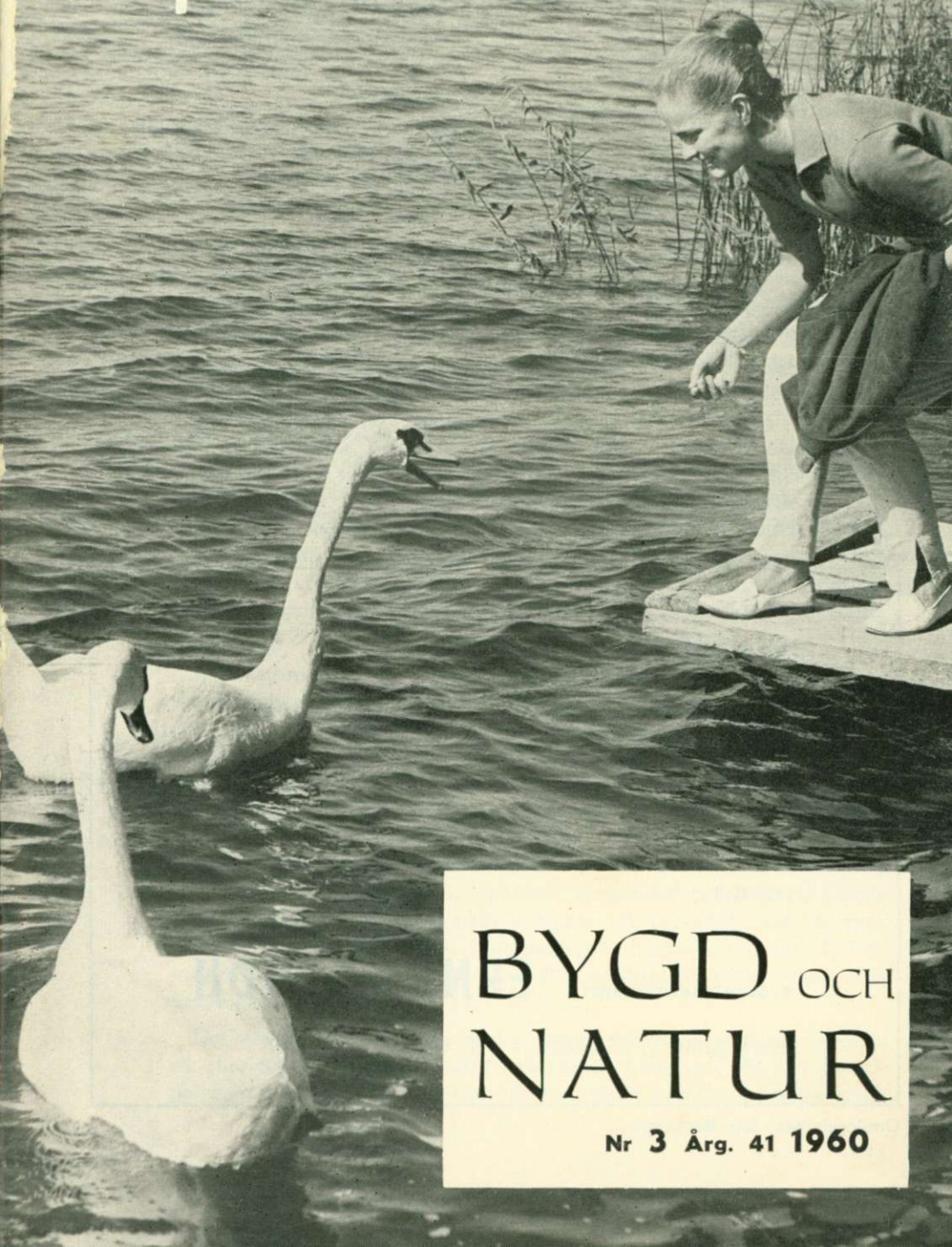
reglering), Ljusnan (Bergviks kraftverk, Grängens reglering, Dellensjöarnas reglering), Dalälven (Trängslets kraftverk och Siljans reglering), Klarälven m. fl. i Värmlands län (Höljes kraftverk, Femunden, Rördåns utbyggnad, Glava kraftverk, Kymmens kraftverk).

Övriga vattendrag. Utredning med förslag till landskapsvård har gjorts i mål om Muskans reglering. Uppdragsgivare har varit Advokatfiskalsämbetet, Ösmo kommun samt Barkman o. Co. Yttrande har avgivits angående Tannefors och Slattefors kraftverk i Stångån, och Samfundet har också biträtt Ämbetet vid vattendomstolsbehandlingen.

Vägfrågor

Under det gångna verksamhetsåret har Samfundet upprätthållit ett givande samarbete med länsstyrelserna och vägförvaltningarna samt med institutioner som förutom Samfundet har att handlägga naturvårdande frågor. Det intensiva projekteringsarbete som pågår hos de olika vägförvaltningarna och konsulterande ingenjörbyråerna har också med-

Ungdomsnummer

BYGD OCH
NATUR

Nr 3 Årg. 41 1960

Samfundet för Hembygdsvård

Riksförbundet för bygdekultur och landskapsvård

Mästersamuelsgatan 3, Stockholm

Tel. 119424, 119444, 119455

Postgiro 8136

Ordf.: Fil. dr John Nihlén

V. ordf.: Lektor Lorentz Bolin

Sekr.: Redaktör Nils Nihlén

★ ★ ★

Byggnadskultur

Råd och anvisningar i byggnadsfrågor

Byggnadskurser anordnas

Väg- och landskapsvård

Planeringar i samband med väg- och vattenbyggen samt nybebyggelse
Rådgivning och upplysningsverksamhet

Studieavdelning

Anordnar föredrag, kurser o. utställningar
Råd och upplysningar vid uppläggning av hembygdsstudier

Ungdomsmedlemmar

erhåller ett specialhäfte av
Bygd och Natur för kr 3:– pr år

★ ★ ★

Samfundet utger BYGD och NATUR
tidskrift för hembygdsvård

Red. och ansvarig utgivare: John Nihlén

Redaktionssekr.: Nils Nihlén

Prenumerationspris kr 12:– pr år

Medlemmar erhåller Bygd och Natur gratis

Vi bygger

i samarbete med enskilda, kommuner och staten moderna, hygieniska, trivsamma bostäder . . .

Vi bygger vidare . . .

Utnyttja våra överlägsna resurser av maskiner, yrkesskicklighet, material.

BYGGNADSAKTIEBOLAGET

ERNST SUNDH

Malmgatan 3, AVESTA — Tel. 50905 (växel)

Omslagsbilden: foto Backofen.

Den skärgård som försvinner

av Roland Svensson

Roland Svensson, konstnär och författare, är en av våra finaste kännare av Stockholms skärgård. Här berättar han om gånget skärgårdsliv och illustrerar med egna bilder.

Året led mot sitt slut. Runt stränderna packades tallriksis, som spred ett fint rasslande, ringande ljud. Snö täckte marken, och dagarna tycktes bli ljusare, det livade sinnena. Var det spårsnö plockades bössan fram ur sitt sälskinnsfodral, och stövaren Kula eller Pila togs i koppel. Man gick till skogs, och snart hördes hardrevets ivriga skall, eller gick man utmed stränderna och tittade efter utterspår. Ett utterskinn representerade ett gott värde, och köttet var inte att förakta. Under stjärnklara och köldstilla nätter satt många inbiten jägare i fähuset och väntade på räven, som under förnatten skulle avlägga sitt besök vid dyngstacken, där fiskråke var lockbete. Att sitta vid "väntglugg" var en filosofisk jakt. Oändligt sakta skred nattens timmar förbi, fyllda av dämpat ljud från snö, is och köldslaget vatten. I gluggen glimmade jägarens öga, ljudlöst gled bössmyningen ut och följde Mickels tyst glidande skuggskepnad, tills skottet brann av och ekot mullrade mellan holmarna.

Ofta tog man byggtjyvan och en trasig sköte med sig och samlades i någon stuga. Det kallades "att gå med göra", det var gemenskapskänsla och lust att höra någon berätta som drev folk samman. Fanns det några hantverkare sysselsatta på gården, så lyssnade man begärligt till alla nyheter de förde med sig från grannöarna. Var det skomakaren och hans lärpojke, så var slagbordet flyttat från fönsterväggen, där stod istället skomakarbänken och blötbäljan för lädret. När utomhusarbetet var färdigt för dagen, samlades husfolket omkring yrkesmännen, var och en med sina göromål. Man beundrade "mästers" förfarenhet och lärde sig kanske något av hans knep, men mest lockande var det att lyssna till hans historier och upplevelser. De kringvandrande hantverkarna var ofta naturfilosofer och människokännare, som hade iakttagit mycket under sina besök på olika gårdar.

Det talade ordet hade stor makt. En god berättare, man eller kvinna, rik eller fattig, var alltid särskilt välkommen i stugorna, de blev huvudpersoner i kretsen runt härden. Sådana kvällar var den muntliga tradi-

tionens högtidsstunder. Alla lyssnade med spänd uppmärksamhet till orden, kanske somnade någon småknatte i mors knä eller med huvudet vilande mot högen av nätslingor. Spinnrocken surrade, lodklockan tickade och skuggorna rörde sig i takt med elden. Det stora köket vilade i dunkel. Man tröttnade aldrig på att lyssna till berättelser om jaktäventyr och vådliga seglatser eller berättelser om djur och skrymt och skrock.

Ibland fick ungdomen med lustblandad skräck höra, när en gamling skildrade sitt barndomsminne, den stora smällen vid Bomarsund i Åland, när ryssen kapitulerade för engelska och franska flottorna, som trängt in på Lumparfjärden. "De' va' ett så'nt okristligt oväsen att en kunne akkurat tro att di'va' på ena si'n åv Storskärgår'sfjär'n." En annan höjdpunkt var, när någon med nasal, genomträngande stämma mässade eller sjöng balladen om Benrangersriddaren, herremannen som förlorade sin trolovade, när han drog ut på korståg till det Heliga Landet.

... Och borden sitt överflöd dignande bar,
Då tolvslaget dånar från tornen.

Så hördes orden: Vårt värdfolk, se vem!
En främmande sitter objuden.
All fröjd vid hans åsyn ur högtiden trängd,
Han hade ej ögon för rätternas mängd,
De voro skarpt fästade på bruden.

Hans rustning var rostig, atletisk hans längd,
Hans anlet var askgrått som jorden.
Helt kuslig till modet sig känner var en
Och blå brinner lågan i lampornas mängd
Och hundarna kröpo under borden.

Ej ord, ej en viskning i salen hörs mer.
Förskräckt sitta gästerna stela.
Till slut sade bruden med bävan: "Jag ber,
Fäll, tappre herr riddare, hjälmhatten ner
Och värdes välfägnaden dela."

Hon tystnar, och riddarn, som bruden befallt,
Lät hatten av huvudet falla.
O, himmelens Herre, som rår över allt!
Vad syn! Vilken hemsk, vilken gruvlig gestalt!
En dödskafe visas för alla.

Upp sprungo alla med skränande rop,
Som fasa och vämjelse kände.
Av rysliga maskar en slingrande hop
Kröp in och kröp ut genom tinningens grop,
Då spöket till bruden sig vände.

"Du falska kvinna", så började han ...

Då var spänningen så outhärdlig att barnen hoppade högt i vädret vid minsta oväntade ljud. Man reagerade till och med om katten med en mjuk duns skuttade ned från sin plats på vedlårn.

Med halvviskande röst talade man om sådana som hade "kompakt", förbund, med sjöfrun eller andra väsen. En dylik människa hade tur med allt vad han företog sig; hans skötar var fulla med strömming, när andra var "släta". Hans nät fiskade rikligt på platser, där ingen fått en gäddstjärt förr. Hans kula träffade målet, när alla andra sköt bom. Medvind förde honom ut till skötlägena och skrotade alltid, så att han fick förlig vind tillbaka.

Mor Lina lade strumpstickorna åt sidan, och flera andra lät arbetena vila för att inte förlora ett enda ord. ". . . Å kan ni förstå, vi var flera stycken i båten, då sa Norman: 'Om hon nu ville komma så skulle jag hålla av'na och krama'na.' Och strax därpå så kom det upp en stor säl bredvid båten, och den försökte kränga sig in över suden, så att båten

höll på att kantra. Vi blev förskräckta men Norman bara skrattade och sa: 'Jag ska nog skjuta'n jag.' Men han bara låtsades skjuta förstås, och då försvann sälen. Det var havsfrun, det förstås, och det begrep vi allihopa, fast ingen ville säga någonting — för se Norman ville aldrig höra talas om att han hade 'kompakt' med havsfrun. Men på natten när vi låg i boden på Hårsten, så sa Norman igen: 'Om hon nu ville komma så skulle hon få ligga hos mej.' Vi vart bleka, för med detsamma så blev det ett rysligt oväsen i boden, men Norman han sa bara: 'Hon e bra hon, må ni tro, och riktigt rar e hon också.' 'Jo, jag tackar jag', sa bror min, Edvard, 'hon har ju bara ett förkläde på sig där fram, och där bak e hon ihålig. Å, du ska inte gäckas, för hon tar dig nog till sist!' Och sen hörde vi, hur Norman mojade sig med havsfrun hela natten.

Men sedan på hösten så försvann Norman spårlöst, både båt och karl, och vi förstod nog vart han tagit vägen . . ."

Den som hade ärende ut i nattnörkret kände sig inte obesvärad. Från skogen, från havet, från isen hördes ljud som var svåra att härleda. Kvindanden, hoande läten, suckar, brus och skarpa smällar — var det goda eller onda väsen som lurade utanför stallyktans trånga ljuscirkel? Skrock och veligt tal, sa folk som visste bättre, men likväl var man på sin vakt, om man uppehöll sig utanför tunet.

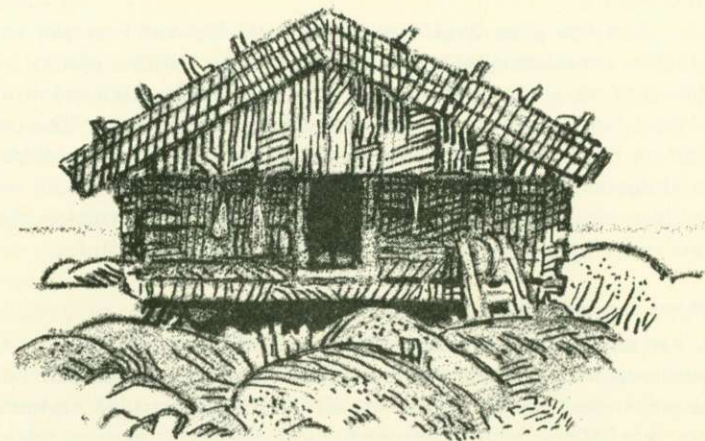
Gastar, "bytingar" och huvudlösa "dödingar" fanns det många ord att säga om; en hade sett, en annan hade hört, och så växte berättelserna fram. Det fanns unga tvivlare i kretsen, som aldrig hade upplevt något övernaturligt, allt i naturen bestod av orsak och verkan, ja, de hävdade till och med att Allfaderns prisade godhet och omtanke klickade många gånger. Gammelfolk fasade över sådant världsligt och fördärvligt sinne-lag och lade in en extra torrvedsknosa i elden för att skingra dunklet i stughörnen.

Bytingar var döda, ofullgångna foster, som efter ett år i ohelgad mull hemsökte trakten med skärande skratt eller ylande gråt. Vissa platser var kända som tillhåll. Det mörka skogspasset vid Dunderbacken passerade varken karl eller kvinna utan att högljutt sjunga eller tala. Den som en gång av oförsiktighet, övermod eller glömska gått mitt på vägen och mött en huvudlös döding höll sig visligen till väggkanten i fortsättningen, där ett sådant möte inte behövde riskeras. Även hästarna skyggade och blev istadiga. En gamling berättade om hur han i sin ungdom av nyfikenhet drivits att lätta på grimman och kika fram mellan den och hästens huvud; då fick han skåda vad hästen såg. Ingen kunde avlocka honom hans hemlighet, men han rådde var och en att inte upprepa hans dårskap. Den upplevelsen och hans sätt att tolka den, gav honom ett rykte att veta mer om det fördolda, än vad andra visste. En kvinna berättade, hur hon

gick vilse i skogen under bärplockningen. Efter många timmars kringirrande erinrade hon sig det gamla knepet att byta strumpeband; då återfann hon snabbt stigen. Berättelser om nödår — när torkan brände bort gräset eller när kyla och regn tog potatisskörden — gav den trösten, att man inte hade anledning att klaga på årets äring.

Man talade om varsel och signeri; "Det onda ögat" hade makt att "förgöra bössor", vända fiskelyckan, "ställa kor i sin" med mera. Illvilliga människor, osynliga väsen och onda makter gick ingen säker för. De äldre visste, att allsköns illdåd kunde ske, utan att straff kunde utmätas. Men det fanns också omständliga och hemliga sätt att häva trolldomen. Om en bössa var "förgjord", så kunde man återfå vapnets makt genom att smyga sig upp på land till en rännil, som rann mot norr. Där skulle bösspipan stoppas ned så att vattnet strömmade från bakskruv mot mynning. Efter tre torsdagar skulle den hämtas — då var bösspipan blank som silver i loppet, och hagelkärven visade vid prov en sluten träffbild. Man sade att "Det onda ögats" makt var bruten. Det alkaliska, sandförande vattnet i Ingvarsviks-rännilen hade gjort ett bra slipningsarbete!

Timmarna gled fort undan. Alltid fanns det i varje by en man eller kvinna, vilkens minne av gångna händelser och framlidna generationer var skarpare än andras. Som i en isländsk saga kunde de inleda sin berättelse med en utredning av de invecklade släktförhållanden, som knöt den individen till den eller den släkten och till den eller den händelsen. När sedan grunden var lagd för berättelsen, kunde dramat tillåtas att utveckla sig.

Besök i underjorden

Bo Rosén berättar om grottor

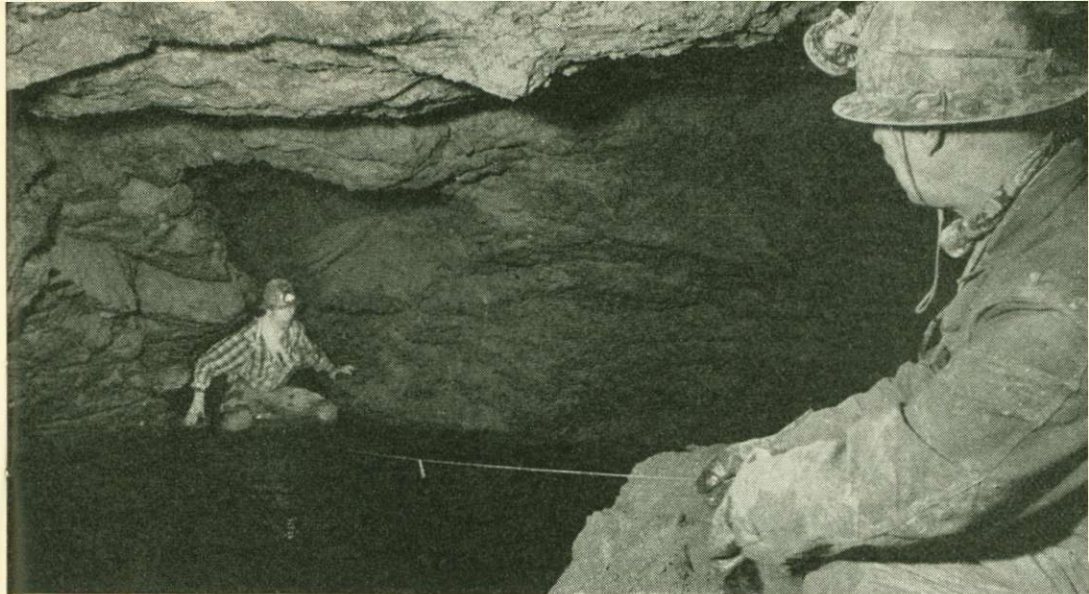
För mer än trettiofem år sedan dök en fransman ner i vattnet i en grotta, Montespan i Pyrenéerna. Då fanns det ingen grodmansdräkt och överhuvudtaget inget av den moderna utrustning som grottforskarna idag har tillgång till. Stearinljus och tändstickor hade han i badmössan, det var hans enda utrustning. Han simmade in i en vattenfylld hålgång och hela tiden kände han efter med handen i taket. Snart måste han väl ändå vara framme i den grotta som han räknade med att finna på andra sidan hålgången. Just som han tänkte vända — luften i lungorna höll på att ta slut — höjde sig taket en aning. Där var det bestämt inget vatten. Han gled upp till ytan . . . och andades. Det var första steget på upptäckten av en grotta, som innehöll mängder av konstverk från urtidsmänniskornas tid. Där fanns lerskulpturer, reliefer och målningar på bergväggen. Denne fransman — Norbert Casteret — är föregångsman för grottforskning eller speleologin som det vetenskapliga namnet lyder. Han har fått mängder av efterföljare världen runt och i alla åldrar.

Grottforskning är spännande — men farlig. Många har mött sitt öde nere i jordens innandömen. Ofta berättar dagspressen om tragedier som utspelats eller förhindrats i sista stund. Men alla som har denna lust för äventyr låter sig inte nedslås utan drar på sig grodmansutrustningen, sätter på pannlampan och dyker ner i avgrunden. De tränger sig fram genom trånga pass och långa tunnlar, och det händer att de fastnar och med möda kan komma loss, bara för att uppleva samma svåra hinder på återvägen.

Och man kan göra fynd nere i grottorna. Det var i en sån som man upptäckte neanderthalmänniskans skelettresten vilket gjorde att man kunde göra sig en föreställning om hur den förhistoriska människan såg ut. Och i Belgien stötte man på andra benrester som var lika primitiva. De måste ha varit från förhistorisk tid. Benen låg dessutom tillsammans med klumpiga redskap och i jordlager som hade lämningar av mammut, grottbjörn, uroxer och andra djurarter. Djurbenen var förresten uppbrutna så att man förstod att märgen använts som människoföda.

Skolklass som grottforskare i Västerbottensfjällen

Det var kanske inte precis med några förhoppningar om att få stöta på resterna av en neanderthalmänniska som kom pojkar och flickor att med en lärare i spetsen söka sig till Tjärrogrottorna på sluttningen av Södra Storfjället i södra Lappland. Men det var länge sen någon hade

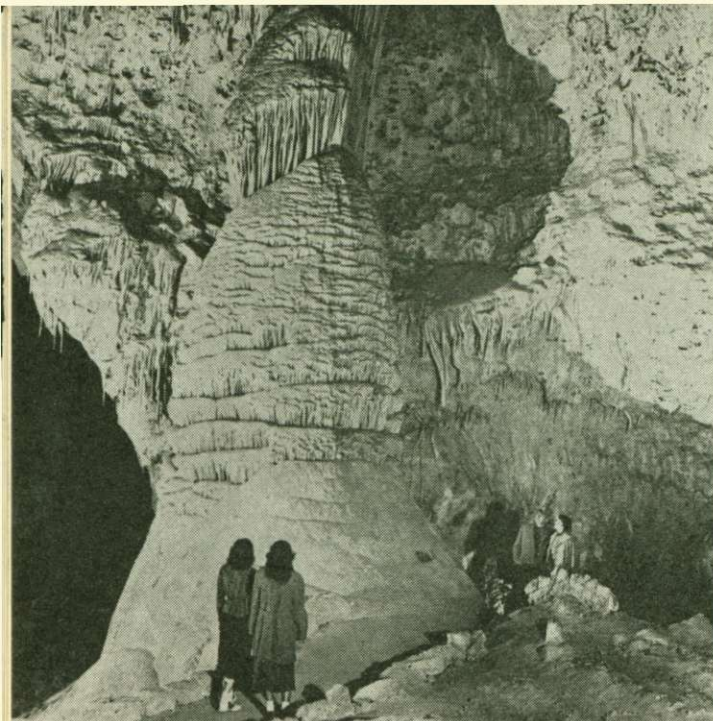
I Sverige har Lummelunda-grottan på Gotland utforskats av Leander Tell (t. h.)
Foto Lennart Nilsson.

varit där och dessa unga grottforskare ville ta reda på om grottorna hade rasat igen som ryktet ville göra gällande.

Grottforskarna trängde långsamt in genom mynningen. De tog det försiktigt, för det var svårt att trots ficklamporna vänja ögonen vid mörkret efter det stickande solskenet. Det plaskade och stänkte och det ekade av fotsteg och röster mellan de vitaktiga väggarna som blänkade i ficklampsljuset. Och när de stod inne i grottan berättade magistern om hur den kommit till.

Det var bäcken Tjarravajokk som med sitt kolsyrerika vatten grävde ut grottan. Det började med att lite vårflodsvatten sipprade ner i en spricka i kalkgrunden. Kolsyran har stor förmåga att lösa upp kalken. Springan vidgades undan för undan och tillsammans med vattnets kemiska påverkan bidrog vattennötningen — erosionen — till att fräta på kalkväggarna. Till slut hade en tunnel på sjuttio meter bildats. I den kunde grottforskarna bara tränga in femton meter, men det var spännande nog. En annan tunnel på trettiofem meter gick emellertid att passera i hela dess längd.

Naturligtvis är detta en liten grotta jämfört med vad som finns i exempelvis Frankrike, men det var rafflande att få gå in i mörkret och trampa i vattenpölar på golvet där småfisk simmade. Några droppstensbildningar fanns inte. Grottan var bara fyra meter hög och det är för lite för att dessa fantastiska skapelser ska kunna utbildas.

I en del grottor formas droppstensbildningar av kalk till egendomliga pelare och fantastiska figurer. Carlsbads National Park i New Mexico.

Grotta Azurra

Vill man uppleva verkligt praktfulla droppstensbildningar kan man lämpligen resa till Grotta Azurra i Italien — Blå grottan. Det är ett populärt utflyktsmål, fastän det inte är så lätt att komma in i den annat än genom en smal öppning från havet. I småbåtar klarar man det i alla fall. Under vattnet finns det en mycket vidare öppning, och genom den kommer det mesta dagsljuset in i den femtiofyra meter långa och trettio meter breda grottan. Vattnet är sexton meter djupt och till taket från vattenytan är det femton. Allt detta utgör en väldig sal som är enastående vacker. Dagsljuset släpps som sagt in genom vattnet, men det är bara de blå och violetta strålarna som slipper igenom. Hela grottan skimrar i azurblå färgtoner som är vackrast vid middagstiden. Doppar man ner ett föremål i vattnet ser det ut som om det glänste av silver.

Med järnväg in i Adelsbergsgrottan

Men detta är återigen en liten grotta. Jämför den med Adelsbergsgrottan i Jugoslavien. Den är tjugotvå kilometer lång med alla förgreningar, och besökarna kan åka en sträcka med elektrisk järnväg. Här finns det förutom stora gångar också väldiga salar, till exempel den så kallade Konserternsalen som beräknas rymma sjutusen personer. Det är en märklig upp-

levelse att vandra mellan de ibland vita och glänsande, ibland gula och rödaktiga väggarna som verkar vara halvt genomskinliga. Här och där är grottan klädd med de egendomliga droppstensbildningarna av kalk. En del växer neråt av takdroppet och kallas då stalaktiter, en del växer uppåt, där vattnet droppar i marken och kallas stalagmiter. Så småningom möts de båda och bildar lustigt formade pelare. Här liksom i de flesta grottor av detta slag är det en flod som gjort grovarbetet.

Tom Sawyer's grotta

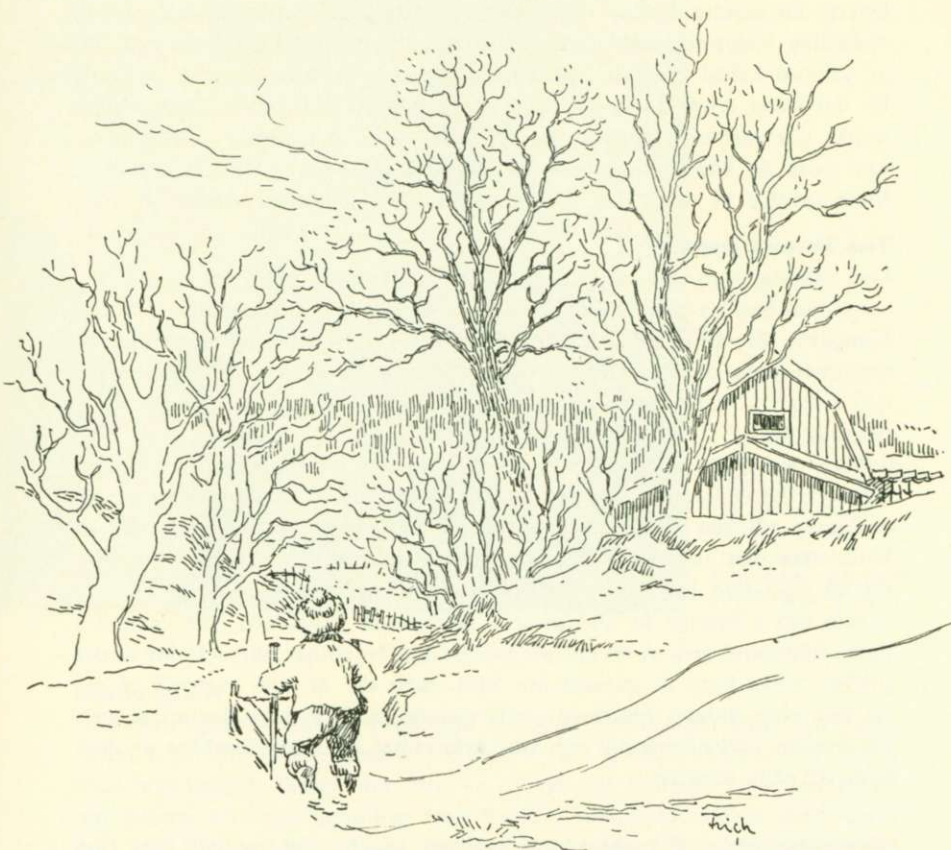
Den största grottan i världen är Mammutgrottan i USA. Det var i den som Tom Sawyer och Huckleberry Finn upplevde en del av sina äventyr. Gångarna är sammanlagt tvåhundrafyrtio kilometer långa och i grottsystemet ingår också några jättesalar. Mammutgrottan ligger i Kentucky, och enbart i västra delen av den staten finns det inte mindre än sexti-tusen grottor.

Men den djupaste grottan ligger i Europa, närmare bestämt i Frankrike och heter Berger. Det var fem unga fransmän som lyckades ta sig ner ända till 904 meters djup innan de tvingades vända, utmattade av köld, väta och strapatser. Men man tror inte att detta rekord kommer att stå sig länge. Det finns djupare grottor anser man.

Inte ens i Sverige är alla grottor utforskade. Bjurälven, som rinner i norra Jämtland genom ett kalkstensområde, försvinner här och där under jorden. Dess lopp är ganska lite känt, men det är inte värt att ge sig dit ner utan vidare. Strömmar och vattendjup kan vara livsfarliga och det fordras god utrustning och stor erfarenhet som grottforskare av dem som vill våga försöket.

Mammutgrottan i USA anses vara världens största. Det var här som Tom Sawyer och Huckleberry Finn upplevde några av sina spännande äventyr.

*Kalkbacksåkning var ett lika omtyckt
nöje då som nu.*

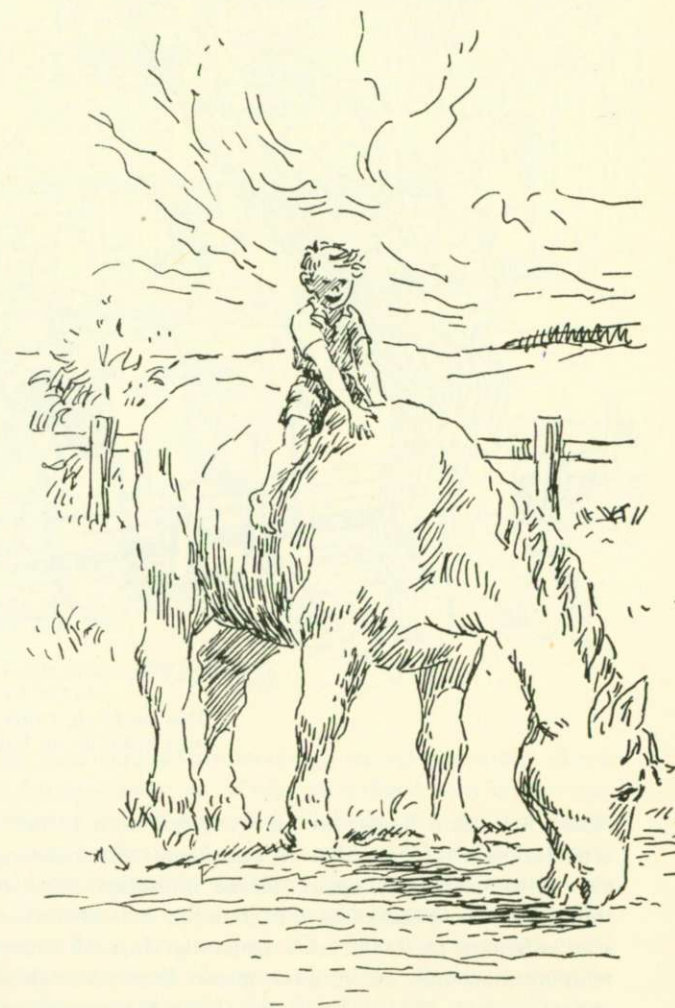
Lekar vid sekelskiftet

av Sigfrid Ramqvist

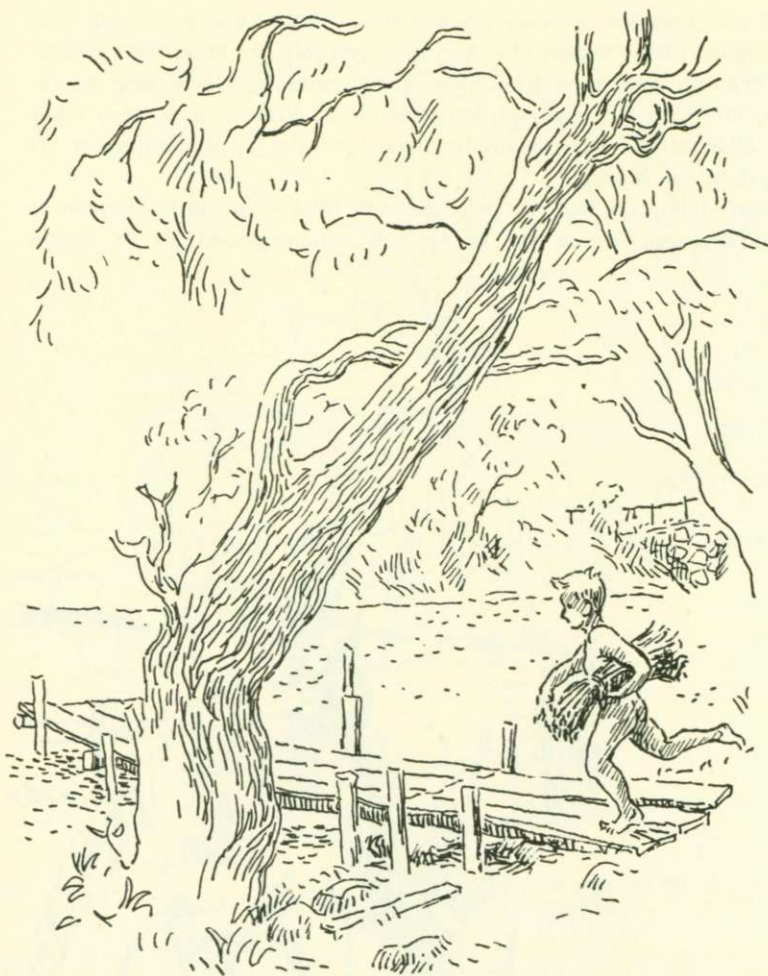
För sextio år sedan hade pojkarna på långt när inte samma rika möjligheter till lekar och sysselsättning som i våra dagar. Man kan gott säga, att deras tillvaro verkade oerhört fattig vid jämförelse med senare tiders förhållanden. Men det hindrade inte, att pojkarna även då kunde ha hjärtligt roligt många gånger.

Idrott enligt nutida begrepp var helt okänd bland oss pojkar på Frötuna herrgård nära Arboga. Man kan möjligen tala om lekar med idrottslig anknytning, men metodiska övningar i simning, skidåkning o. s. v. förekom inte alls vare sig i skolan eller eljest. Vintern hade sina lekar och sysselsättningar och sommaren sina, och det är ju lämpligast att tala om dem var för sig.

Så snart Arbogaån lagt sig och isen var tillräckligt stark, började vi pröva skridskorna. Dessa var av en helt annan modell än de nutida

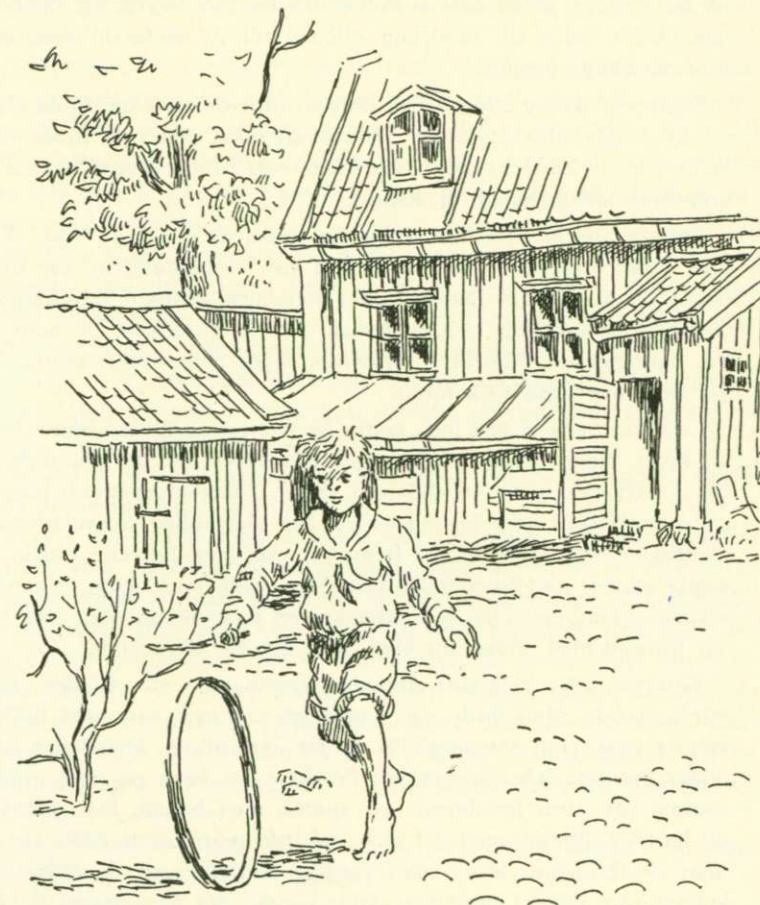

*Varje lördag efter
en varm vecka
skulle herrgårdens
hästar bada.*

*Man lärde sig simma
med hjälp av en knippa vass.*

rören. Skridskon bestod av ett trästycke, som formats någorlunda efter skosulan och försetts med en stålskena, som närmast liknade en spiskrok med böjningen uppåt. Dessa underliga idrottsredskap kallade vi träbrallor och spände fast med remmar och snören, och de var så gott som omöjliga att få att sitta ordentligt fast på fötterna. Man drog till remmarna så hårt, att fötterna nästan domnade, och följden blev en och annan kylknöl. Med träbrallornas hjälp planterades otaliga rovor.

*Rullbanden erhöles gratis från en
sönderslagen siltunna.*

Om det var dåligt med skridskoutrustningen, så var det ännu sämre beställt med skidor. Riktiga skidor salufördes visserligen men till fantasipriser för oss. Därför tog vi vad som stod till buds, och det var laggar av någon siltunna, som det fanns så gott om på den tiden. Sillen ingick ju som en viktig del i kosthållet hos de flesta familjer. Man spetsar laggen i ena änden och tunnade av den på den lämpligaste sidan av den spetsade änden samt spikade fast en rem till hälla. Det var lätt gjort, men dessa skidor passade inte att åka med på andra ställen än plogade vägar och det gick också bra, för även där fanns backar, och farlig tra-

fik hindrade ej leken. Det skämtsamma namnet laggar på vår tids präktiga skidor leder sitt ursprung tillbaka till de åren, då man verkligen åkte på riktiga laggar.

Kälkbacksåkning var ett lika omtyckt nöje då som nu. Enda skillnaden bestod i kälkarnas utseende. Dessa var enkla och i de flesta fall hemsnickrade av äldre syskon eller fäder och oftast försedda med ett par ordentliga stakar baktill att hålla i.

Vinterkvällarna blev inte långa, för pojkarna måste gå tidigt till sängs, men innan dess läste man en stund vid fotogenlampan, om där fanns något att läsa utom läxor. Under julhelgen skänkte jultidningarna en trevlig sysselsättning, och vi lånade dem av varandra. De hette Jultomten, Tummeliten, Fågelblå, Tomtefars sagor och mycket annat, och alla var de synnerligen välkomna.

Leksaker hade vi just inga andra än vi gjorde själva. Sådana fanns nog att köpa, men allt kostade pengar, och dessa var det ständigt ont om. För övrigt såldes en hel del rent skräp, Nürnberger-kram, bland annat en sorts hästar, som bestod av ett par plåtskollor sammanfogade med kantflikar. Men framför allt fanns en sak, som beredde pojkar en out-säglig glädje, nämligen fällkniven. Den hade man nytta och nöje av i många situationer. Den billigaste kniven kostade tjugofem öre, och den var försedd med endast ett blad, men det var tillräckligt.

Vinterns lekar gick inte upp mot sommarens alla fröjder. Till dessa hörde baden. Man lärde sig simma på sitt eget sätt med hjälp av en knippa vass, som sammanhölls av ett par snören. Den lades på tvären under bröstet, och därefter var det bara att kava på med armarna på samma sätt som hundarna och sparka med benen. Det gick inte fort att lära sig simma, men det gick, och när man kunde hålla sig flytande utan vassknippan, lärde man vanliga simtag, som de äldre pojkarna kunde. Våra dagars simlärare skulle kanske dra på munnen åt våra simövningar.

Ett särskilt trevligt nöje bjöds på varje lördag efter en varm vecka. Då skulle alla arbetshästarna på herrgården bada. I kvarndammen fanns en lång smal landtunga, och på ena sidan av den var vattnet tvärdjupt, och dit fördes hästarna. Pojkarna fick vara med och rida ned hästarna från stallet, och den som lyckades infinna sig och få en av de första hästarna, kunde räkna med att få rida ännu en vända. Unghästarna tyckte om badet och gick självmant i vattnet. Det hände till och med att en och annan slet sig och simmade rakt över dammen. De äldre hästarna däremot måste försas ned i ån, och när de sakta och stelbent steg ned i vattnet föreföll de betänksamma, och det hände aldrig att någon av dem slet sig. Man red barbacka, och på hemvägen satt man på den dy-

blöta hästen och guppade så att det sa smack. Men byxorna torkade förvånansvärt snabbt.

Bland sommarens leksaker fanns en som tillhörde den rullande materielen, och det var rullbandet. Sådant erhöles gratis från någon sönderslagen silltunna. Vi hade många gånger verkligen roligt med en så enkel sak. Våra höga styltor ägde också sin tjusning. De var svåra att komma i gång med och farliga att stiga ned från, men risken fick man ta för det goda äventyrets skull.

En sak som stod sig året om och tycks göra det än, var de små granna trähästarna, som dalmasarna hade med sig i skrindorna, när de om vintrarna anlände den långa vägen från Siljansbygden och sålde laggkär och korgar och andra hemslöjdsalster i gårdarna.

Bilar hade vi knappt hört talas om. Sådana var något så märkvärdigt, att ett gammalt original på Hällaåsen trodde, att hin onde for fram på vägen, då han första gången fick se en bil.

En händelse, som lätt kunnat bli en tragedi, får avsluta dessa gamla minnen från sekelskiftets Frötuna.

En vacker vinterafton med månsken och kallt väder åkte några pojkar och flickor kälke utför bortre skullbron vid ladugården. En åttaårig pojke hade på sin kälke en liten näpen tös om sex år. Föret var gott, och kälkarna rutschade utför med fart. Nedanför bron fanns ett litet stup, där kälken tog ett lustigt litet språng. Åttaåringen förlorade taget om kälkstakarna och föll baklänges i marken. Den vådliga färden slutade för hans del med ett praktfullt fyrverkeri — tusen stjärnor och solar. Därefter var han borta och vaknade först om ett par timmar, då han låg på kökssoffan hemma i kvarngården. Hans äldre bröder hade forslat hem honom på en av kälkarna.

Men vad tänkte den lilla flickan, när hennes stolta kavaljer så snöpligt fördes bort medvetlös på kälken?

Teckningar av Lars Frick.

Det var en sommardag då vädret var varmt och skönt vi gick till hagen nere vid den lilla sjön.

Ett sommarminne

Det var en dag i sommar då vädret var varmt och skönt, men inte för varmt — det var lagom. Vi gick till hagen nere vid den lilla sjön där ett par svanar häckade förra året. I år var de inte där. Vad det berodde på visste vi inte. Kanske hade de blivit störda och ville inte komma tillbaka. I varje fall låg vattenytan tom sänar som på näckrosblad och några vassruggar.

Men fåglar virvlade omkring. Det var svalor, backsvalar. Var kom de ifrån? Just här fanns det ingen utpräglad terräng där de fåglarna skulle kunna trivas. Nåja, vi fick väl se oss omkring lite senare.

— Titta va mycket blommor!

Jonas pekade i dikesrenen. Jo, där fanns det fullt med ängsblommor.

— Det där är prästkrage, blåklocka — ja, både stor och liten blåklocka, sa Jonas.

— Ja, och vet du vad det där är för nånting.

— Det är älgört, sa Jonas stolt. Så nog hade han lärt sig en del i sko-

lan tack vare en fröken som ofta tog med flickorna och pojkarna ut i markerna.

Vi slog oss ner på marken och vilade en stund. Inte för att vi var trötta, utan vi ville bara sätta oss, det gör man alltid i en vacker hage som sluttar ner mot en sjö med näckrosor och vassruggar och fåglar som flyger omkring.

— Tänk, pappa, sa Jonas. Det där rödstjärtboet som vi hittade . . .

— Ja?

— Det, pappa, åkte vi ju och tittade på flera gånger. Det var spännande att se hur ungarna växte opp och blev stora och malliga.

— Ni störde dom väl inte?

— Inte alls. Vi fick ju låna din kikare och då kunde vi sitta ett bra stycke därifrån och ändå titta på dom. Och vi störde då inte.

— Varför säger du *vi*? Var det några som var där och bar sig illa åt?

— Ja, en dag stod en stege mot trädstammen och det fattades en unge i boet och ett par grenar låg avbrutna på marken.

— Tror du att några fridstörare tagit ungen?

— Jag vet inte. Men det verkar så, för ungen kom inte tillbaka. Dom kanske har tagit hem den för att ha den i bur.

— Det hoppas jag verkligen inte att dom gjort. Nästan det dummaste som finns är att ta ungar från redena.

— Men dom kanske hade ramlat ner från boet och skadat sig? Jonas ville tyda allt till det bästa. Och dom hade kanske försökt lägga opp ungarna i boet, och det var då dom bröt av grenarna . . .

— Kanske det. Men man ska inte ta hem ungar av djur som man hittar i markerna. I synnerhet vi som nästan hela året bor i ett samhälle har svårt att klara det. Jag hörde talas om en pojke som kom hem i juni med en skadad kajunge. Hur ska han kunna sköta den hemma? Och så for han på landet en vecka senare. Nej, det där duger inte. Det är faktiskt bättre att lämna kvar ett skadat djur i markerna. Kanske klarar det sig och tillfrisknar. Kanske kommer en hök eller en räv och tar djuret. Men så är det i naturen. Där finns inget sjukhus.

Jonas satt tyst och såg ledsen ut. Vi hade talat om sånt förr, men det känns lika hårt och otäckt varje gång man berör det.

— Nej, kom så går vi och letar reda på var backsvallorna håller till, Jonas!

Vi reste oss, strövade snett över hagen, passerade diket och klev försiktigt över ett staket och kom ut på en slingrande, smal grusväg som ledde bort mot några åkrar. En ormvråk låg och seglade högt över skogs-brynet. Plötsligt sänkte han sig ner mot marken, försvann för ett ögonblick i det höga gräset och så lyfte han igen och flög bort med långsamma vingslag.

Sök aldrig efter fåglarnas bon! Om du ändå skulle träffa på ett bo med ägg eller ungar så lämna det genast utan att röra någonting i boet eller dess närmaste omgivning.

— Han kanske hittade ett skadat djur. Det är synd på djuret, men samtidigt slipper det plågas längre. Naturen är barmhärtig på samma gång som den är obarmhärtig.

Jones sa ingenting, bara gick och tittade bort över fältet. Plötsligt fick han syn på backsvalorna igen.

— Därbortifrån kommer de, ropade han och pekade mot ett övergivet grustag.

Vi smög oss bort mot grustaget som låg alldeles intill vägen och bildade en väldig håla i en rullstensås. Botten var jämn som golv men i borten ändan av grustaget låg vatten. Grusväggarna stupade brant ner och här och där hade de rasat. Men överst, helt nära markbeklädningen av ris och rötter och mossor och allehanda växter, hade hela rader av hål mejslats ut. Där bodde svalorna.

När vi kom in i grustaget lyfte svalorna högt upp, men snart sänkte de sig ner mot sina boplatser, flög in och ut. De virvlade omkring oss blixtnabbt, gjorde störtdykningar och våldsamma höjdstigningar. Det tycktes vara ett under att de inte slog sig sönder och samman så att fjädrarna flög när de landade vid bohålen.

— Pappa, vet du hur backsvalorna gör dom där bona?

— Nej?

— Dom krasar ut sanden med fötterna. Och vet du hur djupa bona kan vara?

— Nej?

— Ett bohål kan vara flera meter djupt, och där måtte väl ungarna ändå vara skyddade!

Ystad slår vakt om sina drastiska gatunamn

I Ystad ändrar man inte gärna på det bestående. De styrande i staden slår ivrigt vakt om korsvirkesidyllens unika centrum med dess 300 korsvirkeshus och medeltida gatunät och har också i förvånansvärt stor utsträckning stadens befolkning bakom sig i sin strävan att så långt det är möjligt bevara i stället för att riva.

Naturligtvis har man också upptäckt att det finns pengar — turistpengar! — i de åldriga byggnaderna och institutionerna. Folk reser ju inte till Ystad för att beundra rådhus och skyskrapor utan för att titta på korsvirket och de lurtutande tornväktarna — de enda i Europa för övrigt.

Den här både "romantiska" och praktiska konservatismen när det gäller det som har tradition och hävd i Ystad gäller nu inte bara byggnaderna och S:ta Marias lurblåsare. Det händer ibland att främlingar i denna stad hajar till när de upptäcker att en stor bilfirma har sina lokaler vid Lurendrejaregränd eller att stadens tidning håller hus på Sladdergatan.

Ystadborna själva har för länge sedan vant sig vid dessa och andra drastiska namn på gator och gränder, och en aktion häromåret för att ändra på de saftigaste av dem misslyckades.

Gatunamnen i Ystad är bokstavligen gamla som gatan, och gatunätets mönster i stort sett oförändrat sedan 1400-talet — någonting som staden lär vara tämligen ensam om i Sverige.

GÅSEGRÄND

KV. FREDRIK

SNEDGRÄND

KV. UBBE

BÄCKAHÄSTGRÄND

KV. YNGVE SÖDRA

SUPGRÄND

KV. PAUL

Supgränd och Kärringgatan

Ingen annanstans i riket finner man heller en så säregen gatunamnsflora som i Ystad. Lurendrejaregränd och Sladdergränd är redan nämnda. I den säregna staden får folk vidare finna sig i att ha adresser som Kärringgatan, Gaffelgränd och Gåsegränd. Och man kan kanske förstå den småländske godtemplare som häromåret vägrade att acceptera en bostad vid Supgränd . . .

Från Supgränd är det inte långt till Snedgränd och Krypgränd, och det kan ju nästan se ut som en tanke. Några andra stråk i denna förbryllande stad är Bästebrorsgränd, Apgränd, Kofoedsgatan, Bäckahästgränd och Trångsund. Sticksgatan och Pottmakaregränd är väl inte heller precis några vanliga gatunamn.

Vem hittade på namnen?

Vem hittade egentligen på de här namnen? Det vet man inte mycket om. Stadens medeltidsarkiv förstördes nämligen vid en rådhusbrand 1569. Några få namn har forskarna kunnat härleda. Bästebrorsgränd har antagligen fått sitt namn av den bro, "badstubro", som en gång ledde över den bäck som förr i tiden rann på grändens nuvarande plats. Vid Supgränd låg det en beryktad krog på sin tid. Vid gamla Nattmansgränd bodde stadens "hudavdragare" (nattman).

Ingenstans i Sverige finner man en så säregen gatunamnsflora som i Ystad, och namnen är bokstavligen gamla som gatan. Vi ser här Pottmakaregatan, vars namn bär vittne om ett gammalt hantverkscentrum på platsen.

Det är ungefär vad man vet. Det är inte otänkbart att många av gatunamnen är ett utslag av de gamla sjöfararnas skämtlynne. De gav kanske gränderna öknamn för att driva med borgarna — och så småningom blev öknamnen allmänt vedertagna. Sådant var nog inte alldeles otänkbart i det "sjörövare- och lurendrejarenäste" som Ystad var enligt August Strindberg (som bodde i staden ett slag under Inferno-krisen på 90-talet).

Björn Nihlén

Ungdom och hembygdsstudier

Förvisso är det sant att vi inte har lyckats få med så många ungdomar i det aktiva hembygdsarbetet. Inte heller trängs tonåringarna för att komma med i studiecirklar som rör hembygdsämnen. Avsikten med dessa funderingar är inte att söka förklara varför eller komma med den slutliga lösningen på problemet.

När det gäller hembygdsarbetet i allmänhet ska vi ha klart för oss att hembygdsrörelsens styrka och utbredning varierar inom olika län och i olika kommuner. Mångenstädes har byggherrarnas reformiver skenat iväg lite för fort tycker man, och något av det gamla som hade varit värt att bevara ropar förgäves efter en gnutta förståelse. Snart är det så att man även i ganska små tätortsbildningar inte ser bostäderna bara för höghusens skull. Pampiga central-skolor med lyxiga "borggårdar" som inte får beträdas växer upp som monument över kommunalpampars storvulnhet. Under tiden pangar skolknattarna sönder de sista fönsterrutorna i de sista byggnaderna från de grå stugornas tid. Det är inte lätt för hembygdsgården att hålla sig kvar när den nya storhetstiden stormar fram över landet.

När det är så, ska vi inte begära att ungdomarnas intresse för hembygdsvärd och hembygdsstudier i sin traditionella bemärkelse ska finnas på toppunkten.

Beträffande studiet av hembygden är det väl ofta så att vad vi kallar det musealt inriktade intresset alltför mycket

dominerat. Visst är allt sådant värt att studera och visst studeras det, men dagens moped- och bilåkande ungdom har liksom för hård fart för att på en gång kunna stå ut med tystnaden och stillheten vid en hembygdsgård eller vid ett gammalt torp. Skulle vi inte kunna börja där de nu står, mitt uppe i hembygdens nutid. Diskutera vad som finns i den egna hemtrakten och vad som inte finns. Frågan om idrottsplats, frågan om utbildningsmöjligheter, frågan om sysselsättning, vad som är vackert och fullt i bebyggelsen och i landskapet, varför man inte går så mycket i kyrkan, varför man har fullbelagt på ålderdomshem och pensionärshem men tomt i skolan, bör väl vara ämnen som hör samman med hembygdsstudier. Sådana ämnen bör också kunna föra studiegruppen tillbaka till bygdens förhållanden i gången tid, och studiet kan kanske rentav resultera i att de ungdomar, som en gång pangade fönsterrutor i den gamla gården, av denna gör en liten samlingslokal. Sánt har hänt. Men det händer inte av sig självt. Någon måste ta initiativet och någon måste fullfölja det hela.

Hembygdsvärdare! Ställ om till lite mer dagsaktuell hembygdsvärd och tag gärna kontakt med Förbundet Vi Unga eller liknande juniorsammanslutning och gör ett försök i här skissad stil. Kanske lyckas vi bra med några grupper. Vi kan inte räkna med någon massuppslutning.

N. Ö.

Att föra hembygdsstudierna fram till vår tid och för övrigt i allt hembygdsarbete ta ställning till dagsaktuella problem har alltid varit normgivande för Samfundets verksamhet. Vi understryker därför livligt ovanstående synpunkter och vill samtidigt meddela att vi f.n.

planerar utgivandet av studieranvisningar speciellt för ungdom.

Samfundets nye studiesekreterare Uno Larsson, som svarar för studieverksamheten, ger hembygdsföreningarna och andra intresserade råd och anvisningar i alla studiefrågor.

Red.

Kommunala herresäten

Chefsarkitekt Nils Sterner, som stod för den i årsboken införda artikeln "Kommunala herresäten", meddelar oss följande:

"Då jag gav min tillåtelse till publicering i Bygd och Natur, fattade jag det så att det gällde ett eller flera citat, gjorda av red., och ej som nu en artikel, som, på det sätt den publicerats, verkar författad för Bygd och Natur.

Jag beklagar att det ej blivit angivet, att det rörde sig om ett av Bygd och Natur gjort sammandrag av en uppsats i nr 6, 1959, av Stadsbyggnad. Jag har ej heller sett korrektur och därför ej kunnat konstatera vilken form artikeln fått i sitt förkortade skick. Bilderna till artikeln äro dessutom anskaffade av Bygd och Naturs redaktör."

BoN beklagar att artikeln influerats i denna form och hoppas att saken med ovanstående är tillrättalagd.

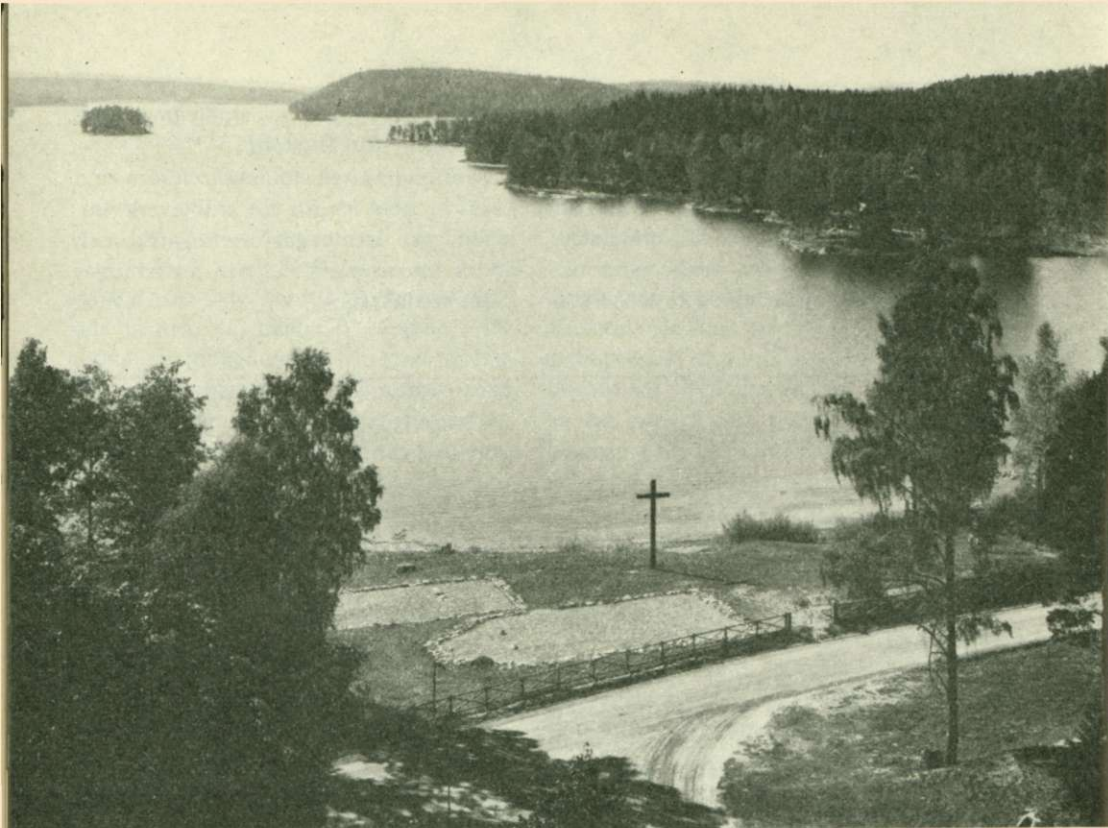
Levande landskapsarv

I professor L.-G. Romells artikel med denna titel i årsboken hade i bildtexten på sidan 43 två beklagliga misstag gjorts. Där stod "täck-ating" istället för "täck-ating", som betyder taktäckningsgille. "Ating" hänger ihop med äta och har ingenting med ordet ting att göra. Vidare talades om "lyft", skall vara "ryftu", som betyder takåsen, där "raftar" går ihop. Ordet hänger samman med det engelska "rafters".

Vi beklagar misstagen och återger här för tydlighetens skull bildtexten i sin helhet:

Vi hade täck-ating efter gammal ordning vid midsommar 1954. Där var 140 arbetande gäster, bland dem ett lag kunniga fåröbor. Agen skall ligga "sex fot på ryftu". Den dras upp dit i "bände".

Red. av Bygd och Natur

Utsikt från Värmskogs kyrktorn, Värmland, över sjön Värmeån som givit landskapet dess namn. I foden Värmskogs gamla kyrkplats. T. v. grund efter en kyrka från omkr. 1200, t. h. grund efter kyrka från 1650. — Foto John Engvall.

Fri, levande hembygdsrörelse

Värmland — ett föredöme

Vad en fri, spänstig hembygdsrörelse kan uträtta har vi ett gott exempel på i Värmland. Det torde vara ett föredöme för många.

Endast få förbund har lyckats med så små pekuniära medel och med en organisation av så pass bräcklig art mobilisera så många frivilliga krafter, ta

initiativ och hålla hembygdstanken vid liv.

Dessa reflexioner gör man vid läsningen av förbundets årsredogörelse 1959.

Värmlands Hembygdsförbund omfattar icke mindre än 69 hembygdsföreningar och 15 andra sammanslutningar. Och det verkar som om de flesta av dessa vore levande föreningar.

Förbundet har en rad konsulenter och sektioner. Landshövding Gustaf Nilsson är ordförande, och den verkställande, inspirerande kraften är Sigurd Gustavson. Sedan finns en konsulent för hembygdsvård (arkitekt Ludvig Mattsson) och en för landskapsvård (trädgårdskonsulent Edvard Jacobson) och dessutom en särskild dräktnämnd, vars ordföran-

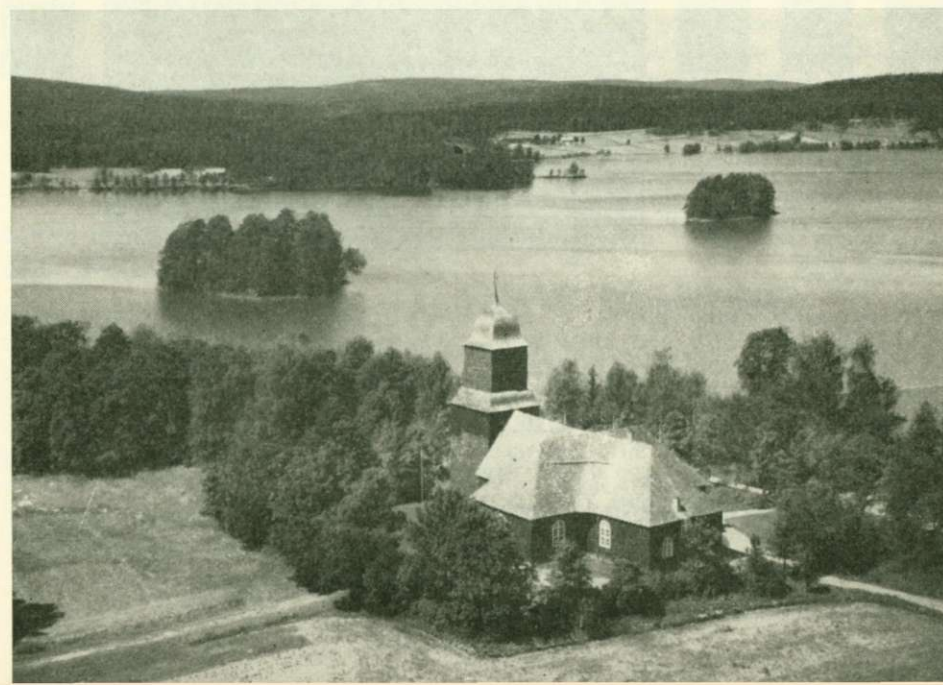
de är rektor Signe Borlind. Släktgårdarna ägnar man ett speciellt intresse, och varje år delar man ut släktgårdarnas hederstecken, som är en vacker vindflöjel; 1959 delade man ut tjugu sådana.

Arbetet som rör stamfränderna i Amerika har också blivit uppmärksammat liksom en rad kurser och konferenser, t. ex. angående Luciafirandet.

Detta är inte sagt för att förringa alla andra goda insatser utan har endast det syftet att peka på ett förbund som står bland de främsta i landet, ett föredöme just nu när rörelsen står inför viktiga avgöranden i vårt land. I den nya organisation vi håller på att bygga upp är Värmlands Hembygdsförbund en av stöttepelarna.

J. N.

Svanskogs kyrka i Värmland. — Foto Jägerblom.

ASEA

— ledande svensk elektro-industri

Verksamhetsprogram

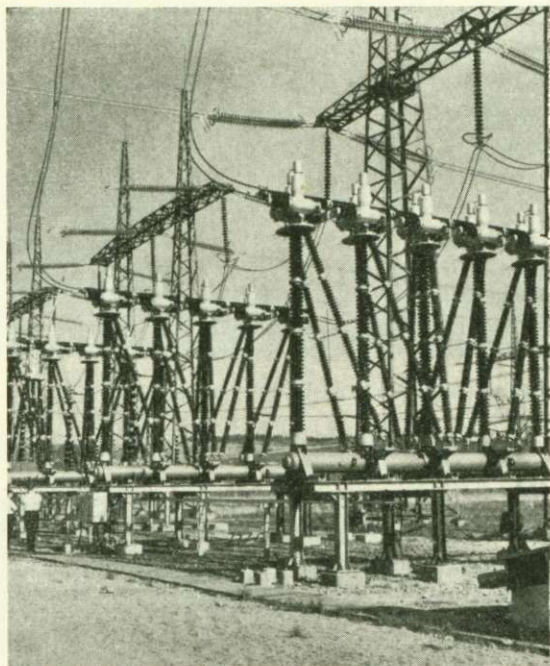
All slags utrustning för alstring, överföring och distribution av elkraft.

Elektriska driv- och manöverutrustningar för industrier av alla slag, industriugnar av ljusbågs- och induktionstyp.

Närtransportdon såsom gruvspel, traverser, telfrar, hissar, rulltrappor.

Utrustning för elektrisk bandrift såväl för den rullande materielen som för banornas kraftförsörjning.

representerat i 50 länder av bl. a. ett 20-tal egna bolag, varav 5 — i Oslo, Paris, Sao Paulo, Pretoria, Melbourne — bedriver egen tillverkning.

ASEA har levererat eller har under byggnad:

Vattenturbindrivna generatorer upp till 150 000 kVA

Trefastransformatorer upp till 375 000 kVA

Trefasgrupper av enfastransformatorer upp till 1 milj. kVA

Utrustning för kraftöverföring vid:

400 000 V växelström
200 000 V likström

För världens första 400 000 V växelströmsöverföring, i drift sedan 1952, och världens första högspända likströmsöverföring, för 100 000 V och i drift sedan 1954, har ASEA levererat den övervägande delen av utrustningen. Omformarutrustning för 200 000 V likströmsöverföringen under Engelska Kanalen, som för närvarande installeras, är också utvecklad och byggd av ASEA.

Landskapet

VÄRD OCH GESTALTNING

Amerikansk professor missnöjd med hatet mot rovdjur i Sverige

Det är riskabelt att rubba jämvikten i naturen. I görligaste mån bör man försöka vidmakthålla ett fullständigt djurbestånd. Det innebär bland annat att man mer än nu, inte minst i Sverige, måste godta rovdjuren. Det betyder inte alls så mycket som man tycks tro när det gäller svängningarna i djurstammarna. Avgörande i det sammanhanget är summan av varierande faktorer i miljön. Man vet redan en hel del om dessa faktorer, särskilt i USA och Kanada. Även i de skandinaviska länderna tycks intresset vakna så sakteliga, men behovet av forskning är mycket stort. Så kan man sammanfatta vad en världsauktorit på djurbeståndssvängningar, rovdjurens roll och näringskonkurrensens betydelse, professorn i zoologi vid Iowa State University, Paul Errington framhåller vid samtal i Stockholm med Svenska Dagbladet.

Syntet-medel i vattendragen dödar fisken

Fiskbeståndet i Tysklands sjöar och floder som i årtal försämrats genom industriernas vattenförorening hotas nu av en ny fara. Det har konstaterats att de moderna tvättmedel som via avloppen rinner ut i fiskevattnet har betydande skadeverkningar fast de är giftfria. Den minskade ytspänningen i vattnet till

följd av de syntetiska tvättmedlen, som medföljer avloppsvattnet har på de senaste åren vållat bekymmer i Sverige, skriver Göteborgs-Posten. Inte minst gäller detta den biologiska reningen som inte kan ta bort en del kemikalier. Följden blir driftstörningar och andra olägenheter. Problemet är bara att finna något motmedel till den minskade ytspänningen och dess följder.

FN-expert gör skogsinventering

En gigantisk långtidsprognos som i sin slutliga utformning skall omfatta alla jordens förråd av skogsprodukter är en av de uppgifter som för närvarande satsas på av FN:s livsmedels- och jordbruksorganisation samt skogsavdelning. — Någon gång under 1964 beräknar man ha inventeringen färdig och då skall det vara möjligt att få en klar bild av den aktuella skogssituationen, berättade generaldirektören i FAO, dr Binay Ranjan Sen, Indien, och chefen för FAO:s skogsavdelning, dr Egon Gleisinger, vid sina besök i Sverige.

Misskött nationaltillgång

Vår älgstam, som är Europas och näst Kanada världens största, är en nationell tillgång som vi har all anledning att på bästa sätt värda. Det kan då konstateras att det i detta avseende alltför få finns högst betänkliga brister, som med det snaraste måste i görligaste mån rät-

tas till, om inte skadan skall bli ohjälplig. Den kvantitativt stora stammen försämras och degenereras snabbt, och fackmännen har länge varit på det klara med orsakerna till tillbakagången. De stora, avelsdugliga tjurarna förföljs hårt och korna får skjutas bort från små kalvar, som därefter har mycket svårt att klara sig över vintrarna. Utan att närmare gå in på stridsfrågan om älgjakens organisation, som sedan år tillbaka orsakat ändlösa debatter, måste det kraftigt understrykas, att själva beskattningen av vår älgstam med det snaraste — och helst redan till nästa höst — måste reformeras och ordnas på ett vetigare sätt.

Hissmofors först i landet med kompressor-indunstning

Anläggningen för indunstning av lut med tormokompressor är den senaste nyheten på Hissmofors sulfittfabrik. Med denna anläggning har man populärt uttryckt skaffat sig eget raffinaderi och en egen tillverkning av "eldningsolja". Det fina i denna anläggning ligger i att man tillgodogör sig avfallsprodukter som man tidigare släppte ut i Indalsälven. Den nya anläggningen svarar för 60 procent av ångvärmebehovet då man använder kompressorn — driven av en elmotor på hela 2.000 hästkrafter — och 42 procent om man använder ett annat system, en s. k. vakuumstation.

Flygresor till Norrlands fiskesjöar

blir en schlager under 60-talet, heter det i en stor översiktsartikel om det kommande decenniet rubricerad "Fritidens årtionde". Under 60-talet, då "svenskens fritid kommer att öka med 40-timmarsveckan och ytterligare en betald semestervecka som nästa steg", blir Norrland vår nya turistlandsända. Flygplatser som i dag är militärt hemlighållna släpps fria för trafikflyg, bilvägarna byggs ut och fiskeresor blir som sagt en schlager.

Norrland måste få ha glesbygden kvar

framhåller tidningen Nord-Sverige och fortsätter: Ur norrländsk helstatssynpunkt vore det absolut inte annat än olyckligt om de, som kanske mest i det tysta verkar för att ge storindustrins intressen prioritet och mer eller mindre nonchalerar eller motarbetar enskilt skogsbruk och småföretagsamheten på olika områden, skulle få göra sig så breda som de önskar. Man måste också av samma skäl varna för att några speciella åtgärder vidtas för att "rationalisera bort" folket från glesbygderna till de mindre tätorterna. Vi håller med om att vi, som det sagts i många olika sammanhang, behöver många trivsamma och väl planerade mindre och medelstora tätorter också här i Norrland, men dessa måste "bäras upp" av en levande, omgivande glesbygd.

MEDLEMMAR I SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD

kallas härmed till extra stämma på Samfundets lokal, Mästersamuelsgatan 3, Stockholm, den 29 oktober, 1960, klockan 16.00.

Ärende: Avgifter till Samfundet för Hembygdsvård.

Hellefors Bruks Aktiebolag

Sulfitcellulosa
Kraftpapp
Sågade trävaror
Lådamnen
Elkraft

VICKNING

UTAN DISK OCH KROSS

— Det låter underbart, inte sant humor? Och det är möjligt tack vare MENY, den nya plastbelagda papperstallriken. Idealisk för vickningar, barnkalas, utflykter, camping, firma- och skolfester — för att inte tala om kräft- och surströmmingsskivan eller julgottabordet.

ENGÅNGSTALLRIKEN

— ingen disk — inget kross, hygienisk, värmetålig (upp till 90°) arbetsbesparande, en kvalitetsprodukt från AB Åkerlund & Rausing.

AB ÅKERLUND & RAUSING

VÅRT VACKRA LAND

STROVTÄG I NATURENS RIKA VÄRLD

är tillägnad den svenska ungdomen

Den svenska naturen, dess vård och gestaltning skildras av våra förnämsta naturkännare, bl. a. Sigfrid Durango, Carl Fries, Folke Thörn, Knut Hagberg, Bertil Haglund, Harriet Hjorth, Harry Martinson, Hans Lidman, Svante Lundgren, Gustav Sandgren, Bo Rosén, Mårten Sjöbeck, Anders Osterling.

Vårt vackra land illustreras rikt med bilder av Sveriges främsta fotografer, bl. a. Rune Bollvik, Sven Gillsäter, K. W. Gullers, Hans Hammarskiöld, Gunnar Hansson, Arthur Larsson, Stig T. Karlsson, Pål-Nils Nilsson, Anna Riwkin.

Vårt vackra land utges i samverkan med Samfundet för Hembygdsvärd och Institutet för landskapsvärd och landskapsgestaltning.

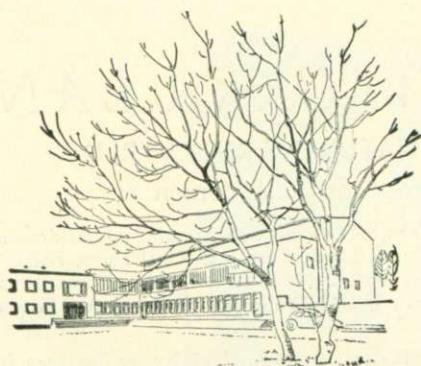
Redaktion: fil. dr John Nihlén, författaren Gustav Sandgren, redaktör Bo Rosén och redaktör Karin Holst.

Behållningen av boken skall användas till skydd och vård av landskap och natur i Sverige, samt anordnande av ungdomskurser i natur- och hembygds-vård.

BOKFÖRLAGET RELIGION OCH KULTUR — GÖTEBORG

*Våra handtryckta tapeter och dekorer
anknyta till hembygden*

AKTIEBOLAGET DUROTAPET HAGASTRÖM

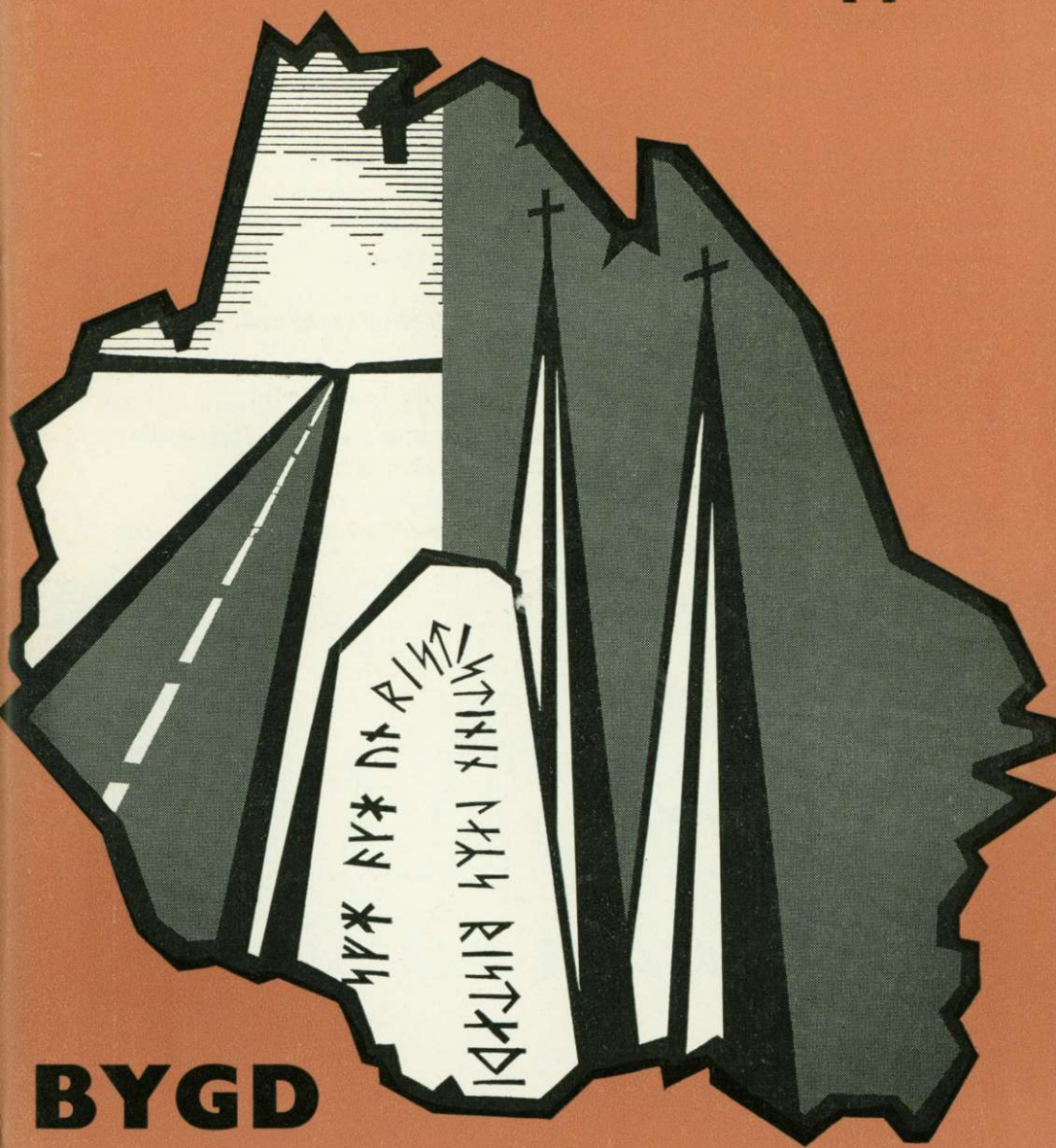

Där stora krav ställs

SVENSKA CELLULOSA AKTIEBOLAGET — HOLMSUNDSGRUPPEN · HOLMSUND

Vårda Uppland

BYGD

och NATUR 1960

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD

Samfundet för Hembygdsvård

Riksförbund för bygdekultur
och landskapsvård

Mästersamuelsgatan 3, Stockholm
Tel. 11 94 24, 11 94 44, 11 94 55
Postgiro 81 36

Ordf.: Fil. dr John Nihlén
V. ordf.: Lektor Lorentz Bolin
Skr.: Redaktör Nils Nihlén

* * *

Byggnadskultur

Råd och anvisningar i byggnadsfrågor
Byggnadskurser anordnas

Väg- och landskapsvård

Planeringar i samband med väg- och
vattenbyggen samt nybebyggelse
Rådgivning och upplysningsverksamhet

Studieavdelning

Anordnar föredrag, kurser o. utställningar
Råd och upplysningar vid uppläggning
av hembygdsstudier

Ungdomsmedlemmar

erhåller ett specialhäfte av
Bygd och Natur för kr 3:— per år

Samfundet utger BYGD och NATUR
tidskrift för hembygdsvård

Red. och ansvarig utgivare: John Nihlén
Redaktionssekr.: Nils Nihlén

Prenumerationspris kr 12:— per år
Medlemmar erhåller Bygd och Natur gratis
BYGD och NATUR Nr 4 Årg. 41 1960

har fotograferat och svarat för bild-
materialet till utställningen VÅRDA UPPLAND

Uppsala 1960. Appelbergs Boktryckeri AB.

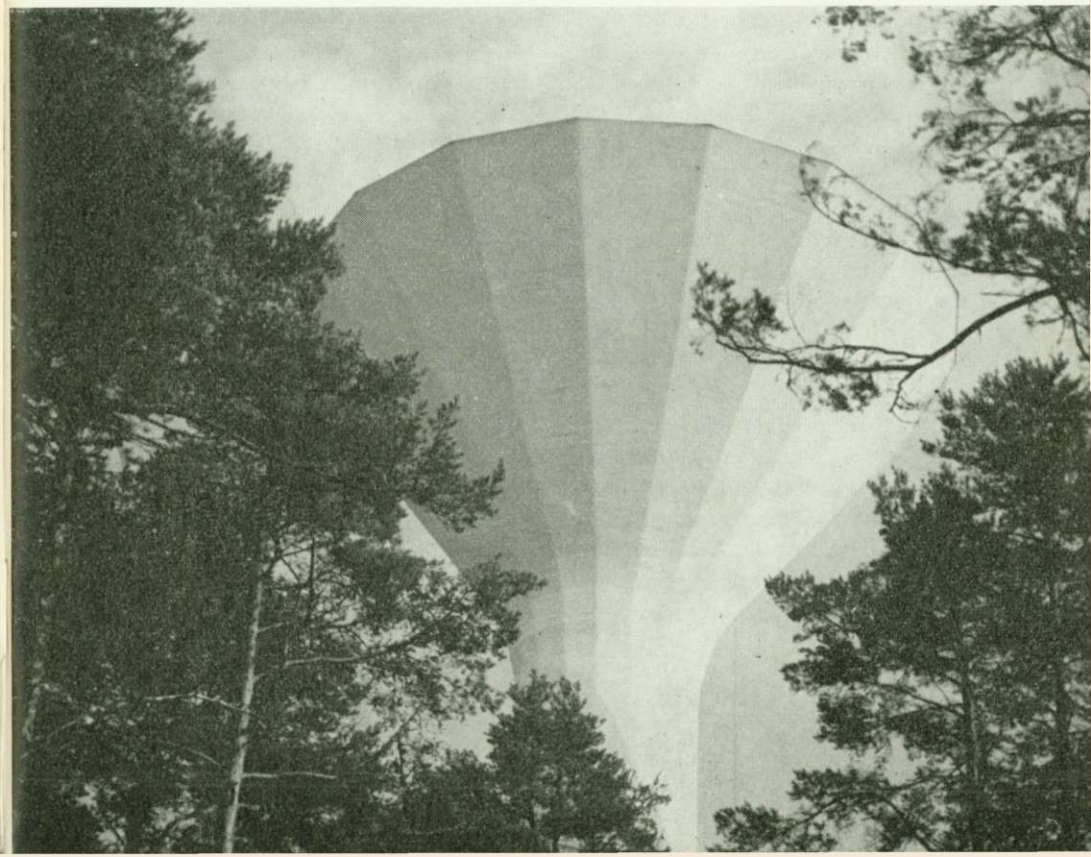
Landskapets förvandling och gestaltning

av John Nihlén

Vi har under de senaste årtiondena fått en helt ny uppfattning om landskapet. Det är nu av alla känt att det är människan, hennes redskap och husdjur, som i främsta rummet format landskapet, alltifrån den äldsta stenålderns renbetade tundra till nutidens alltmer industrialiserade landskap.

Med fog kan sägas att *Sveriges historia är landskapets historia*. Hur pass strikt denna historia följer de lagar som gäller för den ekonomiska utvecklingen visas därav att periodindelningen för Sveriges ekonomiska historia, som den skisseras av t. ex. Heckscher i "Svenskt arbete och liv", mycket väl kan tjäna som grund även för Sveriges landskapshistoria.

Det moderna vattentornet kan representera de nya linjerna i landskapet. Ofta kraftigt dominerande en miljö i skarp kontrastverkan med omgivningen. Med god avvägning och planering kan landskapet tillföras nya skönhetsvärden.

Detta är som sagt vedertaget, men däremot smyger sig ofta in i debatten en feltolkning av det moderna landskapet. Vi har i vår tid inte längre att göra med stillsamma förändringar i det "tempo largo" som skapade t. ex. 1700-talets kulturlandskap, utan vi bevittnar nu ett "presto furioso" som håller på att skapa en helt ny, ännu föga utforskad landskapstyp. Man brukar kalla det industrilandskapet. Om man inte gör den distinktionen, kan man frestas att för vården av det snabbt förändrade industrilandskapet tillämpa samma metoder som för kulturlandskapet, vars framväxt följer helt andra lagar. En vetenskaplig utforskning med beskrivning och fotografering av ett försvinnande landskap är endast första etappen mot en konstruktiv landskapsvård. Överbetonar man den första etappen, är det lätt att bli offer för den villfarelsen, att också det nya landskapet växer fram automatiskt — en slags teknisk romantik som kan vara farlig just för industrilandskapets kultivering. Landskapet i vår tid blir mer och mer en medveten skapelse, och landskapsvården blir därför med alla sina skiftande objekt en del av den samfälliga planeringen.

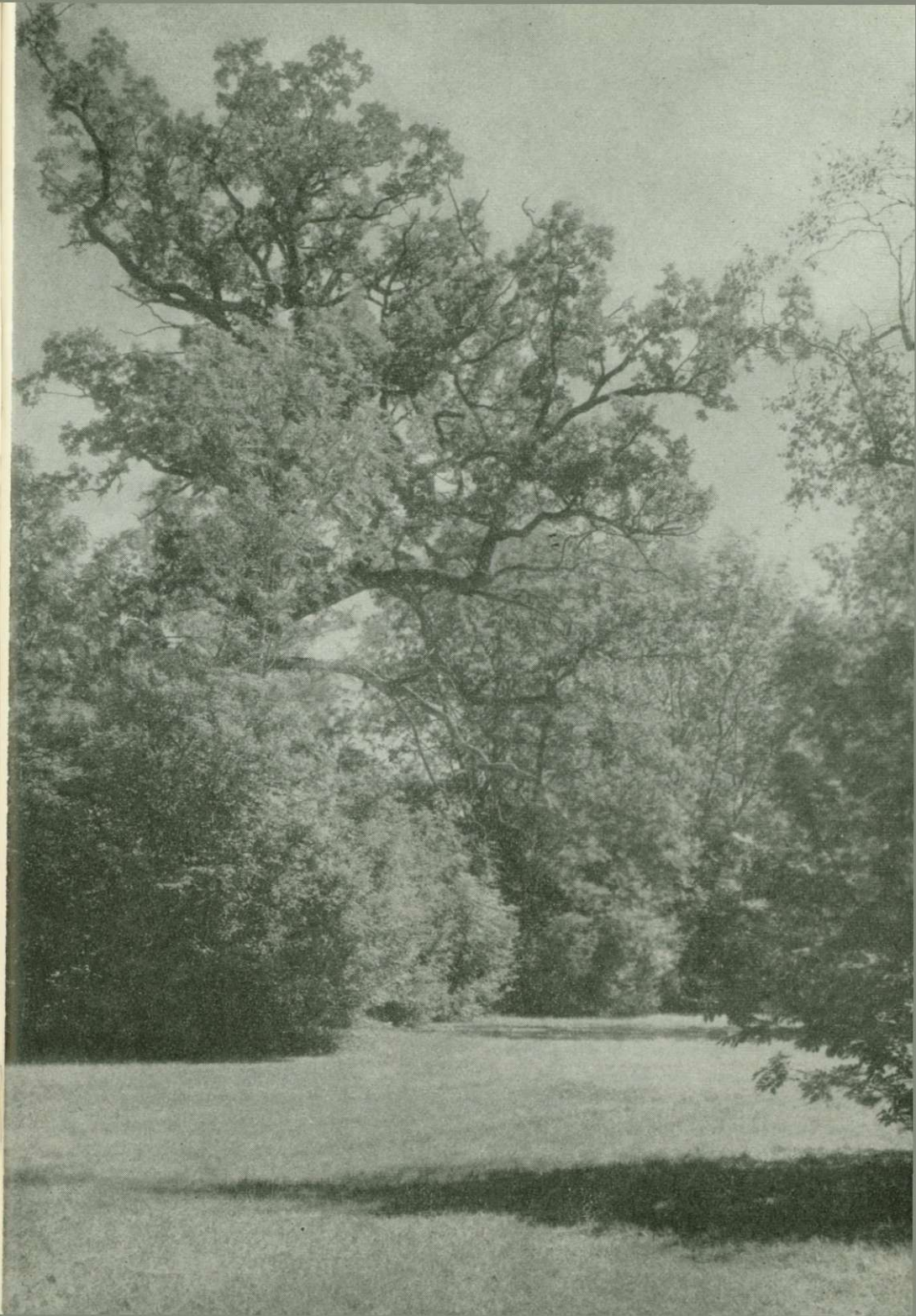
Landskapsvården har två huvuduppgifter. Den ena gäller fortlöpande vård av historiska landskapsmiljöer och detaljer, lövängar, betesmarker, alléer, äldre vägar och broar. Man skulle kunna kalla denna del för den antikvariska landskapsvården, även den viktig för aktuell miljövård.

Den andra uppgiften, störst och mest krävande, gäller de aktuella frågorna: landskapet av idag som det utformas genom rationell exploatering av jord och vatten, berg och grusåsar, skogar och sjöar. Det är här som planeringsarbetet måste sätta in och ett samarbete ske mellan individer och myndigheter.

Förr var naturvården ofta endast de få entusiasternas verk. Idag måste vi också ha fackkunnigt folk, lagar och planläggning. Här kommer också in en ny viktig faktor, som man förr inte behövde räkna med på samma sätt som nu, nämligen naturvårdens sociala sida: att öppna naturens fria värld för stadernas befolkning, "en hälso- och glädjekälla" som det stod i en kunglig utredning angående fritidsproblemet.

Landskapsvård är inte detsamma som att städa, laga sår, att göra en ansiktslyftning. Det är ett arbete med helt annan syftning. Det gäller helt enkelt att skapa morgondagens miljö: stadslandskapet, industrilandskapet o. s. v. Detta kan inte göras utan en grundlig planläggning. I generalplaner och översiktsplaner måste natur- och landskapsvård in på ett långt mer radikalt sätt än som skett tidigare.

Vissa delar av det gamla kulturlandskapet måste finnas kvar i den nya miljön, alldeles som äldre bebyggelseområden bevaras. Det är en avvägningsfråga, en kulturfråga och naturligtvis ett ekonomiskt problem, hur mycket vi kan ha kvar.

Fyrisåns dalgång uttrycker den mjukare kulturpåverkan som ofta är en förutsättning för att landskapets skönhet skall bibehållas. — Foto Stig Karlsson.

Man får inte heller glömma bort, att naturen ofta bibehåller irrationella skönhetsvärden, som i en teknisk, hårt organiserad tid kan ge utrymme för fantasi och skönhetsupplevelse.

Landskapsvård och landskapsgestaltning har blivit en av de största uppgifterna inom aktuell hembygdsvård.

Så småningom har både naturskydd och främst landskapsgestaltning kommit att bestå inte endast i enstaka, impulsiva aktioner, utan i ett medvetet allmänt planeringsarbete, lika viktigt som själva exploateringen och i varje fall intimt sammanknutet med denna.

Vårda Uppland

Landskapet i förvandling

är mottot för utställningen VÅRDA UPPLAND som visas på Upplands Nation i Uppsala den 18—25 nov. Huvudarrangörer är Upplandskretsen av Samfundet för Hembygdsvård och Upplands Nation med stöd av ett flertal andra organisationer, myndigheter, kommuner och enskilda.

Utställningen omgärdas av en rad expertföreläsningar över olika problem inom landskapsvården och samhällsplaneringen. Under två dagar före öppnandet anordnas en särskild kurs för kommunalmän angående kommunernas planeringsfrågor. Som specialitet visas dessutom under tiden 20—23 nov. en brödutställning, "Vår brödtradition".

Bakom denna aktivitet ligger en önskan till balans i den alltmer force-rade samhällsutvecklingen.

Aldrig förr har kulturlandskapet varit utsatt för så stora förändringar som nu. Tätorternas tillväxt och glesbygdernas uttunning, utbyggnaden av kommunikationerna, expansionen och förändringarna inom industrin, exploateringen av naturtillgångarna — allt medför omdaningar som är helt bestämmande för kulturlandskapets karaktär. Tempostegringen parallellt med ökad fritid medför större krav på rekreation och trivsel och därmed på miljön.

VÅRDA UPPLAND vill öka medvetandet om dessa frågor, ge information och upplysning samt framförallt skapa debatt.

VÅRDA UPPLAND är ingen lokalfråga för Uppland. Den har riks-omfattande tillämpning och påkallar efterföljd. Därmed utgör den endast ett moment i den aktuella hembygdsvården, men som sådant ett stort steg i utvecklingen av den positiva och rent konstruktiva vården av hembygden av idag.

Tillkomsten av VÅRDA UPPLAND är uteslutande ett resultat av ett storartat intresse bland arrangörerna. Med den uppläggning som Bygd och Natur givits i detta nummer direkt anknyttande till VÅRDA UPPLAND har Samfundet inte bara velat följa upp arrangörernas arbete och föra ut det på riksplanet, utan har också velat ge en honnör åt den lokala aktiviteten.

SRs

Bygden brytes upp

av Gunnar Arpi

När människan tog landskapet i besittning, var det skogens villebråd, vattendragens fiskrikedomar, betesmarkerna, slåtterängarna och de mest lättodlade jordarna, som man ville åt. Man lade för egen räkning beslag på så mycket härav, som egen arbetsförmåga och aptit orkade med och så mycket som man kunde freda för andras intrång. Intill sen tid var byn eller hushållet i huvudsak självförsörjande, och de utomstående representeranter för servicenäringarna, som man kände, var farande köpmän och kungens fogdar. "Bygden" var det närmaste området; grannbyarna, kanske grannsocknarna, räknades dit, och mellan bygden låg vanligen vidsträckt skogsområden. Samhörigheten inom bygden kändes stor, och i samma mån främmande kändes andra bygder. Hushållningens typ framtvängde inte kontakter mellan bygden, och följden blev ett visst mått av isolering mellan bygden.

Industrialiseringen, kommunikationsväsendets utbyggande och servicenäringarnas framväxande i och med den ökade arbetsfördelningen började så småningom bryta isoleringen och framtvänga ökade kontakter. Jordbruket kunde inte ge full sysselsättning åt den raskt växande befolkningen under 1800-talet, och under 1900-talet har jordbrukets rationalisering möjliggjort starkt ökad produktion på ungefär oförändrad areal med betydligt mindre mänsklig arbetsinsats. Den från jordbruket utträngda befolkningen började med att emigrera men sögs sedermera i stället upp av i första hand industrin, i andra hand servicenäringarna.

Industrin medförde inte bara ett byte av arbete utan också vanligen ett byte av bostadsort; industrisamhällen och industristäder växte upp, exempelvis i Bergslagen, längs Norrlandskusten, i Västergötlands textilområde i Smålands glasbruksområde. Många industrier inriktade sig på en lokal marknad och utvecklades därför i förefintliga städer, som därigenom växte ytterligare. Även om den svenska industrin till skillnad från många andra länders i betydande omfattning ligger utspridd över landsbygden, är dock huvuddelen av den industriellt sysselsatta befolkningen bosatt i städer och andra större orter.

Servicenäringarna har kommit att få allt större betydelse, bl. a. som en följd av ökad arbetsfördelning och höjd levnadsstandard. Förr gjorde man i hushållet en hel del av vad som nu utföres av speciella yrkesmän, och fortfarande går utvecklingen snabbt vidare i samma riktning. Men vi har

En annan typ av bygd har uppkommit, nämligen den välrustade serviceorten. Ofta uppstår just här problem beträffande miljöplaneringen. — Foto Uppsala Bild.

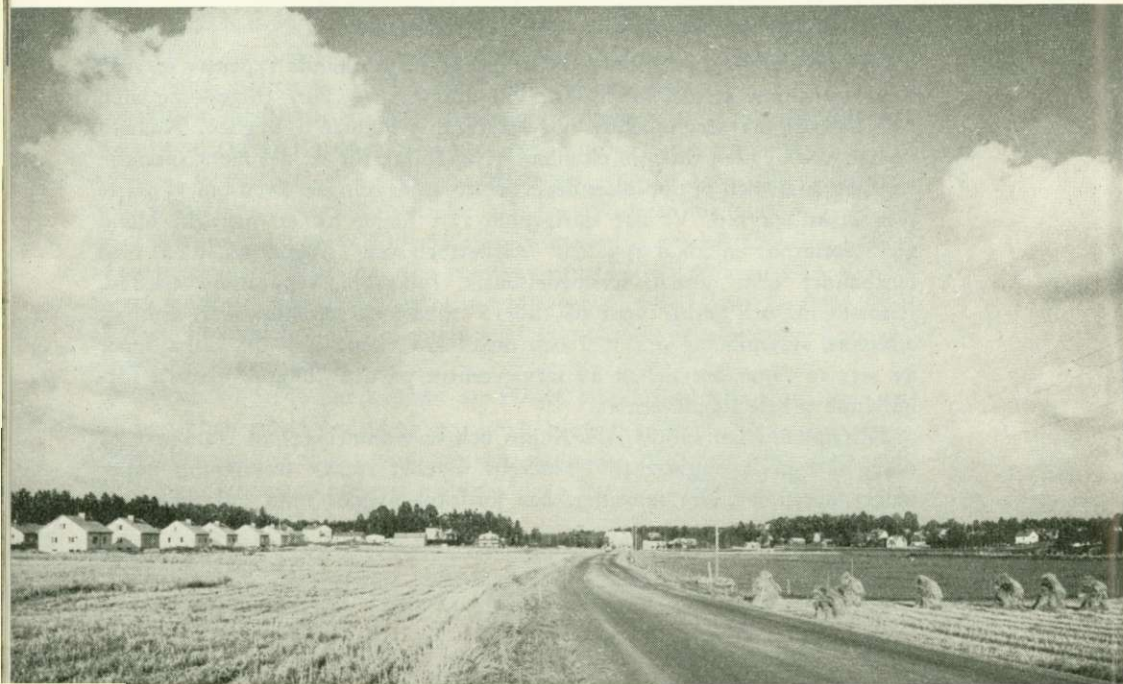
också med den höjda standarden fått en rad förut okända typer av service, som åtminstone en del människor vill utnyttja. — Förr tillgodosåg man sina blygsamma servicebehov hos ett fåtal yrkesmän i bygden. Numera räcker inte bygden till som ekonomiskt underlag för en del mera speciella servicegrenar, och vi uppsöker dessa serviceanläggningar, även om vi måste resa åtskilliga mil. Vi har därigenom fått något av en hierarki bland serviceorterna; en lokal typ, där "närhetsbehoven" tillgodoses, t. ex. med lanthandel eller annan livsmedelsbutik, folkskola, reparationsverkstad, frisör m. m., och andra typer på "högre" nivå med specialbutiker, sjukhus, advokat, systembolag o. s. v. I och med våra ökade krav på olika typer av service växer betydelsen av servicecentra på den "högre" nivån i förhållande till de lokala centra.

Tillsammans har industrialiseringen och servicenäringarnas framväxt på detta sätt givit upphov till städernas mycket starka folkökning under senare decennier, och samtidigt har jordbruksbygder utan industrier av-

folkats. De gamla bygderna är inte längre naturliga ekonomiska enheter. Det som förenar närbelägna jordbruksbyar eller jordbruksdominerade kommuner är numera framför allt de för dem alla gemensamma problemen och svårigheterna. Varje sådan by eller kommun har starkare förbindelser med den närbelägna staden, bygdens ekonomiskt naturliga centralort, än med andra jordbruksbyar eller jordbrukskommuner i trakten. Härigenom har en annan typ av bygd än förr uppkommit, nämligen den välutrustade serviceorten (med mångsidig service och ofta med ett flertal industrier) i centrum för stadens ekonomiska omland, d. v. s. de omgivande glesbygdsområden, som utnyttjar stadens butiker etc.

Med de ökade kraven på social standard har också större krav lagts på kommunernas ekonomiska och personella förmåga att tillgodose behoven. Denna utveckling har kommit parallellt med att kommunernas förmåga minskat genom bl. a. avfolkningen. För att öka kommunernas bärkraft vidtogs en kommunsammanslagning vid årsskiftet 1951/52 till större enheter. Det finns exempel på att upp till 18 gamla kommuner slagits samman till en ny storkommun. När reformen genomfördes, ansåg man att en kommun borde ha 3.000 invånare, ett lagom stort underlag för t. ex. ett skoldistrikt. Det har sedan visat sig, att kommunerna borde vara be-

Tätorternas tillväxt och glesbygdernas avfolkning utgör kanske kärnan i samhällsplanerarens problem. — Foto Uppsala Bild.

Kommunerna och den aktuella planerings-situationen

av Harry Törnquist

Det finns väl knappast något fackområde eller någon verksamhetsgren, som vid det här laget inte tagit upp planeringsfrågorna på sitt program. Förutom det allmänna begreppet samhällsplanering talar man om bebyggelseplanering, bostadsförsörjningsplanering, skolplanering, jordbruksplanering, lokaliseringsplanering, trafikplanering, investeringsplanering — för att nu ta några av de benämningar, som man oftast möter.

Ansvar för flertalet av dessa planeringsformer vilar närmast på två parter: de kommunala myndigheterna och planeringsfackmännen. Den viktigaste förutsättningen för en god samhällsplanering är, att ansvariga kommunalmän och samhällsplanerare har förmåga och vilja att samarbeta med varandra och andra berörda parter.

Kommunernas betydelse och roll i samhällsplaneringssammanhanget är

tydligt större, minst 6.000—10.000 invånare; få landsbygdskommuner har idag denna storlek, och de flesta har en avtagande befolkning.

Redan genom storkommunreformen på 1950-talet bröts det gamla administrativa mönstret sönder. Idag står vi inför en ännu större sammanslagning, sannolikt till kommuner med tiotusentals invånare; var och en av de blivande kommunerna bör i centrum ha en stor välutrustad serviceort.

De gamla små bygdernas tid är för längesedan ute; befolkningen har till stor del lämnat dem. Därmed försvann den gamla samhörigheten i den lilla enheten.

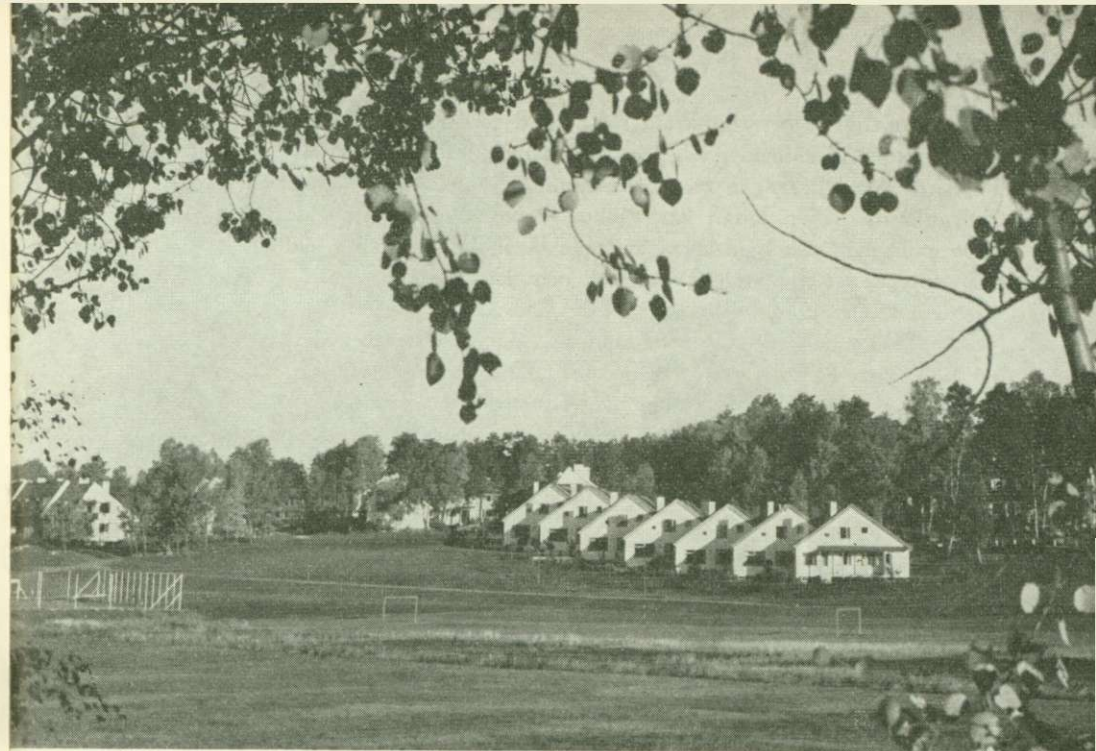
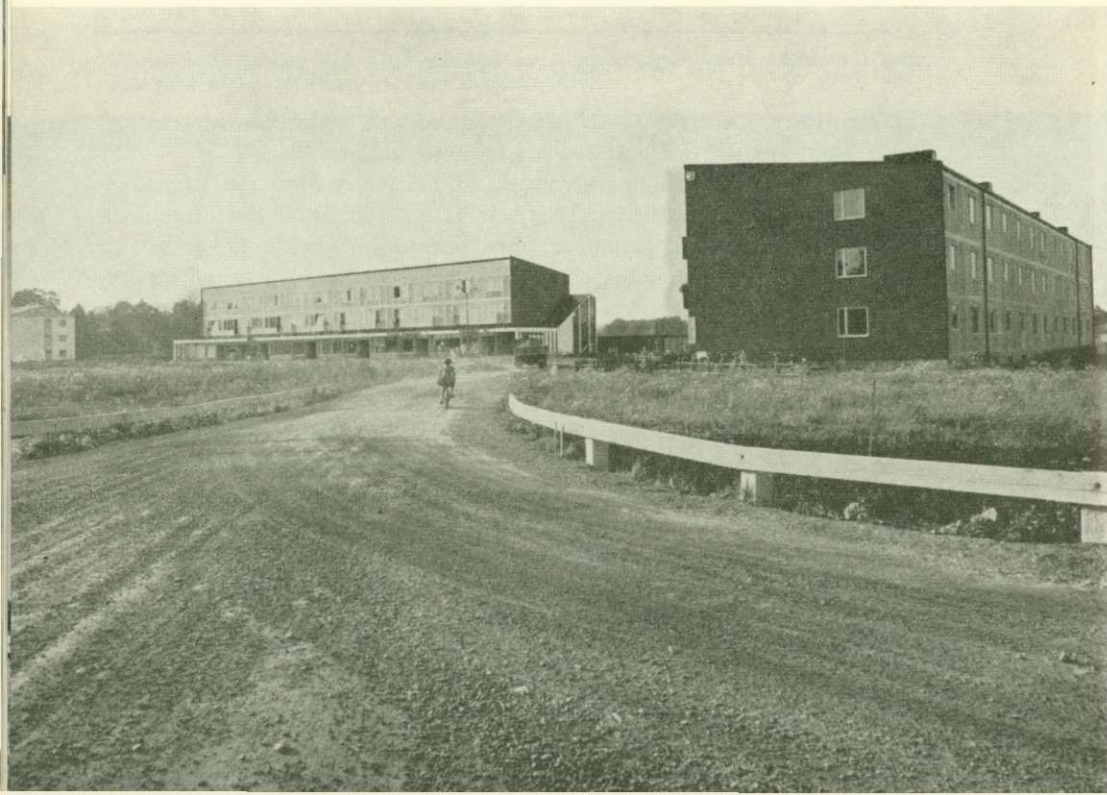
I stället har vi fått den stora omflyttningen av befolkningen, inflyttningen till de stora orterna, utvecklingen av de nya "storbygderna". Där kan inte den lilla rayonens samhörighetskänsla bevaras, och rotlöshet har trätt i dess ställe. Men det finns också fördelar, exempelvis isoleringens brytande, friheten från den lilla bygdens tvång och möjligheten att inom det större fältet, den mera differentierade miljön, välja verksamhetsform.

uppenbar. Men samhällsplanerandet är för kommunerna och kommunal-
männen lika svårt som det är betydelsefullt. Uppgiften är svår därför att
den rör sig inom mycket skilda och vidsträckta områden och den kräver
både socialt, ekonomiskt och tekniskt kunnande. En planering av bebyg-
gelse och anläggningar har dock alltid ingått i den kommunala verksam-
heten. Framsynta kommunalmän och tekniker har därvid handlagt plane-
ringen så att den även varit av framtida betydelse. Men det är först under
de två senaste årtiondena som den översiktliga planeringen blivit ett verk-
ningsfullt hjälpmedel i strävandena att ordna för det framtida handlandet.

Vidgat regionalt samarbete

En betydelsefull erfarenhet av den översiktliga planeringen är att möjlig-
heterna till fruktbärande samarbete över kommungränserna måste ökas.
Genom att denna planering i första hand är en form för utredning av
problem gemensamma för en hel bygd så kan också arbetet med planen,

*Har man inte i projekteringen ibland undervärderat miljöfaktorn? — Foto
Uppsala Bild.*

*Bostadshuset i våra mindre tätorter måste inplaceras i miljön genom riktig för-
läggning i förhållande till övrig bebyggelse och till befintlig vegetation. — Foto
Sandabl.*

om detta sköts på rätt sätt, bli ett utmärkt forum för överläggningar om
interkommunala samarbetsfrågor. Genom att den översiktliga planeringen
berör så olika delar i den kommunala aktiviteten som industrilokalisering,
bostäder, kommunikationer och skolor blir det möjligt att se varje special-
fråga i ett större sammanhang och undvika mot varandra stridande dellös-
ningar.

Under senare år har särskilt skolplaneringen tvingat kommunerna till
regionala bedömanden, men naturligtvis har även lösandet av vatten- och
avloppsfrågor, brandförsvar, åldringsvårdsfrågor liksom gemensam bygg-
nadsplanering ställt kommunalmännen inför liknande frågeställningar.
Kommunerna har sålunda under senare år vant sig att samarbete eller
vant sig vid tanken på ett regionalt samarbete. Man har fått upp ögonen
för att även den egna kommunen utgör en del av en region, vari flera
kommuner helt eller delvis ingår. Man kan kalla det regionalt tänkande,
men man spårar därutöver redan nu på många håll ett fördjupande av

dessa tankar till att avse konkreta förslag till sammanslagningar av närgränsande kommuner med påtagliga gemensamma intressen.

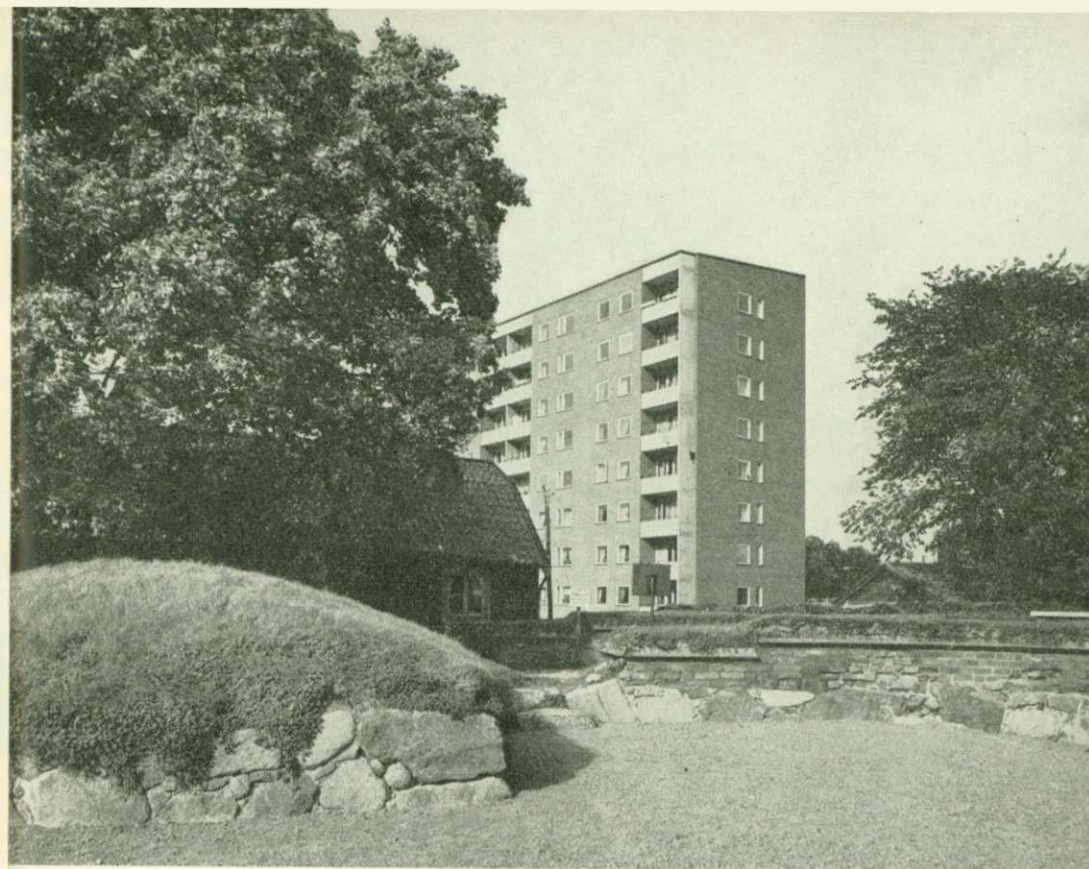
På detta sätt har frågan om en ny kommunsammanslagning aktualiserats. Tankarna på en sådan har väckts genom kommunalförvaltningens hastiga expansion och med tiden ändrade innehåll. Samspelet mellan utvecklingen på det kommunala området och den allmänna kulturutvecklingen, teknikens landvinningar och de ändrade demografiska, ekonomiska, politiska och sociala förhållandena, som vårt land undergått, är högst påtagliga. På nytt framstår det för många kommunalmän, som en ytterst viktig reform, att de kommunala förvaltningsenheterna nyanpassas och får sådan kapacitet, att de kan uppbära de arbetsuppgifter, som vilar på dem. Tanken på att animera utvecklings- och rationaliseringsarbetet inom förvaltningen föresvävar i hög grad kommunalmännen i diskussionen om större kommuner.

Kommunerna måste bygga enligt mänsklig måttstock

Den översiktliga planeringen skall anvisa vilka områden som skall bebyggas inom en viss tidsperiod. I det fortsatta arbetet ankommer det sedan på de kommunala myndigheterna att med hjälp av planförfattarna få fram detaljplaner, som tillgodoser högt ställda krav på god miljö. Ett bostadsområde, som är så utformat, att det har en miljömässigt hög kvalitet kommer säkert att bättre bevara sitt hyresvärde än ett jämförbart område med en sämre kvalitet. Ur sträng ekonomisk synpunkt har därför miljöfrågorna stor betydelse. Men har man inte i projekteringen och produktionen ibland undervärderat miljöfaktorn?

Frågan om höghusens lämplighet eller olämplighet såsom bostadsform och såsom element vid samhällsbyggandet har inte något allmängiltigt svar. Frågan måste prövas från fall till fall. Man kan inte på förhand vare sig utdöma eller övervärdera höghuset såsom sådant. Men en sak står väl klar. Det bör finnas en skillnad mellan den typiska, koncentrerade stadsbebyggelsen med de däromkring liggande, glesare förorterna å ena sidan och landsbygdens bebyggelse å den andra. Våra mindre tätorter på landsbygden är inga storstadsförorter och bör få sin egen skala. Därför måste hyreshuset, i den mån det inte går att anpassa i skalan, i varje fall inplaceras i miljön genom riktig förläggning i förhållande till övrig bebyggelse och till befintlig vegetation. De översiktliga planerna i våra kommuner bör bidra till att i de små tätorterna skapa en sluten och individuellt präglad form på bebyggelsen.

Till den framstående finske arkitekten Eliel Saarinen ställdes på 40-talet den ofta återkommande frågan, vad bebyggelseplanering enligt hans

Frågan om höghusens lämplighet eller olämplighet såsom bostadsform och såsom element vid samhällsbyggandet har inte något allmängiltigt svar. — Foto Uppsala Bild.

åsikt innebar. Han svarade: "År 1899 trodde jag, att bebyggelseplanering var uteslutande ett konstnärligt problem. Senare var det enligt min åsikt snarare ett tekniskt problem. Numera har jag blivit allt mer övertygad om att det är ett mentalt problem."

Även om vi ännu lever i en tidsperiod, då vi anpassar oss till den av trafiken och maskinerna dominerade utvecklingen befinner vi oss samtidigt tydligt på väg mot en mera mänsklig planläggning. I hur hög grad detta nya utvecklingsskede skall få påverka planeringen av vår landsbygd och våra tätorter blir till stor del kommunalmännens uppgift att avgöra. Att normen, "människan i centrum" framgent kommer att än mera påverka vårt handlande i planerandet kan vi vara förvissade om.

Bebyggelse och landskap

av Viking Göransson

Då man upplevt de senaste decenniernas estetiska omvärderingar och själv gripits av dem, blir man skeptisk mot alla slag av regler och normer på detta område. Man blir onekligen mindre tvärsäker i sådana värderingar. Vi fördömde som unga lövsågerivillan med glasverandan, vars charm vi nu lärt oss uppskatta. o. s. v.

Normer för bebyggelsen och landskapet kan vi ställa upp flera som låter övertygande. Vi kan säga att den skall anpassas till landskapet. Leende natur skall då givas spridd småstugebebyggelse, som smyger in i naturen fint och försynt. Karg bohuslänsnatur skall ha karg helst gråmålad bebyggelse o. s. v.

Men vi kan med skäl hävda en rakt motsatt norm. Bebyggelsen skall kontrastera mot naturen på sådant sätt att bådas egenvärde får göra sig gällande. Detta ställer större krav på arkitekten, då det här verkligen krävs ett estetiskt egenvärde även i bebyggelsen.

I princip är det väl samma problem, som arkitekterna just nu brottas med runt om i världen, när det gäller att bygga upp bombhärjade gamla kulturstäder eller sanera i värdefulla stadsmiljöer. Man har därvid tre olika principer att välja mellan.

1. En stilhistorisk återuppbyggnad.
2. En modern arkitektur efter vår tids tekniska, ekonomiska och estetiska status.
3. En kompromiss mellan 1 och 2.

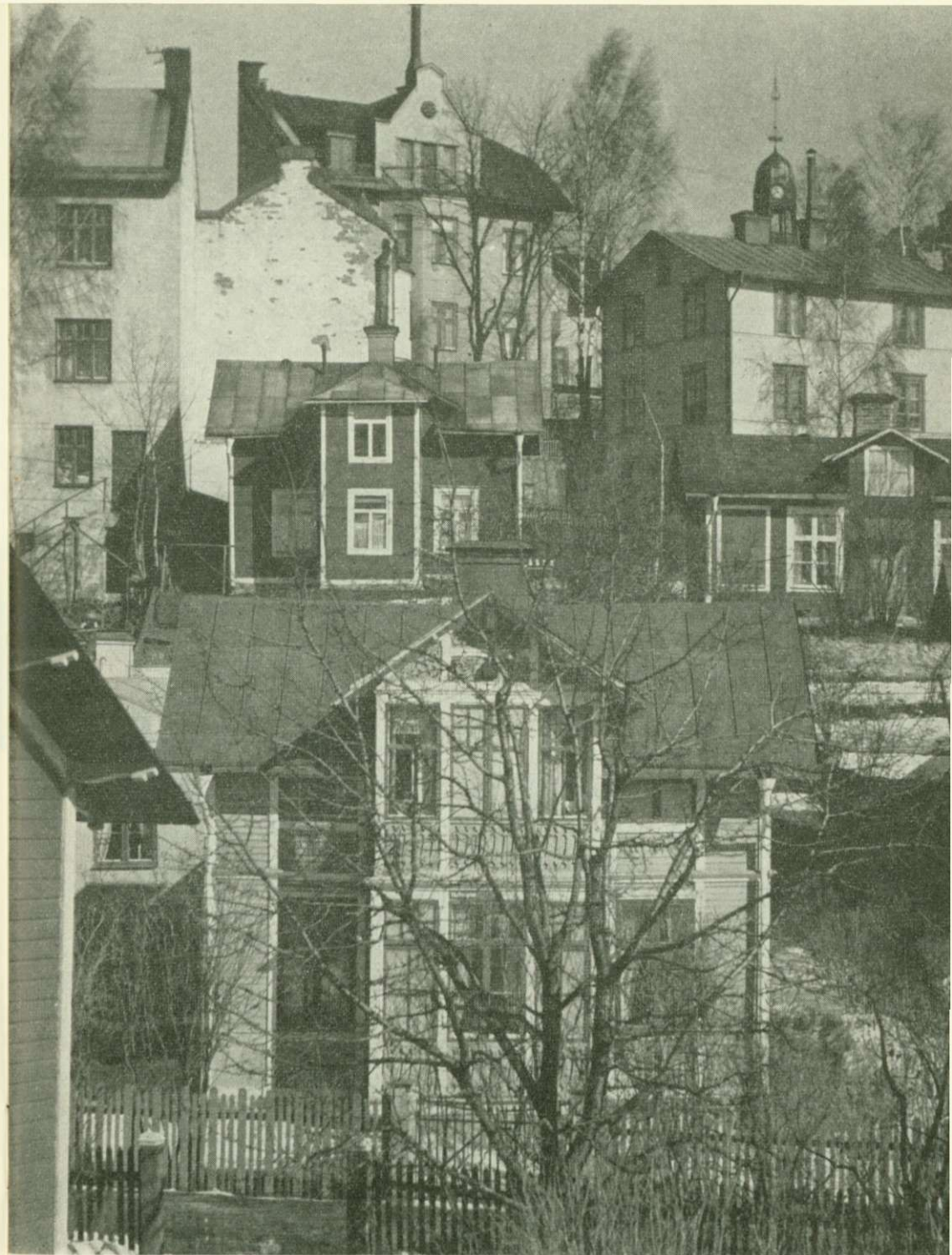
Personligen tror jag minst på nr 3, som innebär en karaktärslös halvmesyr, som förtar effekten av det gamla utan att skapa några nya värden.

Den första principen kan undantagsvis vara berättigad, där den gamla miljön är av sankrosant kulturhistoriskt värde.

I allmänhet är man nog ganska ense om princip nr 2 med modern bebyggelse, som dels framhäver de gamla kulturmonumenten antingen dessa består av enstaka byggnader eller hela miljöer, dels tillskapar nya estetiska värden. Man är här också fullt ense om kravet på kvalificerad kraft för uppdraget.

Jag tror att ett analogt betraktelsesätt kan och skall tillämpas, då det gäller bebyggelsen och landskapet, där landskapet får motsvara den äldre

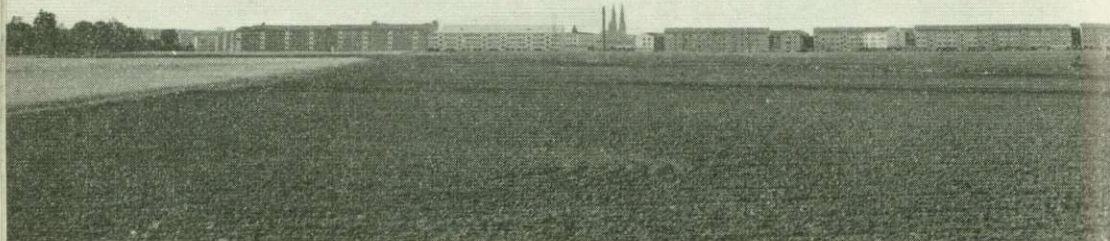
Det vildvuxna byggnadssättet ger sällan något värdefullt. Möjligen ibland en pittoresk charm om det är en samlad enhet. — Foto Wahlberg.

Vägen och landskapet

av Lars Lundeberg

Den glesa och långsamma trafiken på forna tiders idylliskt slingrande vägar var relativt oberoende av kurvor och siktförhållanden. Vägen kunde då på ett tilltalande sätt inpassas i landskapet utan större ingrepp.

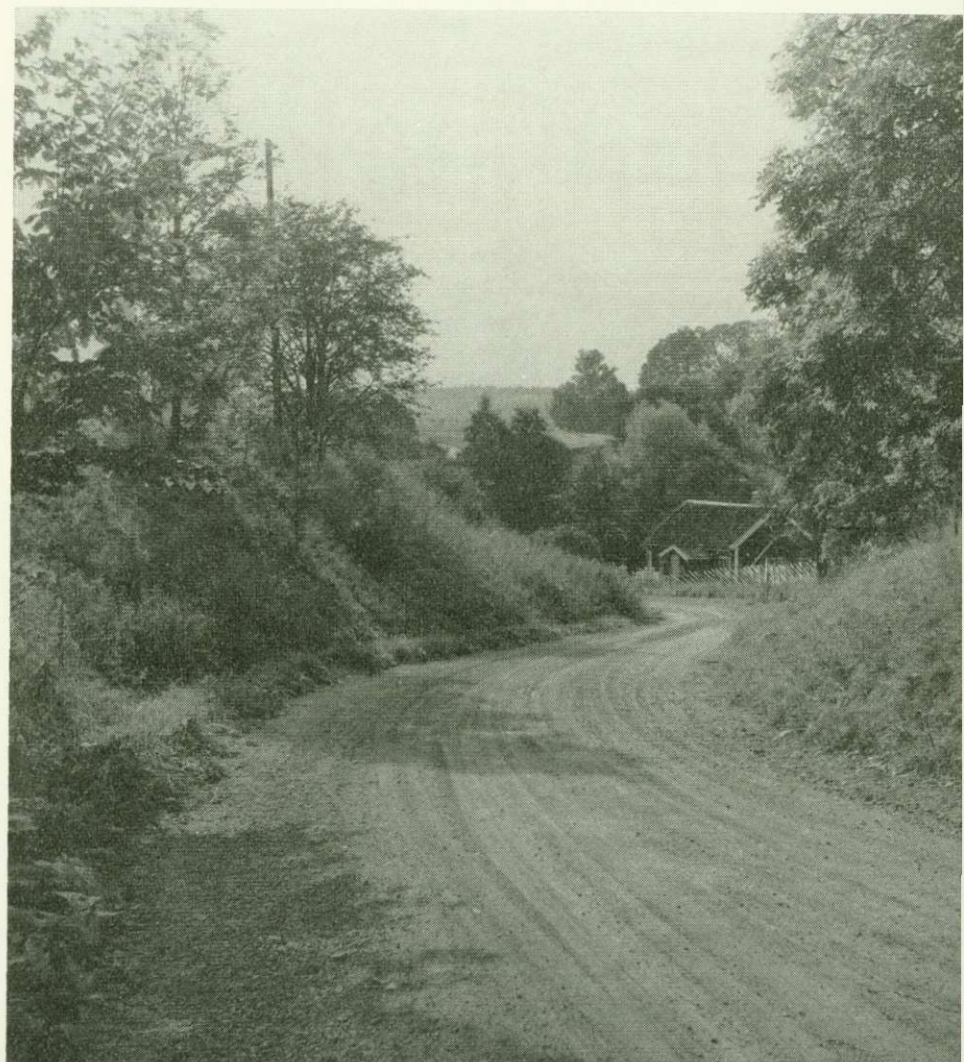

Den oftast slappa konturen mellan stad och land suddar ut kontrasten mellan stadsbebyggelsen och landskapet till skada för båda.

bebyggelsen i staden, även om jag med detta hemfaller åt det av mig misstrodda normtänkandet. Men precis som i ömtålig stadsmiljö krävs kvalificerad arbetskraft, då det här gäller att bygga i en ännu äldre och oftast ännu känsligare miljö. Men därom är man egendomligt nog icke lika övertygad, som då det gäller stadsmiljö.

Finns det någon anledning att icke ställa samma krav på hänsyn vid bebyggelse och miljöskapande på landsbygden som i städerna? Utom att man beträffande den svenska landsortsbebyggelsen brustit just på denna punkt, har man dessutom oftast räddhågat tillgripit kompromissens halvmesyr. En dålig och utspridd bebyggelse har plottrat sönder landskapet, och den oftast slappa konturen mellan stad och land suddar ut kontrasten mellan stadsbebyggelsen och landskapet till skada för båda. Jag tror att dessa förhållanden är orsaken till att vårt land kanske har Europas fulaste landsortsbebyggelse.

Normer kanske ändå måste ställas upp, men de bör kunna revideras ibland.

I och med bilismens enorma utveckling har förhållandet blivit helt annorlunda. Nu ställer trafiken betydande krav på vägarnas utformning och allmänna standard. Stora kurvradier, långa siktsträckor, flacka lutningar, breda körbanor och många trafiktekniska nödvändigheter innebär helt naturligt stora ingrepp i terrängen.

Den nutida vägbyggaren måste därför, förutom det rent tekniska kunnandet, besitta en så stark känsla för naturen och dess skönhetsvärden, att han på ett följsamt sätt kan passa in vägen i landskapet utan att för den skull göra avkall på den moderna trafikens berättigade krav. En svår konst, som, förutom lång erfarenhet, nog fordrar en särskild fallenhet för uppgiften, om resultatet skall bli tillfredsställande. Den intensiva propagandan för naturvård av såväl ideella sammanslutningar som andra har tillsammans med det målmedvetna arbetet av vägväsendets högsta ledning genom teoretiska och praktiska kurser för vägprojektörerna redan givit påtagliga resultat. Fortsatt arbete på detta område är emellertid önskvärt.

Ett exempel på en vägdragning, som kan anses ganska tillfredsställande, visas i ovanstående bild. Får man inte här den uppfattningen, att vägen är ett naturligt helt med landskapet, att den är lika gammal som landskapet självt? Och ändå har vägen färdigställts för endast ett år sedan.

Sommartorp — eller fritidsbyar?

av Allan Lundberg

Flykten från landsbygden, en av vår tids stora samhällsförändringar, bottnar som vi vet i jordbrukets rationalisering. Men den förklaras också av expansionskraften i tätbygders industrier, vilka förmått absorbera all frigjord arbetskraft. Utan ett samspel mellan dessa två faktorer hade omflyttningen mellan land och stad gått mycket långsammare.

Förändringen har fått stora verkningar både socialt och ekonomiskt. Bl. a. håller de ökade inkomsterna bland Sveriges många nyblivna stadsbor på att generera en återström från tätorten i sommarboendets form.

Bara en dryg mil från Stockholms centrum ligger det här torpstället, på Lovön i Mälaren.

Inom lika nära räckhåll har Göteborgs stad förlagt denna fritidsby, i Askim vid Kattegatt.

Cirkeln sluter sig: inflyttarna drar återigen ut på årlig stugsemester till barndomens byar, fiskelägen och fäbodvallar eller till mera mondäna fritidsnåsten i kollektiva klungor vid de ryktbaraste sandstränderna.

På det hela taget kan vi nog välkomna både den ena strömriktningen och den andra. Men på samma sätt som industrialiseringen av stora delar av Sveriges gamla jordbrukarbefolkning har lett till vissa spänningar i samhället, alstrar nu den dubbla bosättningen sina planeringsuppgifter. Ömtåliga naturområden kräver skydd mot exploatering. Andra är så utsatta, att en sommarbebyggelse där riskerar bli uppslukad om den närbelägna staden växer. I somliga fall kan i stället ett ohämmat fritidsbyggande kväva det lokala förvärvslivet. Kinkiga ägoquestioner måste angripas, väg- och vattenfrågor lösas, hygien och allmän trevnad tillgodoses. Men mot myndigheternas välvisa ordningsnit står hela tiden den snickarglade,

Allemansrätt

av Erik Tobé

Enligt slutsatsen: "Det som inte är förbjudet, det är tillåtet!" tillämpar vi det som i vårt land kallas allemansrätt. Redan innan stadsborna mera allmänt började översvämma svampskogar och strandområden fanns det tydligen behov av att skydda markägarens rätt till sin egendom.

Det finns ett 2000-årigt grekiskt skådespel, som tar upp dessa frågor och våra nu gällande lagregler är, bortsett från mindre jämkningar, mer än 200 år gamla. Att det nu uppkommer konflikter ibland beror av många orsaker.

Vi stadsbor har blivit allt fler och fler och vi har mer och mer fått behov av att på lediga tider söka oss ut i naturen. Dels genom att vi kommer i stort antal dels genom okunnighet om hur man bör uppföra sig i naturen sliter vi på den mer än som kan vara nödvändigt. Allt detta kunde rimligtvis inte 1700-talets lagstiftare förutse. Ändock ger lagreglerna fortfarande god ledning för hur vi med ett hyfsat uppträdande kan umgås med naturen utan att onödigtvis skada och slita ned den.

Vi borde alla vara överens om att inte ge oss in på andras tomtplatser och planteringar, inte förstöra växande gröda eller nysådd åker med att ta egna ginvägar, inte skada och trampa ned träd och plantor i skogen, inte uppgöra eld på farlig plats och olämplig tid, inte utan lov så läger och breda ut oss för gott i naturen. Iakttagelse av dessa regler så har vi i stort sett fyllt villkoren för att få vistas fritt ute i naturen. Om vi därtill låter bli att skräpa ned och över huvud taget uppträder hänsynsfullt så borde allemansrätten fortfarande kunna utövas utan att motsatsförhållanden behöver uppstå mellan stads- och landsbor.

leklystne sommarbyggaren, med verktygslådan i ena handen och badmintongrejjorna i den andra, krävande rum och respekt för sina egna initiativ och sin egen sinnesart.

Hur vill vi att Sommar-Sverige ska se ut? Bilderna här tar sikte på ett av flera förekommande motsatspar: den gamla backstugan och det nya tätbyggda fritidsområdet i kommunal regi. Säger Ni "Just så!" eller "Aldrig med min fot!" — och om vilken av miljöerna?

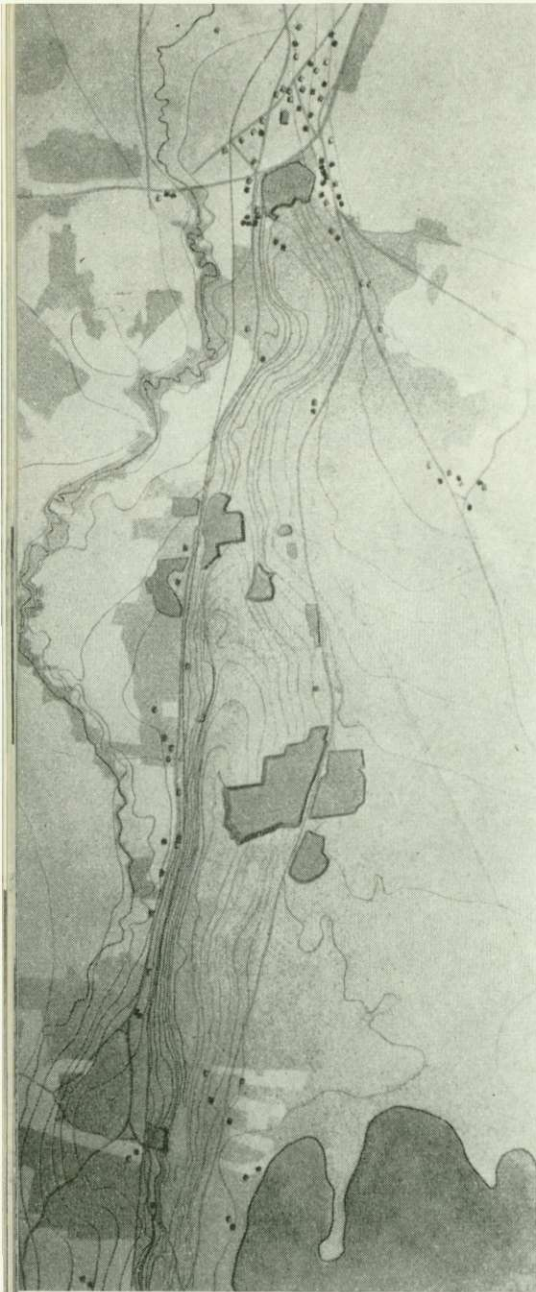

Fig. 1. Ett fyra km långt avsnitt av Gävleåsen vid Rörberg i nuvarande utseende.

Grustäktsplaner?

av Björn Burenius

På de senaste åren har man i olika län på försök upprättat vad som i brist på officiell benämning brukar kallas "grustäktsplaner". Initiativet kommer ibland från markägarna och ibland från myndigheterna. Planernas syfte är väl främst att söka i detalj redovisa ett eller flera förslag till sammanjämkning av olika motstridiga intressen, som här brukar uppträda; främst då privatekonomiska intressen stödda på äganderätt kontra det allmännas intressen att vårda landskapet, fornminnena, grundvattnet etc. Det allmänna har enligt naturskyddslagen rätt att ingripa och komma med anvisningar och till och med rätt att lägga totalförbud mot grusexploatering, därvid dock stora ersättningsanspråk kan resas av motparten, om denne lider avsevärt men. Den senare — liksom var man — är dock skyldig att visa skälig hänsyn till naturskyddets krav, och han har redan därigenom ingalunda rätt att exploatera sin mark helt efter eget tycke. Grustäktsplanen innebär att båda eller alla parter lägger sina kort på bordet, och ett av planens syften är att söka kvitta ersättningsanspråken. Exploatören säger: om jag får schakta så här, så begär jag inte ersättning för det jag hindras att exploatera. Myndigheterna prövar om inskränkningarna är tillräckliga med hänsyn till landskapsbilden, grundvattenskyddet etc. och lämnar så erforderliga anvisningar, som alla har

att följa i princip. Den fullständigaste formen brukar vara ett fyrpartsavtal mellan markägare, exploatör, kommun och länsstyrelse, men mindre tungrovt är kanske godtagna anvisningar, utfärdade av länsstyrelsen med stöd av 21 § naturskyddslagen.

Figur 1 och 2 visar huvudtanken i Rörbergs grustäktsplan utanför Gävle. Där har markägarna tagit initiativet och säger sig godtaga planen trots att de avstå från själva åschrönet och åsens västra sluttning, en inskränkning stor i och för sig men cirka 20 % av total massa. Myndigheterna här är försiktiga och ha ännu icke kunnat säga sitt bud.

Figur 3 och 4 visar Varva-området vid Gävle norra stadsgrens intill riks-13. Förslaget har tillkommit genom exploatörens initiativ, men myndigheterna ha ännu icke tagit ställning. Huvudsyftet är här uppsnygning.

I ingetdera fallet har länsstyrelsen ännu tillämpat 21 § naturskyddslagen. Läget är sålunda labilt. I båda fallen har man planer på schaktning under grundvattenytan efter omsorgsfull prövning, dock icke i åsens centrala delar beträffande Rörberg. Grundvattensjöar med klart och kallt vatten kan här skapas till allas trevnad. Noggranna kartor ligga till grund för såväl själva planarbetet, som för massaberäkningar m. m.

*

Varför rubriken följs av ett frågetecken kan förklaras på flera sätt. Ett är att man skall inte lägga ned tiotusentals kronor på detaljplanering där landskapsbilden eller andra allmänna intressen icke är i fara. Kilometervis in i storskogen behövs i regel inga anvis-

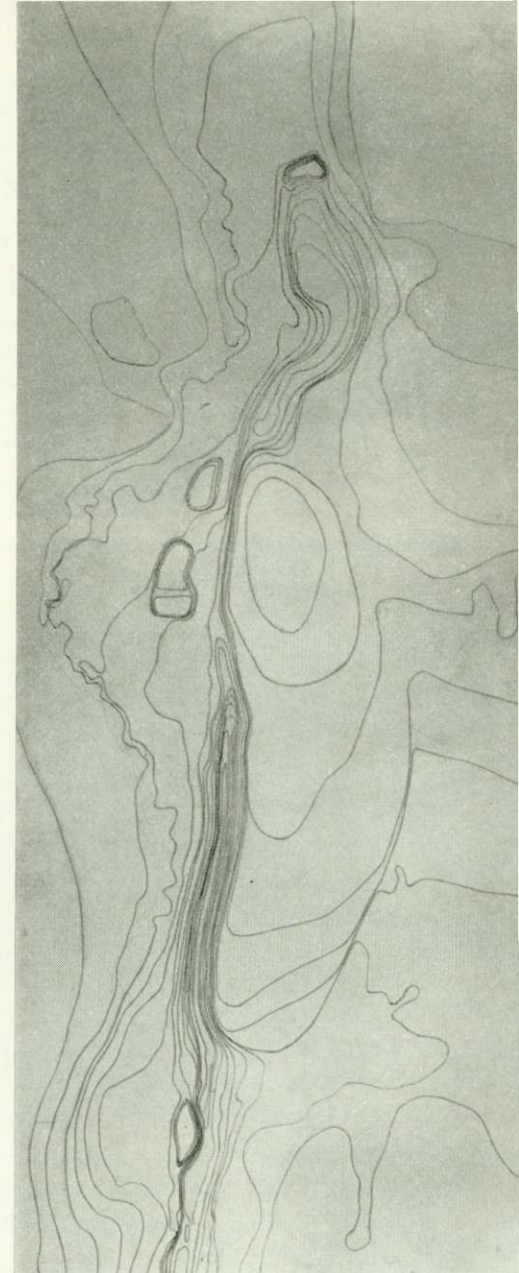

Fig. 2. Gävleåsen enligt långsiktig grustäktsplan. Krönen och sluttningen mot bebyggelsen söker man bevara. Berör c:a 30 markägare och 10 à 15 miljoner m³ grus.

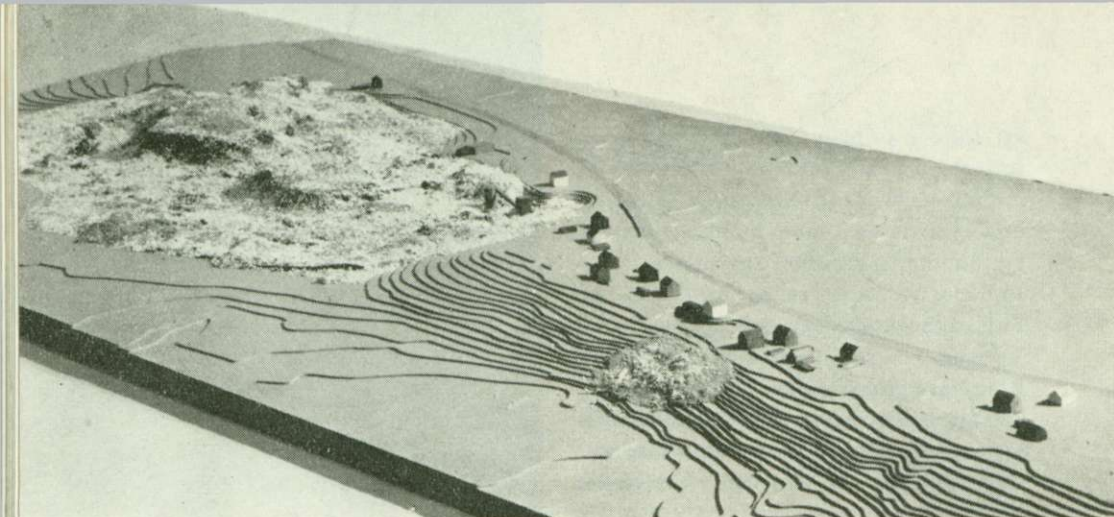

Fig. 3. Gävleåsen vid Varva i nuvarande skick.

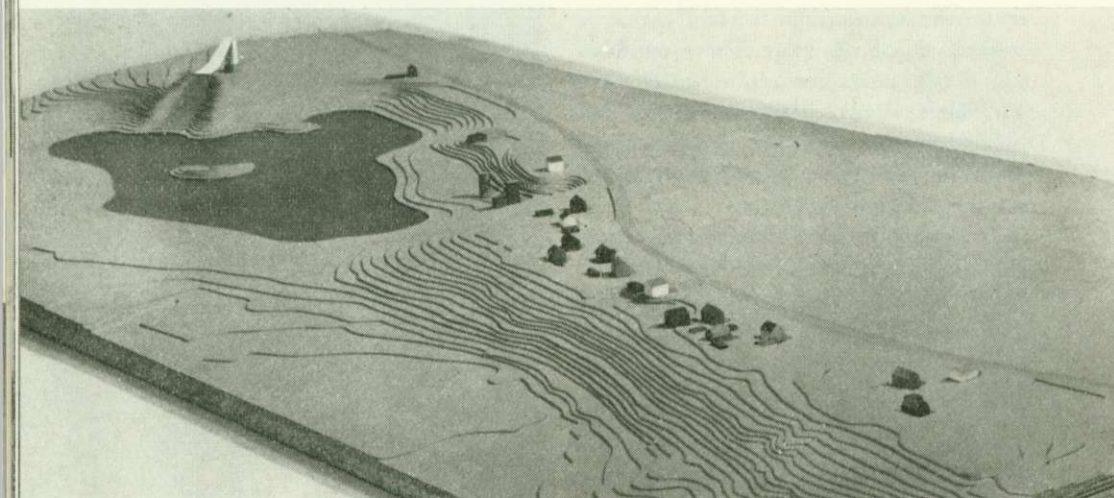

Fig. 4. Varvaområdet i framtida utformning med grundvattensjö, skidbackar etc.

ningar alls. Andra kan kanske fråga varför vissa skall få ta grus och andra icke. Svaret härpå är, att grustäktsplanen i sig själv icke hindrar att grus tages på annat håll, men planen vill bidra till att efterfrågan på grus ledes till ett fåtal större täkter, som efter

slutad schaktning uppsnyggas på en gång eller successivt. Att åstadkomma uppsnyggning i övergivna grustäkter kan knappast ske med hjälp av grustäktsplan; här måste allmänna medel finnas att tillgå, om inte den enskildes skyldighet är uppenbar.

BILSKROT

För närvarande nerskrotas i vårt land omkring 50.000 bilar per år. Om tio år beräknas denna siffra ha stigit till uppåt 200.000. Redan nu är bilskrotningen ett betydande problem för landskapsvården. På 1970-talet kan svårigheterna ha blivit helt okontrollerbara, om inga förebyggande åtgärder vidtages. Kanske skulle initiativ från kommunerna ge en utväg? Exempelvis på så sätt att varje kommun anvisar bestämd plats för skrotupplag med föreskrifter om skötseln.

Foto Uppsala Bild.

GRUS

Gruskonsumtionen uppgår för närvarande till drygt 20 milj. kubm per år, vilket motsvarar en ny grustäkt varje år lika stor som Uppsala stads yta och med ett djup på ungefär 1½ m.

REKLAM

Med direkt anknytning till sin artikel "Bebyggelse och landskap" i detta nummer skriver arkitekt Viking Göransson följande beträffande reklamskyltningen:

"Ett närliggande område där den förödande kompromisslinjen särskilt markerar sig i Sverige är reklamskyltningen utmed våra huvudleder. Dessa huvudleder, som förr anlades ganska brutalt och okänsligt genom landskapet men numera byggs med större hänsyn, ger i sig själva genom sin brokiga trafik av last- och personbilar en med reklamskyltning jämförbar effekt. Med de stora trafiklederna flyter stadslandskapet ut i naturen. Det bör ske på samma klara

och distinkta sätt, som man vill att den samlade stadsbebyggelsen skall avskiljas från landskapet.

Enligt gällande lag får reklamskylt icke placeras närmare vägs mitt än 50 meter.

Bortsett från att vi alla önskar att sådana reklamskyltar borde helt förbjudas, har man genom att flytta ut dem, i något slags fullkomligt missriktat naturskyddsintresse suddat ut den klara gränsen mellan den brokiga trafikleden och landskapet. Även från vägen skämmar de med nödvändighet stortextiga reklamskyltarna landskapet. Flyttas de närmare vägkanten som i sydeuropa

kan de göras mindre och mer genom-siktliga samt kommer mera på sidan i blickfånget, när man ser ut över landskapsbilden. Att reklam närmare vägkanten skulle vara mer distraherande för föraren i bil har jag icke kunnat finna.

Bestämmelsen bör så ändras att den avser förbud för reklam på längre avstånd från vägkant än 2 till 4 meter och koncentreras till in- och utfarterna från samhällena, varifrån den successivt får utbyggas. Utformningen bör ställas under hård kontroll."

BYGD OCH NATUR vill inbjuda

till debatt i denna brännande aktuella fråga. Sedan en tid har ifrågasatts om inte lagstiftningsvägen ett totalförbud mot reklamskyltning längs vägarna (utanför 50-metersgränsen) borde införas.

Det måste emellertid också ihågkommas, att viss anvisningsskyltning är starkt berättigad till trafikanternas tjänst. Lösningen av dessa problem kräver insats av experter från olika håll — arkitekter, landskapsvårdare, trafiktekniker m. fl. Kanske kan en samlad debatt ge några anvisningar hur problemet skall angripas.

m. m.

De onödiga detaljerna i samhällsbilden

Bilden av kiosken får avsluta raden av exempel på de enskilda problem, vilka, trots att de egentligen bara är detaljer, kan vara helt avgörande för landskapsbilden och samhällsmiljön. Bilden är en strålande koncentration av onödighet. Alla dessa skyltar, affischer och plakat ger enbart *en* effekt — här ligger en kiosk. Varför inte då byta ut alla de värdelösa reklamskyltarna mot *en* skylt — KIOSK.

Med allt detta onödiga kan måhända bilden representera det stora problemet i samhällsplaneringen, nämligen alla de detaljer som oftast saknar funktion och tillkommer av slentrian men som kan göra den mest omsorgsfulla planering och vård resultatlös.

Foto Uppsala Bild

Nordisk hembygdskurs

När kursledaren, Elof Lindälv, öppnade den nordiska hembygdskursen, som i år förlagts till Nordiska folkhögskolan i Kungälv, kunde han tala om att när en liknande kurs hölls i Sverige för 5 år sedan bildades NSBN — Nordisk samverkan för bygd och natur, ett samarbetsorgan mellan naturvårds- och hembygdsorganisationerna i Norden. I år var det Samfundet för Hembygdsvård och Föreningen Norden som svarade för värdskapet och man kunde ta emot ett 40-tal deltagare. Ungefär lika många från vart och ett av de Nordiska länderna.

Landskapsvård

var titeln på den inledande föreläsningen som hölls av lektor Lorentz Bolin. För att en individ skall bli intresserad av att skydda naturen och medverka till att den förändring som sker med landskapsbilden sker på ett lyckligt sätt, måste individen ifråga först och främst ha lärt sig att känslomässigt uppleva naturen. Naturen har ett konstnärligt egenvärde och kan betecknas som ett uttryck för en skapande kraft som vi inte förstår. Därför måste hembygdsvårdaren intressera sig för skolans naturundervisning och medverka till att ungdomarna får verklig kontakt med naturen. Detta kan inte ske med pekinnens hjälp. Även folkbildnings- och andra organisationers verksamhet kan vara av stor betydelse och hembygds-

vårdarna bör hjälpa och stimulera dessa i deras naturstudier.

Det klagas på teknikerna och rationaliseringar. Vi får inte motarbeta en utveckling som är nödvändig men däremot kan vi hjälpa till att leda utvecklingen och forma det nya landskap som växer fram. Därvid kan och bör vi samarbeta med teknikerna, som alla inte står i motsatsställning till oss. Om de gör fel är detta inte på grund av att de är tekniker utan därför att de är människor. Hembygdsvårdare och tekniker har mycket att lära av varandra och mycket att vinna på samarbete.

I fortsättningen

grupparbetades det och gjordes studieresor till Kungälvns omgivningar. Flera experter på hembygdsvård och naturskydd från de nordiska länderna delade med sig av sina kunskaper och sin entusiasm. Från Sverige medverkade bl. a. professor Beskow, som talade om vattenkraftutbyggnaden, vattenföroreningar och vattenvård. Fartygens oljeutsläpp som förorsakar så stora skador på sjöfåglarna betecknades som brottslig hänsynslöshet. Det vore önskvärt med internationell lagstiftning och övervakning av dess efterlevnad. Försök pågår med material som kan pudras över oljan och som gör att denna faller till botten. I Danmark har talk använts, men detta blir dyrbart. Andra och billigare medel finns, t. ex. lerskiffer och finkornig mineraljord. Vid muddring i älvar er-

hålles gyttjiga fjordsediment som kan torkas och sedan blåsas ut från pråmsläp. Om spaningsflyget och marinen kunde låta den här verksamheten ingå i övningarna skulle man för hela Sveriges behov komma undan med enbart materialkostnaden, som inte behövde överstiga en halv miljon kronor per år.

Vid sammanträde med kontaktmännen valdes direktör Johan Stondertskjöld, Helsingfors, till ordf. i NSBN för en period (tre år). Nästa stora nordiska träff blir troligen i Norge. Kontaktmöte skall hållas varje år, 1961 sannolikt i Finland.

Uno Larsson

Finnveden

Både Samfundets krets i Finnveden och den livaktiga hembygdsföreningen i Ljungby har visat stor aktivitet denna höst. I samband med kretsens möte i Ljungby hade man ordnat en väl besökt föreläsning av ordföranden i Samfundet för Hembygdsvård. En rad föreningar stod som medarrangörer vid sidan av kretsen och hembygdsföreningen: Ljungby föreläsningförening, Ljungby lokalavdelning av Föreningen Norden, Svenska Naturskyddsföreningen.

Det var ett stort slag som kretsen och föreningen här slog. Dr Nihlén hade också tillfälle att tala i stadens Lions Club om landskapsvård och aktuella uppgifter för hembygdsvården.

Vidare diskuterades stadsplane frågor och kulturfrågor i samband med förändringar av stadsplanen kring det gamla torget och marknadsplatsen. Här har viktiga planeringsfrågor diskuterats, och vi hoppas få tillfälle att framlägga dem

mer i detalj vid ett senare tillfälle. Ordförande i Finnvedskretsen, liksom i Ljungby hembygdsförening, är magister Valdemar Ståhlfors, som ägnar särskilt intresse åt frågan om reselivet och kultivering av souvenirmarknaden.

Hembygdens skola

Årets kurs på "Hembygdens skola" vid Markaryds Folkhögskola var upplagd efter delvis nytt mönster. Varje dag hade sitt eget tema. Kursen pågick i fyra dagar, från den 28 juni till den 1 juli och hade samlat inalles 22 deltagare.

Efter det kursen öppnats av kursledaren konsulent Karl Antonsson, Österkorsberga, och hälsats välkomna av folkhögskolans rektor Gunnar Orrling ägnades första dagen åt hembygdsstudierna, deras uppläggning och metodik. Folkskollärare S. A. Sallerfors, Ljungby, påpekade den stora betydelse som hembygdsstudierna har för att stärka kontakten mellan människorna och bygden.

Den andra dagen ägnades helt åt praktiska studier i en bygds historia och moderna samhällsliv. Sålunda företogs en lärarik utfärd med bilar till en rad representativa platser å Bjärahavön. Rektor Gunnar Orrling delgav vid uppehållen å de olika platserna värdefulla synpunkter och efter hemkomsten kompletterades det hela med en föreläsning med särskild tonvikt på den praktiska hembygdsvården.

Hur man forskar i en bygds äldsta historia var temat för den tredje kursdagen. Författarinnan Astrid Petersson, Brännarp, inledde därvid med ett intres-

sant föredrag om Arkivforskningens betydelse för hembygdsvården och berättade många trevliga episoder från sina egna forskningar för att få underlag till sina historiska romaner. Samtidigt framhöll hon den stora betydelsen av en väl upplagd släktforskning och vad den kan ge för kännedom om våra förfäders liv. Ytterligare en forskningsuppgift presenterade lärarinnan Berit Hansen, Markaryd, i det hon berättade om hur man rekonstruerar en hembygdsdräkt vilket kan ske först efter ett jättelikt detektivarbete bland gamla handlingar och klädespersedlar inte bara i den egna bygden utan också på arkiv och museer.

Sista kursdagen var helt ägnad åt studiet av naturen och bebyggelsen. Lektor Lorentz Bolin, Domsten, fängade därvid deltagarnas intresse genom sin utmärkta framställning om naturen, landskapet och bebyggelsen i tre föreläsningar illustrerade med utmärkta färgbilder. I den efter föreläsningarna följande diskussionen kunde kursdeltagarna ytterligare få många problem ventilerade när det gäller den alltmer svår- bemästrade landskapsvården.

Genom trevliga samkväm, som ordnades varje kväll, och den goda miljö, som Markarydsskolan utgör, blev hembygdskursens program väl kompletterat. De nöjda deltagarna borgade också för detta.

Ka.

Sommarkurs i Stockholm

Sedan en rad av år har Samfundet stimulerat till hembygds-kunskap inne i huvudstaden sommartid för de medlemmar, som då går hemma. Semestern

kanske har avnjutits tidigare eller kommer den senare. När kursledaren Eric Lindblad kallade sina skaror den 15/8 stod regnet som spön i backen, men en trogen grupp om 12 deltagare mötte upp vid Roslagstull, där stadens fulaste inkörsmiljö studerades, där Bellevueområdet genomgicks och Stallmästargården bjöd för en kort stund på gott värdskap. Senare kom turen till Hagalandskapet, besök på Gustav III:s paviljong, Haga slott och samkväm vid kaffet på Koppartälten.

Tisdagen den 16 aug. var det samling vid Mariatorget med 67 deltagare, besök i van der Noothska palatset där ledaren i konferenssalen genomgick kursens mening och mål. Han hade kallat kursen för "Landskapet Stockholm" och framhöll att även mitt inne i stenstaden fanns det anledning att vårda sig om landskapet.

Onsdagen den 17 aug. blev tillströmningen stor, ej mindre än 107 deltagare, av vilka en ganska stor del yngre studerande hade mött upp, vilket visar ett spirande intresse för dessa utfärder. I Katarina kyrka spelade ledaren på cembalo och berättade sedan om denna intressanta del av Södermalm. Besök i Anna Lindhagens reservat och bland Åsöbergens nyrestaureerade timmermanshus från 16- och 1700-talet. Under samkvämet på "Fåfången" höll ledaren en orientering över de nya stadplaneförslagen och rekommenderade till allvarligt studium Erik Lundqvists och Kurt Källmins utmärkta vägledning "Södermalms äldre bebyggelse i stadsplanemässigt belysning". Det var en mycket vacker kväll.

Ett gammalt tingshus

Det finns ett gammalt smårike, ett gammalt folkland kring staden Väster- vik, som heter Tjust. Det lilla riket torde vara lika gammalt som det namn på dess invånare, theustes, som Jordanes nämner för 1500 år sedan. Kanske var det ett härad redan då, med sitt tings antytt av gårdsnamnet Tingstad, där en särdeles förnämlig dubbel domarering utmärker tingsplatsen, säger Tjustborna.

1337 finns häradstinget i Gamleby, ett urgammalt centrum mitt i häradet, belagt av fornminnesinventeringen som tätort tillbaka till bronsåldern, och av historikerna benämnt villa forensis 1275.

Gamlebytinget har just nu rationaliserats bort från sitt gamla hemvist till dotterstaden Väster- vik, som i utvecklingsenlig ordning naturligt drar till sig styret över bygden.

Mot detta skall inte knorras — fastän Gamlebyborna självfallet sörjer. Men

sitt förnämliga tingshus från Karl Johans-tiden har de i stället slagit vakt om. Det fick ingen enskild ta ifrån dem, fast det var nära att det skedde. I sista stund sattes en propaganda i gång, den gick som en lavin över bygden, det talades, det skrevs, det satsades offer- villigt pengar — och det lyckades. Nu är det gamla tingshuset i säker hamn hos en stiftelse, som med hjälp av enskilda och med anslag från Kungafonden kan sörja både för ekonomin och för riktig vård av den rättshistoriska symbol tingshuset är.

Utan initiativtagaren professor Gerhard Hafström i Lund, som har rötter i bygden, hade det inte lyckats. Inte heller utan de årtionden av hembygds- arbete i bygden, som gjordes av det gamla Hembygdsförbundet i norra läns- delen och av enskilda, som fått sitt bästa stöd av Samfundet för Hembygds- vård.

H. S.

Landskapet

VÅRD OCH GESTALTNING

Skogs-, natur- och hembygdsgårdar

planerar man nu att hålla på åtskilliga platser i landet. Det närmaste initiativet har kommit från Bohuslän, som lagt ner ett stort arbete på att fostra landskapets skogsägare så att de också blir goda naturvårdare. Skogsvårdsstyrelsens pedagogiska initiativ förra året med en skogs-, natur- och hembygdsvårdsdag på Tjörn har tydligt ökat öbornas intresse för hembygdens skönhetsvärde. Initiativet är verkligen värt att föras vidare.

Under "dagen" var både länsjägmästaren och länskogvaktaren i elden. På förmiddagen hade man föreläsningar med färgbilder för 325 skolbarn från hela Tjörn. På eftermiddagen var ett 40-tal vuxna Tjörnbör med på en långtur. Skogsexperterna hade tagit yxor och sågar med sig, och ett 10-tal man satte med friskt mod i gång med ett gratisjobb uppe i en skogsbacke. Efter en stund kunde litet var konstatera, att det lönar sig även ur rent estetisk synpunkt att röja bort sly för att enstaka vackra träd och en utsikt skall komma till sin rätt.

Efter hemkomsten talades det hembygdsvård och visades färgbilder. Man kom också in på sommarstugebebyggelsen, och här hade länsarkitekt F.H. Scherman många kloka ord att säga.

Landskapet

Till landskapets vård hör också detta att ta hand om, bevara och förkovra landskapsbilden. Man kommer inte ifrån att de gamla fridlysningarna, som ofta blivit så förkättrade, kan vara ett viktigt led i bevarandet av landskapsidyller av olika slag, inte minst i de framväxande tätorterna.

Det är därför roligt, att godländska och småländska exempel eggat hembygdsföreningar lite varstans i landet att hos länsstyrelserna begära fridlysningar. Det senaste exemplet är Huddinge hembygdsförening, Södermanland. Den har nu hos länsstyrelsen i Stockholms län fått fridlysning dels av en pampig ek med ca 5 m omkrets, dels av en hel grupp ekar vid gamla Södertäljevägen. På samma sätt har dessutom fridlysts två flyttblock, som kommer att förvaltas av hembygdsföreningen.

Ytterligare fridlysningar har begärts av Virestads hembygdsförening i Småland. Det gäller en bok kallad "Stubbaluckeboken", som har en omkrets i brösthöjd av 3,25 m, två ekar som bär namnet "Virestadsekarna" och som har en omkrets av 4,90 m, samt slutligen "Spånghultseken" med en omkrets av inte mindre än 5,30 m. Samtliga tre fridlysningar har beviljats av länsstyrelsen.

Litteratur

Gotländsk sockenbeskrivning

Den lilla socknen Norrlanda på Gotlands ostkust är till både natur och kulturutveckling typisk för alla de skogrika, magra strandbygderna på ön. Några lövängar och myrar har utgjort försättningsarna för jordbrukets utveckling. Kring åkerfälten och den glesa bygden har skogen slagit sin ring. Strandbruk och skogsskötsel har varit betydelsefulla binärningar. Det låter inte särskilt märkvärdigt, men dessa små skogssocknar har likväl mycket av allmänt intresse, naturminnen av stundom märklig art, en vild flora som hänfört botanisterna, mängder av fasta fornlämningar, underbara medeltidskyrkor, rester av åldrig bebyggelse och egenartade kulturtraditioner. Om allt vad Norrlanda kan uppvisa av sådana ting och åtskilligt annat dessutom berättar Gustaf Larsson i sin sockenbeskrivning "Norrlanda" (Wessman och Pettersson, Visby). Han gör det med stor sakkunskap, med föredömlig klarhet och med en känslans värme som lyser fram mellan raderna. I själva verket torde mycket få människor ha en så djupgående kunskap om äldre gotländsk bondekultur som han. Under hela sitt liv har han varit verksam som bygdeforskare och därvid följt sin far i spåren, som åt honom lämnat i arv både sitt hembygdsintresse och det lilla vackra museet Norrlanda Fornstuga, av Gustaf Larsson ytterligare utvidgat.

Manuskriptet till boken erhöll tredje pris i JUF:s och SfH:s pristävling om den bästa sockenschildringen. Sedan dess har det utökats och omfattar nu 24 korta men innehållsrika kapitel om hemtraktens flora och fauna, fornbygd och medeltidsminnen, arbetsliv och personhistoria, sägner och ordstäv m.m.

Verket gör ett stabilt och vederhäftigt intryck i sin sobra stil, anspråkslösa ton och de väldokumenterade historiska uppgifterna, dessutom är det välkomponerat och belyses av ett 60-tal förnämliga illustrationer, mest fotografier som tagits av författaren själv med blick för det vackra och karakteristiska i naturen, bygden och folktyperna. Det typografiska arbetet är gott.

Norrlands landskap och historia

I en vacker och innehållsrik volym har Riksantikvarieämbetet samlat sina rön och iakttagelser från de kulturhistoriska undersökningarna i samband med kraftverksbyggen och sjöregleringar. Författare är Sverker Jansson och Harald Hvarfvner, två av Ämbetets dugligaste och mest mångsidiga forskare.

Det är ett oerhört rikt material som framkommit genom dessa av vattenexploateringen framdrivna forskningar, och det har tolkats på ett fascinerande sätt. En av Norrlandsforskningens pionjärer Gustaf Hallström har all anledning att vara nöjd med de nya fakta som i så hög grad fullständigt hans

100.000 kronor i hembygdsfonden

"Hembygdsfonden — för aktiv vård av svensk bygd och natur" startades när Samfundet fyllde 40 år. Ledaren för insamlingsarbetet, som bedrivits med stor energi och skicklighet, har varit major Sture Wennerholm.

Han kan nu rapportera att insamlingen till fonden ökat med drygt 25.000 kronor sedan samma tid föregående år. Den har alltså nu passerat den sammanlagda summan av 100.000 kronor.

Hembygdsinsamlingen 3 × 3, som ingår som en del i insamlingen till Hembygdsfonden, kan i år liksom tidigare

uppvisa ett gott resultat. Vi hoppas, att Samfundets medlemmar, till vilka 3 × 3 främst riktar sig, allt framgent skall ha denna insamling i åtanke, och att de som av en eller annan anledning dröjt med sin medverkan nu skall skicka in sin gåva som stöd till fonden.

*

Glöm ej Hembygdsfonden. Satsa på Ditt vackra land. Varje bidrag, stort eller litet, välkomnas tacksamt! Postgiro nr 90 06 89.

(Inbetalningskort till 3 × 3 finnes i häfte 3 av Bygd och Natur.)

bild av Norrlands historia. Det har här bekräftats, att forntidens fiskare och jägare trängt fram och befolkat ett väldigt område ända upp mot ishavskusten. Frågan om dessa första stenålderskolonisationer varit lapparnas förfäder lämnas öppen men förefaller inte helt osannolikt. Deras primitiva fångstkultur träder oss nu tydligare till mötes i gravar och boplatser vid sjöar och strömmar.

Det märkliga är att boplatserna i många fall varit befolkade forntiden igenom, ja långt in i medeltiden och nyare tiden. "Stenåldern" är inom dessa stora fångstområden inte en fast, tidsbestämd epok utan en "kultur", som bryter alla arkeologiska tidsschema.

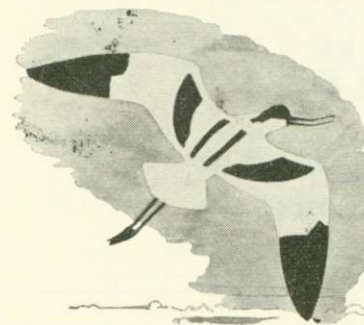
N.

En klenod för naturvänner

Fridlyst

Red. av BO ROSÉN

En angelägen bok, skriven av initierade naturkännare, och därtill en utsökt vacker bok som

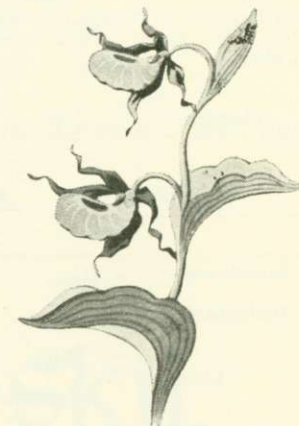
ger ett tvärsnitt genom svensk natur och i text och bild berättar om sällsynta arter inom flora och fauna, om fågelskyddsområden, naturreservat och nationalparker. Det är en bok som betonar det viktiga och det riktiga i naturvårdstanken, en bok med allvarsord om försvinnande kulturlandskap men också med intressanta och roande uppgifter om djur och natur i Sverige.

Text: Rune Bollvik, Carl Oldertz, Viking Olsson, Bo Rosén, Olof Rune. Förord av Carl Fries. Färgillustrationer: André Sollier, Harald Wiberg.

Foto: Stig T. Karlsson, Pål-Nils Nilsson m. fl.

48 sidor teckningar i sexfärgstryck, ett fyrtiotal fotosidor.

Inb. 45:–, skinnband 95:–

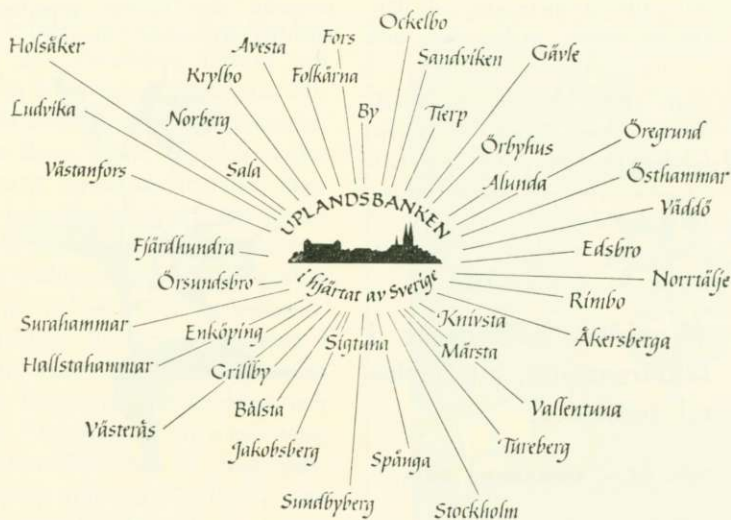

Rabén & Sjögren

BOKEN OM SVARTLÖGA

ay

I varje bokhandel eller direkt från
FRÖLÉENS, Pipersgatan 31, Stockholm K.

STRÖVTÅG I NATURENS RIKA VÄRLD

Den svenska naturen, dess vård och gestaltning skildras av våra förnämsta naturkännare, bl. a. Sigfrid Durango, Carl Fries, Folke Thörn, Knut Hagberg, Bertil Haglund, Harriet Hjorth, Harry Martinson, Hans Lidman, Svante Lundgren, Gustav Sandgren, Bo Rosén, Mårten Sjöbeck, Anders Österling.

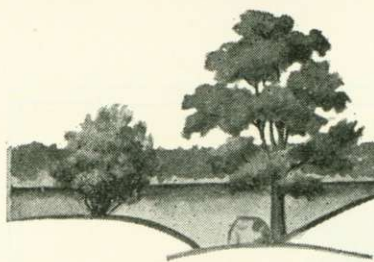
Vårt vackra land är tryckt på 125 g glättat papper i format 27,5 × 19 cm och innehåller 590 sidor. Inbunden i rött skinnband kr 165.

Vårt vackra land utges i samverkan med Samfundet för Hembygdsvård och Institutet för landskapsvård och landskapsgestaltung.
Redaktion: fil. dr John Nihlén, författaren Gustav Sandgren, redaktör Bo Rosén och redaktör Karin Holst.

Behållningen av boken skall användas till skydd och vård av landskap och natur i Sverige, samt anordnande av ungdomskurser i natur- och hembygds-vård.

BOKFÖRLAGET RELIGION OCH KULTUR – GÖTEBORG

OLD ESKIL

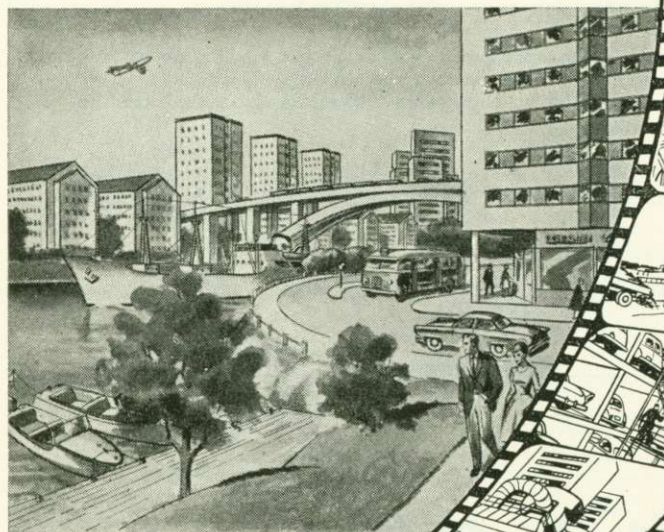

från orörd natur till färdigt samhälle

En dylik omdaning kan Orrje & Co i dag åtaga sig att helt planera och projektera.

Vi har på ett decennium utvecklats till ett av landets största konsulterande ingenjörsföretag och ställer högt kvalificerat kunnande till förfogande för varje detalj inom modernt samhällsbyggande.

I alla våra åtaganden, såväl stora som små, strävar vi alltid efter att till fullo tillfredsställa uppdragsgivarna genom att presentera arbeten, som ligger på toppen av vad modern teknik kan åstadkomma.

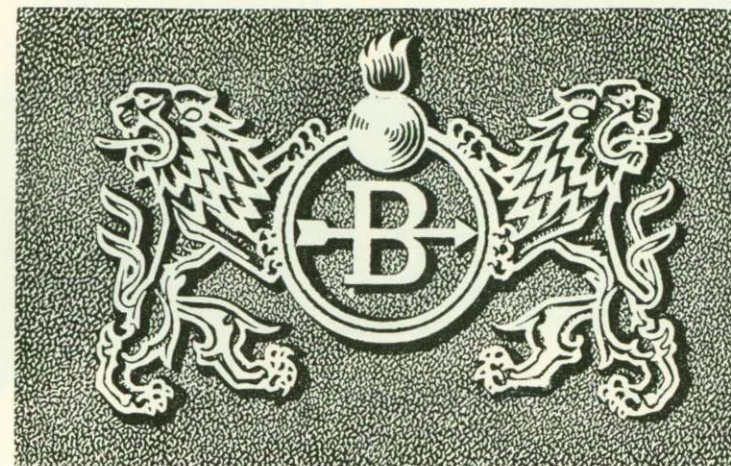

ORRJE & CO
**RÅDGIVANDE INGENJÖRER
OCH ARKITEKTER**

GUBBÄNGSTORGET 119 • FACK • ENSKEDE 6 • TEL. 94 03 10
STOCKHOLM

AVDELNINGSKONTOR
Falun, Gävle, Göteborg, Halmstad, Hultsfred, Linköping,
Luleå, Skellefteå, Sollefteå, Sundsvall, Umeå, Västerås,
Örnsköldsvik, Östersund

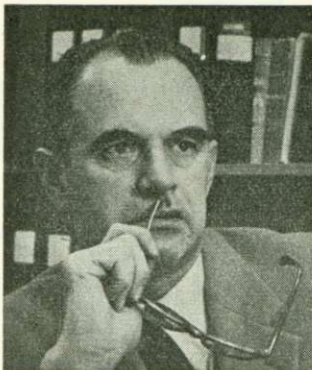
LEDMÖTER AV
SKIF SVENSKA KONSULTERANDE
INGENJÖRERS FÖRENING

Kvalitet är
BOFORS
styrka

VERKTYGSSTÅL
KONSTRUKTIONSTÅL
ROSTFRIA STÅL
VARMHÅLLFASTA STÅL
PRESSMIDE
HAMMARSMIDE
HEJARSMIDE
STÅLGJUTGODS
VERKSTADSPRODUKTER

AB BOFORS • BOFORS

problem... kontakt...

leverans

Ni får inte den rätta nyttan av en problemlösning förrän Ni **praktiskt-ekonomiskt** kan utnyttja den!

Häggglunds erfarna, service-sinnade ingenjörer ger Er ingen skrivbordsteoretisk "pappers"-lösning. Genom förtroendefullt samarbete söker Häggglunds realistiskt bedöma en produktionsteknisk situation, för att komma fram till en praktisk, vettig lösning av Edra problem, baserad på Edra behov och Häggglunds stora resurser och erfarenhet.

HÄGGLUNDS

AB HÄGGLUND & SÖNER ÖRNSKÖLDSEVIK

STOCKHOLM
Tel. 24 07 80

GÖTEBORG
Tel. 20 09 50

MALMÖ
Tel. 803 15

JÖNKÖPING
Tel. 180 40

SUNDSVALL
Tel. 504 95

TRÄDGÅRDEN gör byggnaden till ett hem.

Växtmaterial finner Ni hos oss. Vi föra för Uppland lämpliga sorter av:

ROSOR FRUKTTRÄD PRYDNADSBUSKAR
PERENNA VÄXTER ETT ÅRS PLANTOR M. M.

Vid behov av växter anlita
FACKMANNEN — PLANTSKOLISTEN

Hos oss står yrkeskunnigt folk till Edert förfogande ang. råd och upplysning.

Begär katalog

UPPSALA LÄNS PLANTSKOLA

Plantskolan står under kontroll av Statens Plantskolenämnd.

Medlem av Svenska Plantskolornas Riksförbund.

Stockholmsvägen, Uppsala.

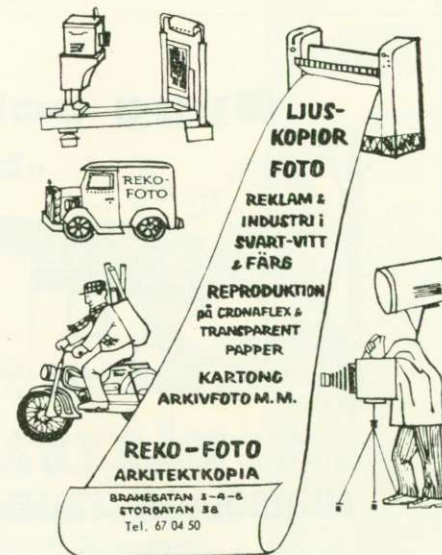
Tel. 300 54, 382 54.

VI ERBJUDER EDER
FACKMÄSSIGT UTFÖRANDE INOM
ETT STORT OMRÅDE INOM FOTO:

METERFÖRSTÖRINGAR
SKALFÖRÄNDRINGAR
CRONAFLEX
BILDBAND I FÄRG
DIAPOSITIV
ATELJEFOTOGAFERING
M. M.

RING GÄRNA
TEL. VX 670450
BEGÄR OFFERT

KONTOR: BRAHEGATAN 6
REPRODUKTION: BRAHEGATAN 3
LJUSKOPIERING: BRAHEGATAN 4
ATELJE och FÄRGLABORATORIUM: STORGAT. 38

Hämtar och hemsänder
Snabba leveranser

VÄGBOLAGET

BYGGBOLAGET

Vi har

En modern maskinpark
Skickliga arbetare
Dugliga tekniker

Vi bygger

Gator och vägar
Broar och kajer
Vatten och avlopps-
anläggningar
Industribyggnader och för-
valtningsbyggnader
Oljelagringsanläggningar
Flygfält

SVENSKA VÄGAKTIEBOLAGET

Göteborg

STOCKHOLM

Sundsvall

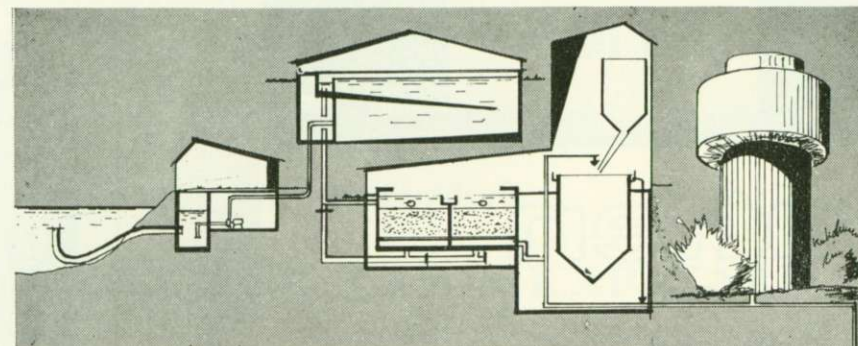
Bygg och bo i trä -bygg

Konstruktioner och typer godkända för erhållande av egnahemslån.
Ytterväggar med träpanel, puts eller fasadtegel.

AKTIEBOLAGET STATENS SKOGSINDUSTRIER

Sveavägen 59, Stockholm. Tel. 22 11 40

Projekterar

Konstruerar

Vatten och Avlopp
Industrivatten
Gator, Vägar och Broar
Industrianläggningar

Hamnar
Vattenkraft

Kontrollerar

Byggnadsarbeten
Vatten- och Avlopps-
läggningars Drift

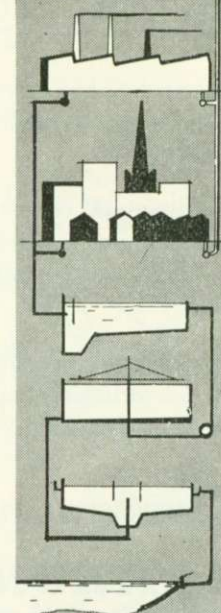
INGENJÖRSBYRÅN VIAK

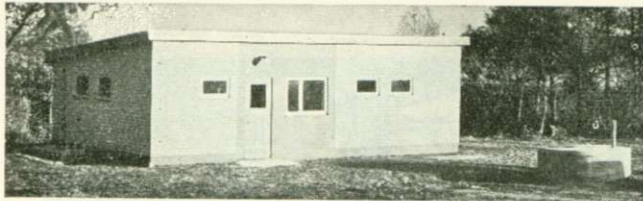
KONSULTERANDE INGENJÖRER

STOCKHOLM-VÄLLINGBY · Vällingbygången 2 · Tel. 87 02 00

FALUN · JÖNKÖPING · KARLSTAD · LINKÖPING · VISBY

VÄNERSBORG · VÄSTERÅS · ÖREBRO

vatten och avlopp

Ett exempel på hur mindre kommuner löser sina VA-problem visar vidstående bilder från Björklinge kommun.

Grundvattenverk (ovan), vattentorn och höggradigt avloppsreningsverk har för närvarande en belastning av ca 400 personer, dock är kapaciteten mer än den dubbla.

Omsorgsfullt projekteringsarbete har resulterat i lätt-skötta och driftsäkra anläggningar, varjämte kostnaderna kunnat hållas låga även per ansluten person.

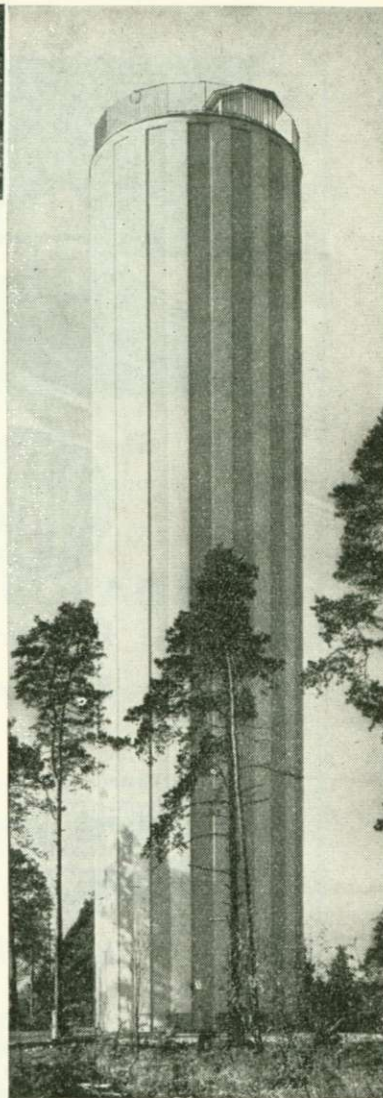
FÖR OMSORGSFULL PLANERING

**ALLMÄNNA
INGENIÖRSBYRÅN AB**

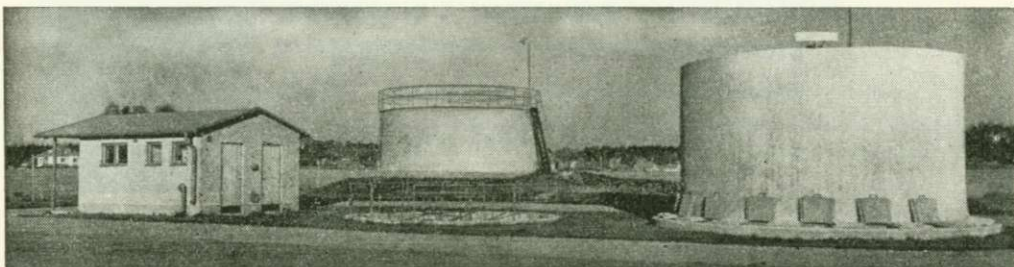

KONSULTERANDE INGENJÖRER

Blasieholmstorg 11 C • Stockholm • Telefon 23 24 30
Malmö • Göteborg • Kalmar • Huskvarna • Karlstad
Katrineholm • Falun • Sundsvall • Östersund • Umeå
Luleå • Kiruna.

LEDAMÖTER AV
SKIF SVENSKA KONSULTERANDE
INGENJÖRERS FÖRENING

samfundet för hembygdsvård

BYRÅ FÖR LANDSKAPSVÅRD

konsultering och förslag
till landskaps- och miljö-
vård vid

*grus- och stentäkt
industrier vägar
parkering rastplatser*

*fritidsområden
parker
idrottsplatser
institutioner
kommunala byggnader
skolor
kyrkogårdar
bostadsbebyggelse*

kraftverk sjöreglering

Mästersamuelsgatan 3, Stockholm C, 11 94 55, 11 94 44, 11 94 24

BYGGNADSFIRMAN
ANDERS DIÖS
bygger och projekterar

UPPSALA
Stora Torget 3
tel. 018/303 50

M E D L E M S K O R T 1961

Årsavgiften betald med femton (15) kronor, kvitteras genom postverkets
kvitto på beloppet.

SAMFUNDET för HEMBYGDSVÅRD

Stockholm, poststämpelns datum.

Ordföranden.

Postgirokonto nr 81 36

Här kan avsändaren fästa postens kvitto

Före inbetalning på postanstalt skall detta meddelande avskiljas av Eder och behållas

Arkivde

81 36

Belopp

öre

Avsändarens namn och adress

Avsändarens namn och adress

Plats för
frankering

Belopp

öre

Ifylles med bläck
eller maskin

Betalningsmottagare

Samfundet för Hembygdsvård

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C

81 36

Lbb/pob kvitto nr

Redovisningsnr

Redov. postanstalt

Meddelande till betalningsmottagaren

Medlemsavgift 1961 in-
klusive prenumeration
på Bygd och Natur .. Kr 15:—

Ev. frivillig gåva »

Summa Kr

Medföljer som tidningsbilaga

BI 703 E 1 (Juli 57) 16042 Py tr Strh 1960